UDK: 001 004 33 GODINA: 2 | BROJ: 1 | OKTOBAR 2021. ISSN: 2744-1067

SKEI

MEĐUNARODNI INTERDISCIPLINARNI ČASOPIS
INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY JOURNAL

Visoka škola modernog biznisa Beograd
Univerza v Novem mestu
Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru
SVEUČILIŠTE/UNIVERZITET „VITEZ“

UDK: 001 004 33 **ISSN: 2744-1067**

Sveučilište/Univerzitet „Vitez“
Fakultet poslovne ekonomije
Školska 23, 72270, Travnik, Bosna i Hercegovina

MEĐUNARODNI INTERDISCIPLINARNI ČASOPIS

INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY JOURNAL

Godina: 2 Volumen: 2 Broj: 1

IMPRESSUM

https://unvi.edu.ba/skei-medjunarodni-interdisciplinarni-casopis/

E-mail: skei.journal@unvi.edu.ba

Sveučilište/Univerzitet „Vitez“
Fakultet poslovne ekonomije

Školska 23, 72270, Travnik, Bosna i Hercegovina

Izdavači (Publishers):

1. Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, Fakultet poslovne ekonomije, Bosna i Hercegovina
2. Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru , Vukovar, Republika Hrvatska
3. Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija
4. Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Univerza v Novem mestu, Novo mesto, Republika Slovenija

Glavni i odgovorni urednici (Editors in Chief):

Jamila Jaganjac
Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, Fakultet poslovne ekonomije, Bosna i Hercegovina
E-mail: jamila.jaganjac@unvi.edu.ba

Čedomir Ljubojević
Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija
E-mail: cedomir.ljubojevic@mbs.edu.rs

Malči Grivec
Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Univerza v Novem mestu, Novo mesto, Republika Slovenija
E-mail: malci.grivec@uni-nm.si

Željko Sudarić
Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, Studij Trgovine, Vukovar, Republika Hrvatska
E-mail: zeljko.sudaric@vevu.hr

Mlađi urednik /Junior editor:

Tanja Gavrić, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Vitez, Fakultet poslovne ekonomije, Bosna i Hercegovina
E-mail: tanja.gavric@unvi.edu.ba

IMPRESSUM

Uredništvo (Editorial Board):

Mirko Puljić, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina, Jusuf Kumalić, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Goran Dašić, Visoka škola modernog biznisa, Srbija; Branko Latinović, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Jasmina Starc, Univerza v Novem mestu, Slovenija; Slobodan Stojanović, Veleučilište

„Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, Hrvatska; Darijo Jerković, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Slavica Janković, Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, Hrvatska; Sead Karakaš, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Emir Sudžuka, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina, Goran Šimić, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Jasmin Azemović, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Amra Macić-Džanković, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina.

Uređivački odbor (Editorial Advisory Board):

Jelena Lukić, Visoka škola modernog biznisa, Srbija; Erdin Hasanbegović, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Sanja Gongeta, Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, Hrvatska; Muhamed Ćosić, Sveučilište/Univerzitet„Vitez“; Mahir Zajmović, Sveučilište/Univerzitet„Vitez“, Bosna i Hercegovina; Semina Škandro, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Maja Pločo, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Bosna i Hercegovina; Ibrahim Obhođaš, Sveučilište/Univerzitet “Vitez“, Bosna i Hercegovina; Ismet Kalić, Visoka škola za finansije i računovodstvo FINra, Bosna i Hercegovina.

Tehnički urednik (Technical Editor): Muhamed Ćosić, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, Fakultet informacionih tehnologija, Bosna i Hercegovina
E-mail: muhamed.cosic@unvi.edu.ba

Naklada (Edition): online

Časopis izlazi dva puta godišnje.
Two issues per year.

ISSN: 2744-1067 (online)

SADRŽAJ/CONTENT

Adna Bešić, Emilija Hrapović

HIGIJENSKI USLOVI SUBJEKATA U POSLOVANJU S HRANOM (SPH) NA PODRUČJU KANTONA SARAJEVO U PERIODU 2019-2020 6-15

Žana Kunji, Slobodan Stojanović

PANDEMIJA COVID-19: UTJECAJ NA GOSPODARSTVO I MJERE ZA UBLAŽAVANJE KRIZE U REPUBLICI HRVATSKOJ 16-29

Dragan Kovačević

LIKVIDNOST BANKARSKOG SUSTAVA U UVJETIMA VALUTNOG ODBORA U BiH 30-41

Ranka Drobnjak, Rajko Macura

IZAZOVI TRŽIŠTA OSIGURANJA AUTOODGOVORNOSTI U REPUBLICI SRPSKOJ..... 42-52

Goran Dašić, Andjela Golubović

COVID-19- PRILAGODJAVANJE POTROŠAČA NA NOVE OKOLNOSTI..... 53-60

Jelena Lukić Nikolić, Aleksa Jakica

ULOGA LIDERA U IZBORU MODELA ANGAŽOVANOSTI ZAPOSLENIH SA OSVRTOM NA KRIZU IZAZVANU COVID-19 PANDEMIJOM 61-71

Primljeno/Submitted: 29.03.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 25.06.2021.

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

JEL Classification: *I1, I19*

HIGIJENSKI USLOVI SUBJEKATA U POSLOVANJU S HRANOM (SPH) NA PODRUČJU KANTONA SARAJEVO U PERIODU 2019-2020

HYGIENIC CONDITIONS OF ENTITIES IN FOOD BUSINESS (SPH) IN THE AREA OF SARAJEVO CANTON IN THE PERIOD 2019-2020

Adna Bešić[*]
Emilija Hrapović[**]

SAŽETAK

Cilj istraživanja je predstaviti higijenske uslove subjekata u poslovanju s hranom na području KS u periodu 2019. – 2020. godine, te kategorizirati odstupanja mikrobioloških parametara higijene površina, predmeta i ruku uposlenika koji ne postupaju u skladu sa kriterijuma za čistoću gdje nehigijenski uslovi rezultiraju ubrzanom razvoju i razmnožavanju mikroorganizama, te ugrožavaju ispravnost namirnica koje se služe u objektu. Istraživanje je obuhvatilouzorkovanje i analizu 495 uzoraka briseva površina, predmeta i ruku uposlenika u 2019. i 2020. godini u ugovorenim SPH (Subjekti u poslovanju s hranom) na području Kantona Sarajevo (KS), u sklopu redovnog nadzora kroz planove samokontrole. Utvrđivanje mikrobiološke čistoće objekata provodilo se metodom brisa na analizu parametara aerobnih mezofilnih bakterija i enterobakterija. Uzorkovanje briseva, kao i analiza uzoraka rađena je u mikrobiološkom laboratoriju Zavoda za Javno zdravstvo FBiH, međunarodnim ISO standardnim metodama, akreditovanom u skladu sa zahtjevima standarda BAS EN ISO/IEC 17025:2018. U 2019. godini ukupno je analizirano 362 uzorka brisa, od čega 69 (19.1 %) uzorka nisu odgovarala Normativima mikrobiološke čistoće za predmete, površine i ruke koji dolaze u dodir sa hranom. U 2020. godini ukupno su analizirana 133 uzorka brisa, od čega 29 (21.80 %) uzoraka nije odgovaralo. Adekvatni higijenski uslovi i zdravstvena ispravnost hrane obaveza je svakog objekta, koji posluje sa hranom. Svi SPH dužni suuskladiti svoje poslovanje s odredbama propisa o hrani, a to su propisi kojima su uređenapojedina područja politike sigurnosti hrane.Nemaran odnos spram održavanja takvih objekata, radnih površina, može dovesti do brzog razvoja mikroorganizama, koji predstavljaju veliku opasnost po ispravnost hrane i zdravlje čovjeka.

Ključne riječi: Subjekti u poslovanju s hranom (SPH), samokontrola, sigurnost hrane, higijenski uslovi, zdravlje čovjeka

ABSTRACT

The research aims to present the hygienic conditions of food business entities in the area of KS in the period 2019-2020 and to categorize the deviations of microbiological parameters of hygiene of surfaces, objects, and hands of employees who do not act following the criteria for cleanliness. The research included sampling and analysis of 495 samples of

[*]MA, ZZJZ FBiH, Sarajevo, Bosnia i Herzegovina, a.besic@zzjzfbih.ba
[**]MA, Sveučilište/Univerzitet "VITEZ", Vitez, hrapovic.emilija@gmail.com

swabs of surfaces, objects, and hands of employees in 2019 and 2020 in contracted SPH (Entities in the food business) in the Sarajevo Canton (KS), as part of regular monitoring through self-control plans. Determination of microbiological purity of objects was performed by swab analysis of parameters of aerobic mesophilic bacteria and enterobacteria. A sampling of swabs, as well as analysis of samples, was performed in the microbiological laboratory of the Institute of Public Health of FB&H, international ISO standard methods, accredited following the requirements of the standard BAS EN ISO / IEC 17025: 2018. In 2019, a total of 362 swab samples were analyzed, of which 69 (19.1%) samples did not meet the Guidelines on Microbiological Criteria for Food. In 2020, a total of 133 swab samples were analyzed, of which 29 (21.80%) samples did not match. Adequate hygienic conditions and health safety of food is the obligation of every facility that deals with food. All SPHs are obliged to harmonize their operations with the provisions of food regulations, which are regulations governing certain areas of food safety policy. A careless attitude towards the maintenance of such facilities, work surfaces, can lead to the rapid development of microorganisms, which pose a great danger to food safety and human health.

Keywords: Food business entities (SPH), self-control, food safety, hygienic conditions, human health

UVOD

U svakodnevnom govoru riječ „higijena“, najčešće podrazumijevaličnu higijenu. Medutim, higijena je skup svih postupaka kojima se održava zdravlje.

Samo jedan higijenski problem može izazvati oboljenje, pa čak i smrt velikog broja ljudi. Osim toga, uslijed loših higijenskih uslova može doći i do kvarenja hrane, skraćenja roka trajanja, a samim tim i ugrožavanja zdravlja potrošača.

Subjekat u poslovanju s hranom snosi glavnu odgovornost za zdravstvenu ispravnost hrane.Pravilnik o mikrobiološkim kriterijima za hranu jasno navodi da je odgovornost SPH poštivanje mjera koji se odnose na pridržavanje općih i posebnih zahtjeva koji se odnose na higijenu hrane (Sl. Glasnik BiH", br: 11/13). SPH mora definisati mikrobiološke kriterije odnosno ispitivanja određenih mikroorganizama, njihovih toksina i metabolita, te druge mikrobiološke zahtjeve u svojim procedurama samokontrole (preduslovni programi i postupci utemeljeni na načelima HACCP sistema) uz obrazloženje zašto su oni odgovarajući pri postizanju cilja odnosno proizvodnji zdravstveno ispravne hrane.

Promjenom politike sigurnosti hrane u razvijenim zemljama Europske unije i zemljama u okruženju i prihvaćanjem nove koncepcije i politike sigurnosti hrane u Bosni i Hercegovini prepoznata je potreba za usmjeravanjem aktivnosti duž cijelog lanca ishrane, kako bi se tržištu ponudila sigurna hrana koja udovoljava zakonodavstvu i svim specifikacijama lanca ishrane, te kako bi se potrošačima osigurala visoka razina zaštite zdravlja i vratilo povjerenje u proizvod koji kupuju/konzumiraju.

U cilju sprječavanja različitih tumačenja rezultata mikrobioloških ispitivanja hrane u zemljama Europske unije, uspostavljeni su i usklađeni mikrobiološki kriteriji za prihvatljivost hrane, a naročito oni koji se odnose na prisutnost patogenih mikroorganizama (bakterije, virusi, gljivice, paraziti, njihovi toksini i metaboliti) koji su najčešćim uzrokom pojave hranom prenosive bolesti i oboljenja ljudi (Agencija za sigurnost hrane BiH (2011) str.5).

Zakonski okvir za zdravu, sigurnu i kvalitetnu hranu u Bosni i Hercegovini jeste Zakon o hrani (Službeni glasnik BiH», broj 50/04 - u daljnjem tekstu: Zakon), usklađen s Uredbom EZ-a (Regulativom (fK) br. 178/2002), kojim je jasno utvrđeno sljedeće:

- (ko) obaveze subjekata u poslovanju s hranom, njihova opća odgovornost za higijenu i zdravstvenu ispravnost hrane,
- (što) specifični uvjeti higijene hrane, odgovornost u vezi s hranom koja ne udovoljava propisanim zahtjevima,
- (kako) mogućnost sljedivosti (praćenja) hrane, kao i obavezni zahtjevi koji se odnose na sastav samokontrole HACCP - Hazard Analysis and Critical Control Points(Agencija za sigurnost hrane BiH (2011) str.5).

Uobičajno je da se provjera higijene u objektima usmjerava na površine koje su najčešće u kontaktu sa hranom (Watnick, 2000, str. 182).Briseve treba uzimati i sa teško dostupnih površina koje su najčešće i najviše kontaminirana mjesta. Kod mikrobiološkog ispitivanja briseva, procjena higijene površina se uglavnom zasniva na određivanju ukupnog broja bakterija i enterobakterija po cm2(Aarnisalo et al., 2006, str.1001 - 1011). Za procjenu higijene radnih površina od posebnog značaja je nalaz patogena, kao što je L. monocytogenes, u objektima za proizvodnju gotove hrane. To se, prije svega, odnosi na noževe i opremu za narezivanje.

Higijena ruku radnika koji u proizvodnji i prometu dolaze u kontakt sa hranom je od posebnog značaja. Patogeni mikroorganizmi mogu se prenijeti na hranu rukama radnika, kao i sa površina sa kojima dolaze u kontakt i hrane i ruke radnika. Prema nekim podacima(Rašeta et al., 2012, str. 171-174), u 81 % slučaju pojava bolesti prenosivim hranom je posljedica kontaminacije hrane u toku čije proizvodnje nisu poštovani principi dobre higijenske prakse. Radnici, koji dolaze u kontakt sa hranom moraju da budu obučeni i informisani o značaju pravilnog rukovanja hranom. Njihova higijena i radne navike moraju biti na pravilan način primjenjene(Ivanović et al., 2013, str. 112).

Ciljevi i zadaci istraživanja

Opći cilj istraživanja odnosi se na utvrđivanje higijenskih uslova subjekata u poslovanju s hranom (SPH) na području kantona Sarajevo u periodu 2019. -2020.godine. Posebni cilj istraživanja obuhvatapoznavanje i primjenu preventivnih mjera i postupaka vezanih za suzbijanje faktora rizika za nastanak mikrobiološke kontaminacije, te uočiti propuste u radu, naročito u domenu poslovanja s hranom.

Svrha i ciljevi istraživanja poslužili su za prezentiranje i argumentiranje problema same pojave mikrobiološke kontaminacije hrane, s ciljem očuvanja odnosno proizvodnje zdravstveno ispravne hrane. Osim toga ovim istraživanjem ukazano je na svrhu mikrobioloških ispitivanja, te ulogu SPH. Zadatak je da se postigne mikrobiološki ispravna hrana, kako bi se tržištu ponudila sigurna hrana koja udovoljava zakonodavstvu i svim specifikacijama lanca ishrane, te kako bi se potrošačima osigurao visok nivo zaštite zdravlja i vratilo povjerenje u proizvod koji kupuju/konzumiraju.

Glavna hipoteza i pomoćne hipoteze

Glavna hipoteza“Kontrola higijenskih uslova SPH daje određeni stepen sigurnosti da je hrana sigurna, ispravna i odgovarajućeg kvaliteta u roku upotrebe, ukoliko se sa istom postupa na propisani način, a glavnu odgovornost za zdravstvenu ispravnost hrane snosi SPH”

Pomoćne hipoteze:

♣Higijena radnog okruženja, opreme, alata, odjeće, kao i lična higijena uposlenika ima za cilj dati određeni stepen sigurnosti da je hrana sigurna, ispravna i odgovarajućeg kvaliteta u roku upotrebe, ukoliko se njome postupa na propisani način.

♣Mikrobiološka čistoća subjekata u poslovanju s hranom obuhvaćenih analizom u većini slučajeva ispunjava definisane higijenske uslove važećih zakonskih legislativa.

1. MATERIJAL I METODE

Utvrđivanje mikrobiološke čistoće objekata provodilo se metodom brisa na analizu parametara aerobnih mezofilnih bakterija i enterobakterija. Prikupljeno je ukupno 495 uzoraka površina i ruku uposenika SPH na području kantona Sarajevo u periodu od 2019. i 2020. godine. Uzorkovanje površina i ruku uposlenika SPH izvodilo se metodom brisa, sterilnim brisevima (Sterile cotton swab, GPS, s.r.i.u., Italija, exp. 11/21) i šablonima prema međunarodnoj metodi BAS EN ISO 18593:2019.Uzorci briseva su u najkraćem roku transportovani u uslovimahladnog lanca (od 2 °C do 8 °C) do laboratorija. Ako analize ne bi započele u roku od 24 sata, uzorci su držani na 4 ° C do 8 ° C i analizirani u roku od 48 sati od sakupljanja.Analiza uzoraka rađena je u mikrobiološkom laboratoriju Službe za zdravstvenu ekologiju Zavoda za Javno zdravstvo FBiH u Sarajevu, akreditovanom u skladu sa zahtjevima standarda BAS EN ISO/IEC 17025:2018 od strane Instituta za akreditovanje Bosne i Hercegovine.Uzorci su analizirani uz provođenje svih mjera osiguranja kvaliteta, na umjerenoj opremi, uz upotrebu referentnih materijalima i certificiranih referentnih materijala ovlaštenih proizvođača. Prema Smjernicama o mikrobiološkim kriterijima za hranu, brisevi su analizirani na dva parametra: aerobne mezofilne bakterije (AMB) i Enterobacteriaceae, a analiza se izvodila prema međunarodnim, standardnim metodama BAS EN ISO 4833-1:2014Horizontalna metoda za brojanje mikroorganizama – Dio 1: Brojanje kolonija pri 30 °C tehnikom izlijevanja podloge i BAS ISO 21528-2:2018 Mikrobiologija lanca hrane - Horizontalna metoda za detekciju i određivanje Enterobacteriaceae - Dio 2 : Metoda brojanja kolonija.

Statistička analiza dobijenih podataka izvodila se upotrebom osnovnih funkcija MS Excel 2016. Za istraživanje definisanog predmeta koristila se i deskriptivna metoda, koja se oslanja na empirijske činjenice koje su date, pa se uzimaju u obzir pri istraživanju.

2. REZULTATI

Ukupno su analizirana 495 uzoraka briseva površina i ruku lica subjekata u poslovanju s hranom. Na Grafikonu 1. je prikaz analiziranih uzoraka u 2019. godini. Ukupno su analizirana 262 uzorka brisa, od čega 69 (19.1 %) uzoraka nije odgovaralo definisanim normama, a 293 (81.9 %) uzorka su odgovarala.

Grafikon 1. Grafički prikaz procentualnog odnosa analiziranih uzoraka u 2019. godini koji su odgovarali i koji nisu odgovarali MDK propisanih legislativnom

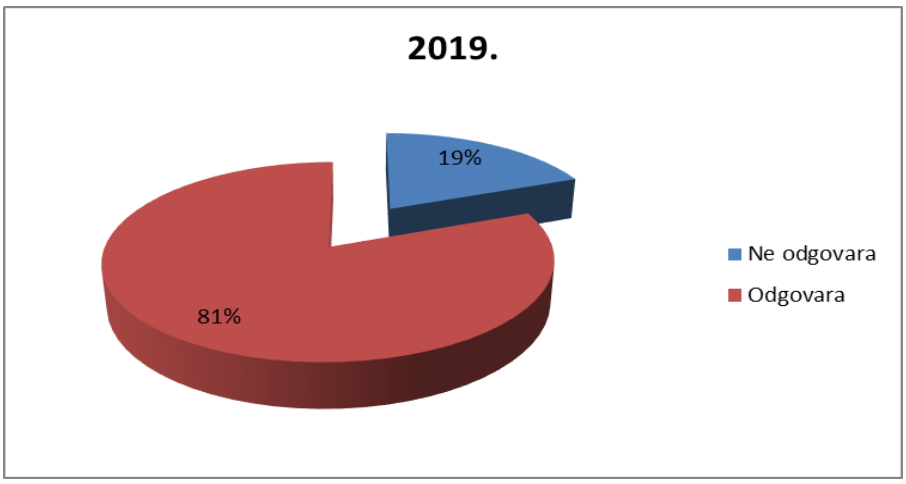

Izvor: autori na osnovu istraživanja, MS Excel

U 2020. godini su analizirana 133 uzorka, od čega 29 (22 %) uzoraka nije odgovaralo definisanim normama važeće legislative, a 104 (78 %) su odgovarala (Grafikon 2.).

Grafikon 2. Grafički prikaz procentualnog odnosa analiziranih uzoraka u 2020. godini koji su odgovarali i koji nisu odgovarali MDK propisanih legislativnom

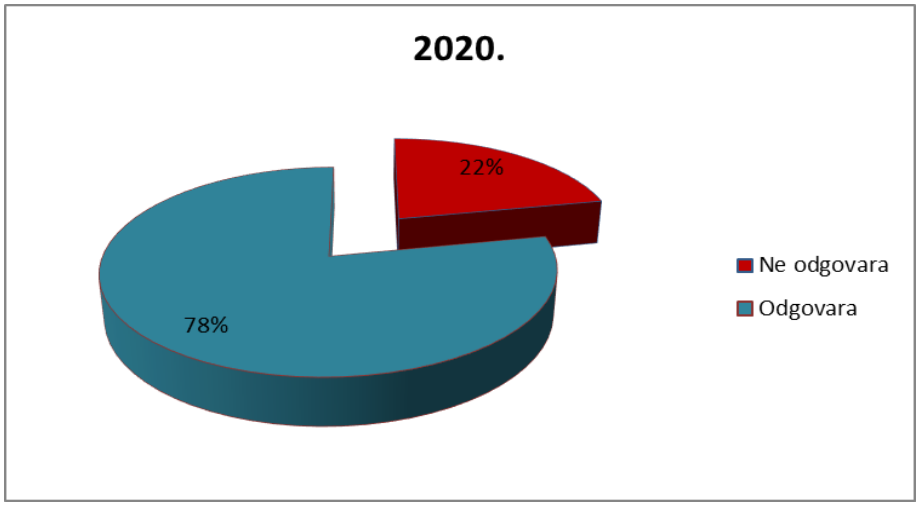

Izvor: autori na osnovu istraživanja, MS Excel

Grafikon 3. Grafički prikaz procentualnog odnosa neispravnih uzoraka koji nisu odgovarali definisanim parametrima i MDK propisanih legislativom

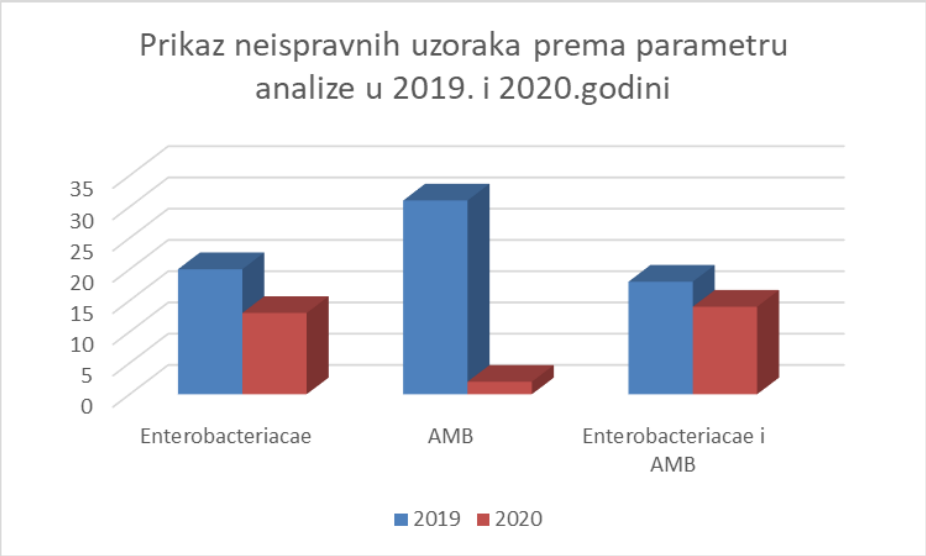

Izvor: autori na osnovu istraživanja, MS Excel

U grupi analiziranih uzoraka koji nisu odgovaraliSmjernicama o mikrobiološkim kriterijima za hranu u 2019. godini od 69 uzoraka koji nisu odgovarali, 20 uzoraka (29 %) nije odgovaralo zbog povećanog broja *Enterobacteriacea*, 31 (44.9 %) uzorak nije odgovarao zbog većeg broja aerobih mezofilnih bakterija (AMB) od dozvoljenih, a 18 (26.1 %) uzoraka nije odgovaralo i zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija (AMB) i *Enterobacteriacea*.U 2020. godini, od 29 uzoraka koji nisu odgovarali, 13 uzoraka (44.9 %) nije odgovaralo zbog povećanog broja *Enterobacteriacea*, 2 (6.9 %) uzorka nisu odgovarala zbog većeg broja aerobih mezofilnih bakterija (AMB) od dozvoljenih legislativom, a 13 (44.9 %) uzoraka nije odgovaralo i zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija (AMB) i *Enterobacteriacea*.

Tablica 1. Prikaz rezultata analize u odnosu na kategoriju uzoraka

		Porculanske, staklene, glatko metalne površine cfu/cm²	**Ostale površine (drvene, plastične, kamene i sl.) cfu/cm²**	**Ruke lica u kontaktu s hranom cfu/cm² ili cm²**	**Σ**
Odgovara	f	269	110	26	405
	%	66.4	27.2	6.4	100
Ne odgovara	f	41	38	11	90
	%	45.5	42.2	12.2	100
Σ	f	310	148	37	495
	%	62.6	29.9	7.5	100

Izvor: autori na osnovu istraživanja, MS Excel

U dvije prikazane godine, 2019. i 2020. godini, ukupno je analizirano 495 uzoraka površina i ruku radnika subjekata koji posluju sa hranom. Od toga je iz kategorije porculanskih, staklenih, glatko metalnih površine ukupno analizirano 310 (62.6 %) uzoraka, od čega je 269 (66.4 %) odgovaralo definisanim normama za ovu kategoriju uzoraka, a 41 (45.5 %) nije odgovaralo. U kategoriji drvenih, plastičnih, kamenih i ostalih površina, ukupno je analizirano 148 (29.9 %) uzoraka, od čega 110 (27.2 %) uzoraka je odgovaralo definisanim normama maksimalno dozvoljenog broja bakterija za tu kategoriju površina, a prema važećim zakonskim legislativama, dok 38 (42.2 %) uzoraka nije odgovaralo. Od 37 (7.5 %) analiziranih uzoraka briseva ruku uposlenika subjekata koji posluju sa hranom u ove dvije godine, ukupno je 26 (6.4 %) uzoraka odgovaralo ovoj kategoriji definisanih normativa za ruke lica u kontaktu s hranom, a 11 (12.2 %) uzoraka nije odgovaralo važećim normama(Tabela 1).

3. DISKUSIJA

Od ukupnog broja uzoraka briseva površina i ruku (495) u 2019. godini analizirana su 362 uzorka, od čega 69 (19.1 %) uzoraka nije odgovaralo definisanim normama važećeg pravilnika, a 293 (81.9 %) su odgovarala, kao i 133 uzorka u 2020.godini, od čega 29 (22 %) uzoraka nije odgovaralo definisanim normama važeće legislative, a 104 (78 %) su odgovarala.Prema rezultatima istraživanja sprovedenog u mikrobiološkoj laboratoriji Veterinarskog Instituta Republike Srpske "Vaso Butozan" analizom uzoraka briseva kroz samokontrole ili službene kontrole u toku 2017. godine,procenat uzoraka brisevakoji nije zadovoljio Pravilnik o kriterijima mikrobiološke čistoće u 2017. godini bio je 5,20%. U odnosu na ukupan broj testiranih uzoraka, 4,70% uzoraka nije odgovaralo zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija i 1,40% zbog povećanog broja enterobakterija (Golić B. i sar. (2019) 6. Vol. XIX, No.1, str. 64–75).

Istraživanje provedeno u razdoblju od 1990. do 1999. na području Primorsko-goranskog kantona pokazalo je da je ukupno uzeto i analizirano 64065 briseva. Ispitivana je mikrobiološka čistoća pribora za jelo, radnih površina i ruku radnika uposlenih na pripremi i raspodjeli hrane. Od analiziranih briseva bilo je ispravno 57096 (89.1%), a 6969 (10.9%) bilo je neispravno. Najveći broj mikrobiološki neispravnih briseva 5261 (75.5%)utvrđen je zbog povišenog ukupnog broja bakterija, te enterobakterija koje su nađene u 5555 (75.4%) briseva. Najveći stepen mikrobiološke kontaminacije pokazuju ruke uposlenih radnika u ugostiteljskim objektima(Mesaroš-KanjskiE., i sar. (2000) str. 69 - 74). S obzirom da je broj ukupno analiziranih uzoraka u našem istraživanju znatno manji od broja pomenutog, postotak neispravnih uzoraka je skoro dvostruko veći. U razdoblju od 2002. - 2006. godine istraživanje provedeno u Dubrovačko-neretvanskom kantonu pokazalo je da je uzorkovano sveukupno 80.718 briseva za određivanje mikrobiološke čistoće. Od tog broja 12.260 (15.2%) briseva nije odgovaralo normativima mikrobiološke čistoće, koji su propisani važećom legislativom (Ljevaković-Musladin, 2007, str. 2-3.). Istraživanje provedeno u Zeničko – dobojskom kantonu pokazalo je da je najmanje mikrobiološki neispravnih namirnica bilo u 2005.godini (period istraživanja 1997. -2005.godine(Durmišević i Durmišević – Serdarević, 2007, str. 695-700).

Naše istraživanje je pokazalo da u grupi analiziranih uzoraka koji nisu odgovarali Smjernicama o mikrobiološkim kriterijima za hranu, poglavlje III „Normativi mikrobiološke čistoće za predmete, površine i ruke koji dolaze u dodir s hranom" u 2019, 20 (29 %) nije odgovaralo zbog povećanog broja *Enterobacteriacea,* 31 (44.9 %) uzorak nije odgovarao zbog većeg broja aerobih mezofilnih bakterija (AMB) od dozvoljenih legislativom, a 18 (26.1 %) uzoraka nije odgovaralo i zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija (AMB) i *Enterobacteriacea.* U 2020. godini, od 29 uzoraka koji nisu odgovarali, 13 uzoraka

(44.9 %) nije odgovaralo zbog povećanog broja *Enterobacteriacea*, 2 (6.9 %) uzorka nisu odgovarala zbog većeg broja aerobih mezofilnih bakterija (AMB), a 13 (44.9 %) uzoraka nije odgovaralo i zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija (AMB) i *Enterobacteriacea.*Istraživanje provedeno na području Bosansko-podrinjskog kantona u periodu 2011. -2015. godine obuhvatilo je bakteriološku ispravnost uzoraka namirnica i briseva površina koje dolaze u kontakt sa namirnicama u objektima i provjeru da li učestaliji nadzor doprinosi smanjenju broja neispravnih uzoraka. Ispitivanjem su bile obuhvaćene tri opštine u sastavu Bosansko-podrinjskog kantona: Goražde, Prača, Ustikolina. Broj uzoraka uzetih za bakteriološku analizu povećavao se u petogodišnjem periodu: 2011.godine 51 uzorak hrane i 69 briseva površine, a 2015.godine 150 uzoraka hrane i 270 briseva površine. Istovremeno se procenat neodgovarajuće uzetih uzoraka smanjivao od 7,27% do 3,33%. U najvećem broju uzoraka izolovane su aerobno mezofilne bakterije (37) i saprofitne koke (25), a u najmanjem broju uzoraka izolovan je Streptoccocus faecalis i sulfitoredukujuće Clostridiae (po jedan uzorak). Broj uzoraka u kojima su izolovane bakterije smanjivao se u petogodišnjem periodu: 2011.godine 38 uzoraka, a 2015.godine 15 uzoraka (Bičo, 2018, str. 56-63).

U Sjedinjenim američkim državama registruje se oko 76 miliona slučajeva trovanja hranom godišnje (Ninković, 2009, str. 3). Infekcije u zemaljama članicama Evropske unije najčešće uzrokuju bakterije iz roda Salmonel*la*u proizvodima koji sadrže jaja (37,5%) (De Jong, Ekdahl, 2006, str.3).

ZAKLJUČCI

Od ukupnog broja uzoraka briseva površina i ruku (495) u 2019. godini analizirana su 362 uzorka, od čega 69 (19.1 %) uzoraka nije odgovaralo definisanim normama važećeg pravilnika, a 293 (81.9 %) su odgovarala, kao i 133 uzorka u 2020. godini, od čega 29 (22 %) uzoraka nije odgovaralo definisanim normama važeće legislative, a 104 (78 %) su odgovarala.

U 2019. godini, od 69 uzoraka koji nisu odgovarali, 20 uzoraka (29 %) nije odgovaralo zbog povećanog broja Enterobacteriacea, 31 (44.9 %) uzorak nije odgovarao zbog većeg broja aerobih mezofilnih bakterija (AMB) od dozvoljenih, a 18 (26.1 %) uzoraka nije odgovaralo i zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija (AMB) i *Enterobacteriacea*. U 2020. godini, od 29 uzoraka koji nisu odgovarali, 13 uzoraka (44.9 %) nije odgovaralo zbog povećanog broja *Enterobacteriacea*, 2 (6.9 %) uzorka nisu odgovarala zbog većeg broja aerobih mezofilnih bakterija (AMB) od dozvoljenih legislativom, a 13 (44.9 %) uzoraka nije odgovaralo i zbog povećanog broja aerobnih mezofilnih bakterija (AMB) i *Enterobacteriacea*.

Od ukupno analiziranih 495 uzoraka površina i ruku radnika subjekata koji posluju sa hranom u 2019. i 2020. godini, iz kategorije porculanskih, staklenih, glatko metalnih površine ukupno je analizirano 310 (62.6 %) uzoraka, od čega je 269 (66.4 %) odgovaralo definisanim normama za ovu kategoriju uzoraka, a 41 (45.5 %) nije odgovaralo. U kategoriji drvenih, plastičnih, kamenih i ostalih površina, ukupno je analizirano 148 (29.9 %) uzoraka, od čega 110 (27.2 %) uzoraka je odgovaralo definisanim normama maksimalno dozvoljenog broja bakterija za tu kategoriju površina, a prema važećim zakonskim legislativama, dok 38 (42.2 %) uzoraka nije odgovaralo. Od 37 (7.5 %) analiziranih uzoraka briseva ruku uposlenika subjekata koji posluju sa hranom u ove dvije godine, ukupno je 26 (6.4 %) uzoraka odgovaralo ovoj kategoriji definisanih normativa za ruke lica u kontaktu s hranom, a 11 (12.2 %) uzoraka nije odgovaralo važećim normama.

Od izolovanih bakterijskih vrsta u ovom radu najviše je bilo aerobno mezofilnih bakterija. Povećan broj aerobnih mezofilnih bakterija u hrani indikator je lošije

mikrobiološke kakvoće (kontaminacije i/ili početka kvarenja). Kod mikrobioloških briseva broj aerobnih mezofilnih bakterija predstavlja količinu bakterija koje se nalaze na površinama, rukama i priboru, koja ako je povećana ukazuje na nedovoljno čišćenje, pranje i dezinfekciju.

Iz svega navedenog, možemo konstatovati da higijena radnog okruženja, opreme, alata, odjeće, kao i lična higijena uposlenika SPH je preduslov da je hrana sigurna, ispravna i odgovarajućeg kvaliteta u roku upotrebe, ukoliko se njome postupa na propisani način. Mikrobiološka čistoća subjekata u poslovanju s hranom obuhvaćenih analizom u većini slučajeva ne ispunjava definisane higijenske uslove važećih zakonskih legislativa.

LITERATURA

1. Aarnisalo K., Tallavaara K., Wirtanen G., Maijala., R., Raaska L. (2006).*The hygienic working practices of personnel and equipment hygiene in the Finnish food industry*, Food control 17, 1001–1011.
2. Agencija za sigurnost hrane BiH (2011). Smjernice o mikrobiološkim kriterijuma za hranu, Dexim d.o.o, Mostar
3. Bičo, M., & Dardagan, E. (2018). Rezultati bakterijske analize namirnica i briseva radnih površina u objektima za proizvodnju i promet namirnica na području Bosansko-podrinjskog kantona Goražde. *Biomedicinska istraživanja*, 9(1), str.56-63.
4. de Jong, B., Ekdahl, K. The comparative burden of salmonellosis in the European Union member states, associated and candidate countries. *BMC Public Health* 6, 4 (2006). dostupno na https://doi.org/10.1186/1471-2458-6-4
5. Durmišević S., Durmišević-Serdarević J. (2007). Uticaj redovne kontrole na mikrobiološku ispravnost namirnica. Naučno – stručni skup sa međunarodnim učešćem. „Kvalitet 2007“ Neum, B&H. Zbornik rezimea str. 695–700.
6. Golić B., Ilić T., Kalaba V., Golić M., Delić S. (2019). Microbiological purity testing in food production and marketing, Veterinary Journal of Republic of Srpska (Banja Luka), Vol. XIX, No.1, 64–75, DOI 10.7251/VETJEN1901064G
7. https://cpdonline.co.uk/knowledge-base/food-hygiene/food-hygiene-requirements-in-restaurants/ pristupljeno 18.4.2021.
8. Ivana Ljevaković-Musladin (2007).Mikrobiološka čistoća objekata koji posluju s hranom u Dubrovačko-neretvanskoj županiji u razdoblju od 2002.-2006. godine.Hrvatski časopis za javno zdravstvo, Vol 3, Broj 10, 7. travnja 2007.
9. Ivanović J. i saradnici (2013)., Ispitivanje mikrobiološke kontaminacije površina koje dolaze u kontakt sa mesom u objektu za preradu mesa, u: Tehnologija mesa, Institut za hihijenu i tehnologiju mesa, Beograd, str. 112.
10. Mesaroš-Kanjski, E., Tonković, D., Pavičić, S., Bokan, Š., Jonjić, A. & Kaić-Rak Antoinette (2000). Mikrobiološka čistoća u ugostiteljskim objektima na području Primorsko-goranske županije. U: Zbornik radova-Zdravstveni turizam za 21. stoljeće str. 69-74.
11. Ninković J. Proizvodnja zdravstveno bezbjedne hrane u Srbiji, analiza uočenih problema i prijedlozi za njihovo prevazilaženje. (2009). Završni specijalistički rad. Visoka tehnička škola strukovnih studija, Zrenjanin.
12. Pravilnik o mikrobiološkim kriterijima za hranu "Sl. Glasnik BiH", br: 11/13. Izvor: http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/bih148624.pdf pristupljeno dana: 23.3.2021.god.
13. Rašeta M., Matekalo Sverak V., Đorđević V., Vranić V., Branković Lazić I., Grbić Z., Grubić M., Lončina J. (2012).*The hand hygiene of workers from the aspect of the*

process hygiene in retail sale of food, Biological Food Safety and Quality, Belgrade, Serbia, str. 171–174.
14. Standard BAS EN ISO 18593:2019 - Mikrobiologija lanca hrane – Horizontalne metode za uzimanje uzoraka sa površine
15. Standard BAS EN ISO/IEC 17025:2018: Opšti zahtjevi za kompetentnost ispitanih i kalibracionih laboratorija
16. Standard: BAS ISO 21528-2:2018 Mikrobiologija lanca hrane - Horizontalna metoda za detekciju i određivanje Enterobacteriaceae - Dio 2 : Metoda brojanja kolonija
17. Watnick, Kolter (2000), *Minireview: Biofilm, city of microbs*, Journal Bacteriology, str. 182, 2675–7679.
18. Zakon o hrani (Službeni glasnik BiH», broj 50/04) dostupno na: http://www.msb.gov.ba/dokumenti/7Zakon_o_hrani.pdf

Primljeno/Submitted: 03.03.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 22.06.2021.

Pregledni rad
Review paper

JEL Classification: *H12, I18*

PANDEMIJA COVID-19: UTJECAJ NA GOSPODARSTVO I MJERE ZA UBLAŽAVANJE KRIZE U REPUBLICI HRVATSKOJ

COVID-19 PANDEMIC: IMPACT ON THE ECONOMY AND CRISIS MITIGATION MEASURES IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Žana Kunji[*]
Slobodan Stojanović[**]

SAŽETAK

Pandemija COVID-19, koja je proglašena u ožujku 2020. godine, ima ogroman utjecaj na cjelokupne odnose u ljudskom društvu. U cilju sprečavanja širenja bolesti većina država je propisala ograničenje društvenih kontakata te niz mjera koje ovisno o stupnju strogosti i načinu primjene u konačnici rezultiraju tzv. zaključavanjem društva.Stupanj zaključavanja utječe na smanjenje broja oboljelih i stopu smrtnosti uslijed COVID-19 te osigurava funkcioniranje zdravstvenog sustava. Istovremeno, navedene mjere ograničavaju mogućnost odvijanja gospodarskih aktivnosti na dosad „uobičajeni" način i negativno utječu na brojne ekonomske pokazatelje. Pojedini ekonomski sektori snažno su pogođeni pandemijom, dok drugi rastu i razvijaju se unatoč svemu. Stoga se u radu daje kratak prikaz utjecaja pandemije na pojedine ekonomske veličine na međunarodnoj i nacionalnoj razini kao što su bruto društveni proizvod, broj nezaposlenih, međunarodna robna razmjena, trgovinska i turistička potrošnja i dr. Kao odgovor na postojeću situaciju, države donose brojne mjere koje trebaju ublažiti negativne ekonomske trendove. Stoga se u radu nadalje daje pregled ekonomskih mjera koje se primjenjuju u Republici Hrvatskoj u cilju ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica na hrvatsko gospodarstvo uslijed pandemije. COVID-19.

Ključne riječi: pandemija, COVID-19, gospodarstvo, mjere za ublažavanje krize, Hrvatska.

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic, declared in March 2020, has a huge impact on overall relations in human society. In order to prevent the spread of the disease, most countries have prescribed restrictions on social contacts and a number of measures that, depending on the degree of severity and method of application, ultimately result in the so-called lockdown of the society. The degree of the lockdown affects the reduction in the number of patients and the death rate due to COVID-19, and ensures the functioning of the health system. At the same time, these measures limit the possibility of economic activities to be performed in "usual" way and negatively affect a number of economic indicators. Some economic sectors have been hit strongly by the pandemic, while others are growing and developing despite everything. Therefore, the paper gives a brief overview of the impact of the pandemic on

[*] Studentica stručnog studija „Trgovina", Veleučilište „Lavoslav Ružička" u Vukovaru, Republika Hrvatska, zk119033@vevu.hr
[**] Dr.sc., Prof. v. š., Veleučilište „Lavoslav Ružička" u Vukovaru, Republika Hrvatska, stojanovic@vevu.hr

certain economic variables at the international and national level, such as gross domestic product, number of unemployed, international trade, trade and tourism consumption, etc.In response to the current situation, states are adopting a number of measures that should mitigate negative economic trends. Therefore, the paper further provides an overview of economic measures applied in the Republic of Croatiain order to mitigate the negative economic consequences on the Croatian economy due to the COVID-19 pandemic.

Keywords: pandemic, COVID-19, economy, crisis mitigation measures, Croatia.

UVOD

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) proglasila je 11. ožujka 2020. globalnu pandemiju bolesti COVID-19 i od tada se svijet nalazi u izvanrednom stanju ili tzv. stanju „novog normalnog“. U cilju suzbijanja zaraze koronavirusom većina država poduzima različite mjere ograničavanja društvenih kontakata i to u rasponu od blažih do potpuno restriktivnih mjera koje u konačnici rezultiraju „zaključavanjem“ društva (*eng. lockdown*). Unatoč tomu, broj oboljelih i umrlih kontinuirano raste, a kraj pandemije još uvijek je neizvjestan. Prema podacima WHO-a, do sredine travnja 2021. zabilježeno je više od 140 milijuna potvrđenih slučajeva i 3 milijuna umrlih. Mjere ograničavanja mobilnosti ljudi i zaključavanja društva pozitivno utječu na suzbijanje pandemije, ali istovremeno imaju negativne posljedice na ekonomske aktivnosti i način poslovanja gospodarskih subjekata. Većina ekonomskih djelatnosti snažno je pogođena pandemijom, npr. ugostiteljstvo i turizam, dok neke djelatnosti poput internetske trgovine i proizvodnje i trgovine medicinskih proizvoda snažno rastu. Stoga se u prvom dijelu radu daje kratak prikaz učinaka koronavirusa na gospodarske aktivnosti na nacionalnoj i međunarodnoj razini kroz analizu pojedinih ekonomskih pokazatelje poput bruto domaćeg proizvoda, stope nezaposlenosti, potrošnje u trgovini i turizmu i sl. U drugom dijelu rada daje se pregled ekonomskih mjera koje se provode u Republici Hrvatskoj u cilju osiguranja pomoći gospodarstvu te ublažavanja ekonomskih posljedica pandemije COVID-19. U radu se polazi od hipoteze kako je pandemijakoronavirusa negativno utjecala na opće ekonomske trendove što je zahtijevalo donošenje odgovarajućih potpornih mjera u cilju očuvanja zaposlenosti, osiguranja likvidnosti te ublažavanja krize i pomoći gospodarstvu. U metodološkom smislu u radu se koristi deskriptivna metoda i metoda analize te su analizirani sekundarni izvori podataka.

1. COVID-19 I OSNOVNI EKONOMSKI POKAZATELJI

Utjecaj pandemije na ekonomske aktivnosti i različite pokazatelje predmetom je istraživanja i analiza velikog broja autora. Brojni su radovi u kojima se istražujeutjecaj pandemije COVID-19 u Hrvatskoj na različite ekonomske aspekte kao što su primjerice analiza utjecaja na glavne makroekonomske indikatore te bruto domaći proizvod i njegove komponente (Rogić Dumančić i sur., 2020), mehanizmi utjecaja na hrvatsko gospodarstvo i makroekonomski okvir ublažavanja i izlaska iz krize (Čavrak, 2020), analiza utjecaja na potrošnju u trgovini na malo (Končar i sur, 2020), analiza učinaka na izvoznu konkurentnost poduzeća (Stojčić, 2020), analiza utjecaja na turistički sektor te otpornost turizma na pandemijska zbivanja (Payne i sur., 2020) i sl. Utjecaj različitih ograničavajućih mjera koje se poduzimaju u borbi protiv pandemijejasno se ogleda u vrijednosti ostvarenog bruto domaćeg proizvoda (BDP) u različitim država, pri čemu stupanj zaključavanja društvaizravno utječe na strukturu i vrijednost BDP-a. BDP je osnovni makroekonomski pokazatelj koji predstavlja vrijednost ukupne proizvodnje novostvorenih dobara u jednoj ekonomiji(Nestić, 2004, str. 59).Podaci u tablici 1. pokazuju utjecaj pandemijena smanjenje BDP-a u EU i drugim analiziranim državama. U tablici 1. prikazane su stope BDP-a po

kvartalima i to mjereno u odnosu na prethodni kvartal [Q/(Q-1)] te u odnosu na isti kvartalu prethodne godine [Q/(Q-4)]. Na razini EU27 najveći pad BDP-a od -13,8% ostvaren je u drugom kvartalu 2020. godine, odnosno na razini Euro-zone 19 smanjenje -14,6% u usporedbi s istim kvartalom 2019. godine [Q/(Q-4)]. Među državama članicama EU-a najveći pad BDP-a u Q2 od -21,6% ostvarila je Španjolska, dok je najmanji pad -2,7% imala Irska. Niti jedna od promatranih država u Q2 nije ostvarila rast BDP-a. Ako se promatraju promjene BDP u odnosu na prethodni kvartal [Q/(Q-1)], tada se oporavak BDP-a zamjećuje u trećem kvartalu, nakon kojega slijedi ponovni pad u četvrtom kvartalu. Na godišnjoj razini sve države EU27 osim Irske ostvarile su negativne stope rasta BDP-a, pri čemu je najveći pad BDP-a u Španjolskoj (-10,8%), Italiji (-8,9%) i Hrvatskoj (-8,4%). Prema privremenim podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS), tromjesečne stope BDP-a za 2020. u odnosu na isti kvartal prethodne godine iznosile su po kvartalima 0,2% za Q1, -15,4% za Q2, -10,0% za Q3 i -7,0% za Q4.

Tablica 1. Stope BDP na kvartalnoj i godišnjoj razini za 2020. godinu

Područje / država	***Q1***		***Q2***		***Q3***		***Q4***		***2020.***
	Q/(Q-1)	***Q/(Q-4)***	***Q/(Q-1)***	***Q/(Q-4)***	***Q/(Q-1)***	***Q/(Q-4)***	***Q/(Q-1)***	***Q/(Q-4)***	
EU 27 (od 2020.)	-3,3	-2,7	-11,2	-13,8	11,6	-4,1	-0,5	-4,6	**-6,2**
Euro-zona 19 (od 2015.)	-3,8	-3,3	-11,6	-14,6	12,5	-4,2	-0,7	-4,9	**-6,6**
Belgija	-3,4	-2,0	-11,8	-13,9	11,6	-4,3	-0,1	-5,1	**-6,4**
Bugarska	0,4	2,3	-10,1	-8,6	4,3	-5,2	2,2	-3,8	**-4,2**
Češka	-3,1	-1,8	-8,7	-10,8	6,9	-5,1	0,6	-4,8	**-5,6**
Danska	-1,3	0,2	-6,7	-7,5	6,3	-2,2	0,7	-1,5	**-2,7**
Njemačka	-2,0	-2,2	-9,7	-11,3	8,5	-4,0	0,3	-3,6	**-4,9**
Estonija	-1,1	0,2	-5,2	-5,5	2,5	-3,5	2,1	-1,9	**-2,9**
Irska	-3,9	4,1	-2,1	-2,7	11,8	8,9	-5,1	-0,2	**3,4**
Grčka	0,4	0,1	-13,4	-13,8	3,1	-10,5	2,7	-7,9	**-8,2**
Španjolska	-5,4	-4,3	-17,8	-21,6	17,1	-8,6	0,0	-8,9	**-10,8**
Francuska	-5,9	-5,6	-13,5	-18,6	18,5	-3,7	-1,4	-4,9	**-8,1**
Hrvatska	*-1,1*	*0,3*	*-15,4*	*-15,7*	*8,2*	*-9,8*	*2,7*	*-7,1*	***-8,4***
Italija	-5,5	-5,8	-13,0	-18,2	15,9	-5,2	-1,9	-6,6	**-8,9**
Cipar	-0,5	1,4	-13,1	-12,6	8,9	-4,7	1,4	-4,5	**-5,1**
Latvija	-2,3	-1,2	-7,0	-8,6	6,9	-2,8	1,1	-1,8	**-3,6**
Litva	-0,3	2,5	-6,2	-4,7	6,1	0,1	-0,2	-1,0	**-0,8**
Luksemburg	-1,6	1,3	-7,3	-7,9	9,3	0,0	1,6	1,4	**-1,3**
Mađarska	-0,5	1,8	-14,3	-13,4	11,0	-4,8	1,3	-4,1	**-5,0**
Malta	-2,4	2,1	-14,2	-14,6	8,0	-8,6	3,8	-6,2	**-7,0**
Nizozemska	-1,6	-0,4	-8,4	-9,1	7,7	-2,4	-0,1	-3,0	**-3,7**
Austrija	-3,0	-3,6	-10,7	-13,6	11,8	-3,8	-2,7	-5,9	**-6,6**
Poljska	-0,3	1,9	-9,0	-8,0	7,9	-1,8	-0,7	-2,7	**-2,7**
Portugal	-4,0	-2,2	-14,0	-16,4	13,4	-5,6	0,2	-6,1	**-7,6**
Rumunjska	0,6	2,7	-11,8	-10,0	5,6	-5,4	4,8	-1,8	**-3,9**
Slovenija	-4,8	-3,3	-10,1	-13,0	12,2	-3,0	-1,0	-5,0	**-5,5**
Slovačka	-5,1	-3,8	-8,3	-12,1	11,6	-2,3	0,2	-2,6	**-5,2**
Finska	-0,6	-0,6	-4,7	-6,1	3,3	-2,7	0,4	-1,7	**-2,8**
Švedska	-0,3	0,1	-7,6	-7,7	6,4	-2,2	-0,2	-2,1	**-2,8**
Norveška	-1,4	0,4	-4,6	-4,4	4,5	-0,1	0,6	-1,1	**-0,8**
Švicarska	-1,9	-0,6	-7,2	-8,1	7,6	-1,6	0,3	-1,7	**-2,9**
Ujedinjeno Kraljevstvo	-3,0	-2,4	-18,8	-20,8	16,0	-8,6	---	---	**---**
Srbija	-0,6	5,0	-9,2	-6,2	7,2	-1,5	2,2	-1,1	**-1,0**
Turska	0,1	4,6	-11,0	-8,7	15,9	5,4	1,7	5,0	**1,8**

Izvor: Eurostat – https://ec.europa.eu/eurostat

Jedina država EU27 s pozitivnom stopom rasta BDP-a jest Irska (3,4%), dok je prema podacima Eurostata Turska ostvarila skroman rast BDP-a 1,8% te Srbija pad od svega -1% što ju po uspješnosti svrstava na peto mjesto Eurostatove ljestvice promatranih država nakon Irske, Turske, Litve i Norveške. Zaključno, podaci u tablici 1. ukazuju na snažnu kontrakciju ekonomskih aktivnosti uzrokovanu pandemijom COVID-19 koja će imati značajne posljedice po navedene ekonomije, posebice u svjetlu nemogućnosti vremenski točnog predviđanja povratka u normalne ekonomske tijekove.

Usporavanje ekonomskih aktivnosti i pad BDP-a utjecali su na povećanje stope nezaposlenosti koja se iskazuju u postotku aktivne populacije (osobe starosti 15-74 godine) koja je bez zaposlenja. U tablici 2. prikazane su stope anketne nezaposlenosti na mjesečnoj razini za 1., 6. i 12. mjesec 2020. godine kao i broj nezaposlenih na koncu godine.

Tablica 2. Stopa nezaposlenosti i broj nezaposlenih u 2020. godine u izabranim državama

Područje / država	***1. mjesec 2020. (%)***	***6. mjesec 2020. (%)***	***12. mjesec 2020. (%)***	***Razl. 12.-1. mjesec (%)***	***Broj nezaposlenih 12. mj. 2020. (u tis.)***
EU 27 (od 2020.)	6,6	7,3	7,4	0,8	15.772
Euro-zona 19 (od 2015.)	7,5	8,0	8,2	0,7	13.411
Bugarska	4,2	5,6	5,3	1,1	177
Češka	1,9	2,6	3,1	1,2	164
Njemačka	3,4	4,3	4,6	1,2	2.016
Irska	5,1	5,3	5,8	0,7	140
Grčka	16,7	17,8	15,8	-0,9	726
Španjolska	13,8	16,0	16,2	2,4	3.741
Francuska	8,2	7,3	7,8	-0,4	2.284
Hrvatska	*6,0*	*8,5*	*7,7*	*1,7*	*137*
Italija	9,7	9,3	9,8	0,1	2.435
Mađarska	3,8	5,0	4,1	0,3	200
Austrija	4,4	6,0	5,8	1,4	265
Poljska	6,8	7,5	6,9	0,1	542
Rumunjska	3,6	5,6	5,2	1,6	468
Slovenija	4,1	5,3	5,2	1,1	54
Slovačka	6,0	6,8	6,9	0,9	188
Švedska	7,2	9,2	8,8	1,6	491

Izvor: Eurostat – https://ec.europa.eu/eurostat

Tako je na razini EU27 u 12. mjesecu 2020. godine bilo nezaposleno 15,77 milijuna osoba što čini stopu anketne nezaposlenosti 7,4%. Budući da je na razini EU27 stopa anketne nezaposlenosti u 1. mjesecu iznosila 6,6%, to znači kako se tijekom 2020. godine stopa nezaposlenosti povećala za 0,8 postotnih bodova. Najveće mjesečne stope nezaposlenosti ostvarene su u Grčkoj u 1. i 6. mjesecu (16,7% i 17,8%) i Španjolskoj u 12. mjesecu (16,2%), dok je najveći porast stope nezaposlenosti s 13,8% na 16,0% tijekom 2020. ostvaren također u Španjolskoj. Inače, stope nezaposlenosti povećale su u rasponu od 0,1-2,4 postotnih bodova u razdoblju od 1. do 12. mjeseca 2020. osim u slučaju Grčke i Francuske čije su se stope smanjile za 0,9 i 0,4 postotnih bodova. Najmanje stope nezaposlenosti u 12. mjesecu 2020. godine ostvarile su Nizozemska (3,9%), Poljska (3,2%) i Češka (3,1%). U Hrvatskoj je stopa nezaposlenosti bila najveća u 6. mjesecu te je iznosila 8,5%, nakon čega je koncem 2020. godine došlo do njezina pada na 7,7% što svrstava Hrvatsku na 9. mjesto po stopi anketne nezaposlenosti na razini EU27 nakon Španjolske, Grčke, Italije, Litve 9,2%, Švedske, Finske 8,4%, Latvije 8,2% i Francuske. Smanjenje stope nezaposlenosti u Hrvatskoj nastavljeno je u 1. i 2. mjesecu 2021. godine te su stope iznosile 7,2% i 7,1%. Potrebno je istaknuti kako je stopa nezaposlenosti u SAD-u u 1. mjesecu 2020. godine iznosila svega 3,5% da bi u 4. mjesecu porasla čak na 14,8% nakon čega je u konstantom

padu te je iznosila 6,2% u 2. mjesecu 2021. godine.Ostvarene stope nezaposlenosti pod izravnim su utjecajem različitih državnih mjera i potpora koje se poduzimaju u cilju očuvanja radnih mjesta i zaposlenosti. Bez navedenih potpora utjecaj pandemije na nezaposlenost bio bi puno izraženiji. Tako primjerice zvanična stopa nezaposlenosti u Irskoj od 5,8% za siječanj 2021. godine iznosila bičak 25% u slučaju kada bi se u nezaposlene ubrojili primatelji tzv. pandemijskenaknade za nezaposlene, odnosno oni kojima je onemogućen rad uslijed ograničavajućih mjera u cilju suzbijanja pandemije(CSO, 2021).Primjena slične metodologije izračuna rezultirala bi sličnim stopama nezaposlenosti u većini drugih država. U kojoj mjeri i za koje razdoblje je moguće osigurati potpore za očuvanje radnih mjesta uslijed pandemije ovisi isključivo o fiskalnom kapacitetu države i trajanjupandemije.Broj nezaposlenih u Hrvatskoj i stopa registrirane nezaposlenosti prema podacima HZZ-a i DZS-aprikazani su u tablici 3. Broj nezaposlenih porastao je tijekom 2020. godine za 19.921 osoba, odnosno bio je veći za 14,24% u 12. mjesecu 2020. godine u odnosu na 1. mjesec iste godine. Broj ukupno zaposlenih povećao se svega 0,28% u istom razdoblju, dok je stopa registrirane nezaposlenosti izračunana kao odnos broja nezaposlenih prema ukupnom aktivnom stanovništvu povećana s 8,3% u 1. mjesecu na 9,3% u 12. mjesecu 2020. godine. Detaljniji uvid u mjesečne stope nezaposlenosti pokazuje kako se stopa nezaposlenosti u 2020. godini kretala u rasponu od 8,2% koliko je iznosila u 2. mjesecu do 9,4% u 5. mjesecu kada je u Hrvatskoj bilo nezaposleno ukupno 157.839 osoba.

Tablica 3. Stopa nezaposlenosti i broj nezaposlenih ta 2020. u Republici Hrvatskoj

Pokazatelj	***1. mjesec 2020.***	***12. mjesec 2020.***	***Indeks 1./12. mjesec 2020.***
Aktivno stanovništvo	1.686.724	1.710.906	101,43
Ukupno zaposleni	1.546.800	1.551.061	100,28
Zaposleni u pravnim osobama	1.344.119	1.347.866	100,28
Zaposleni u obrtu i slobodnim profesijama	183.505	183.981	100,26
Zaposleni osiguranici poljoprivrednici	19.176	19.214	100,20
Nezaposleni	139.924	159.845	114,24
Stopa registrirane nezaposlenosti (%)	8,3	9,3	112,05

Izvor: Državni zavod za statistiku – https://www.dzs.hr/

Turizam predstavlja vrlo značaj segment hrvatskog gospodarstva. Raspoloživi podaci ukazuju kako je udio turističke djelatnosti u BDP-u u Hrvatskoj za 2016. godinu činio 11,4%, dok su prihodi od turizma za predpandemijsku 2019. godinu iznosili 10,5 mlrd. eura te su se povećali za 29,63% u odnosu na 2016. godinu kada su bili 8,1 mlrd. eura (Rašić, 2020, str. 20). Ako se turizmu pridoda s njim povezana transportna djelatnosti, tada se udio turizma i transporta u BDP-u i zaposlenosti u Hrvatskoj penje na visokih 25% u 2018. godini (Drakopoulos, 2020) što ukazuje na ranjivost hrvatskog gospodarstva u uvjetima iznenadnih šokova. Podaci o broju dolazaka i broju noćenja domaćih i stranih turista za 2019. i 2020. godinu prikazani su u tablici 4. Raspoloživi podaci pokazuju kako se ukupan broj dolazaka i noćenja turista u 2020. u odnosu na 2019. godinu više nego prepolovio te se smanjio za 64% i 55%. Broj domaćih turista nadmašio je u trećem kvartalu rezultate ostvarene u istom kvartalu prethodne godine (povećanje 1,0% i 2,2%), ali nije mogao nadomjestiti izostanak turističke posjete iz inozemstva. Uvid u kvartalnu statistiku pokazuje kako su najlošiji rezultatiostvareni u drugom kvartalu 2020. godine kada je došlo do smanjenja dolazaka za 84,6%, odnosno noćenja za 81,9%.

Tablica 4. Broj dolazaka i noćenja turista za 2019. i 2020. u Republici Hrvatskoj

#	*Dolasci turista (u tis.)*				*Noćenja turista (u tis.)*			
	2019.	**2020.**	**Indeks 2020./2019.**	**Ind. 2020. Q3/(Q3-4)**	**2019.**	**2020.**	**Indeks 2020./2019.**	**Ind. 2020. Q3/(Q3-4)**
Ukupno	19.566	7.001	35,78	46,4	91.243	40.794	44,71	54,2
Domaći turisti	2.213	1.456	65,79	101,0	7.095	5.415	76,32	102,2
Strani turisti	17.353	5.545	31,95	42,1	84.148	35.379	42,04	51,1

Izvor: Državni zavod za statistiku – https://www.dzs.hr/

Ako analiziramo podatke Eurostata o broju noćenja u turističkom smještaju na godišnjoj razini, tada se broj noćenja smanjio za -52,1% u 2020. odnosu na 2019. Najveći pad noćenja u turističkom smještaju zabilježen je na Cipru (-77,7%), Grčkoj (-72,5%), Malti (-70,3%), Španjolskoj (-69,4%)i Portugalu (-61,0%), pri čemu je čak 20 država članica EU ostvarilo smanjenje broja noćenja u 2020. godini više od 40% u odnosu na 2019. godinu. Navedene brojke jasno ukazuju na posljedice po turistički sektor i ekonomiju uopće. Nadalje, pandemija COVID-19 izravno je utjecala na odvijanje zrakoplovnog prometa i ogromno smanjene broja turističkih letova. Smanjenje broja turističkih letova za pojedine države članice EU prikazano je na grafikonu 1. Podaci za 4. mjesec 2020. u odnosu na isti mjesec prethodne godine pokazuju smanjenje broja letova za više od -90% na razini EU27, u 8. mjesecu situacija se djelomice poboljšala pa je ostvareno -53,4% manje turističkih letova, nakon čega je ponovno uslijedio veći pad od -73% u 2. mjesecu 2021. godine.

Grafikon 1. Stope smanjenja turističkih letova za izabrane države EU – 4. i 8. mjesec 2020., 2. mjesec 2021.

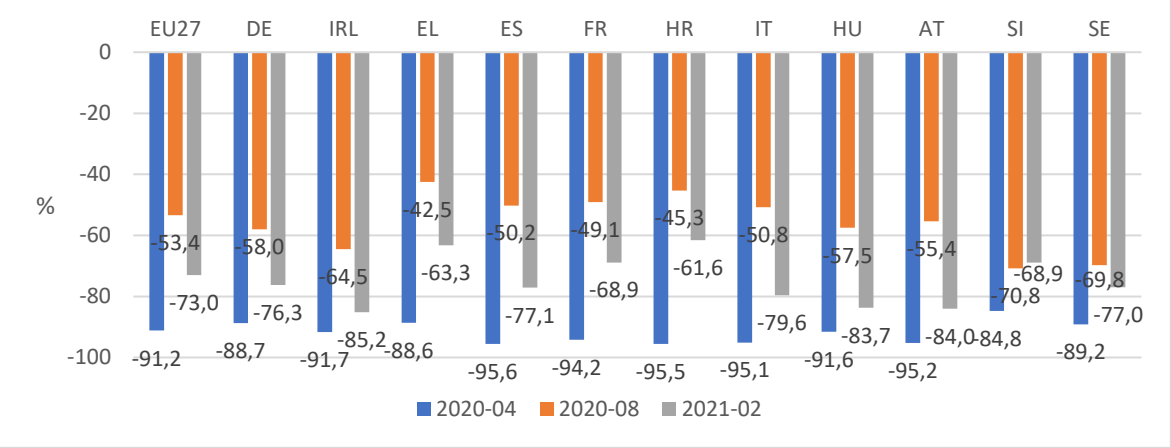

Izvor: Eurostat – https://ec.europa.eu/eurostat

Ako se detaljnije promotri mjesečna statistika na razini Hrvatske, tada je jasno da se broj turističkih letova smanjio već u 3. mjesecu 2020. godine za -36,6% u odnosu na 12 mjeseci ranije. U travnju 2020. godine Hrvatska se nalazila na četvrtom mjestu ljestvice EU27 mjereno stopom smanjenja broja turističkih letova, pri čemu je realizirano svega 336 letova što je izrazito smanjenje u odnosu na ožujak kada je zabilježeno 2.535 letova. Najveći broj turističkih letova (8.842) ostvaren je u kolovozu 2020. kada se Hrvatska nalazila na trećem mjestu EU27 država rangiranih od najmanje do najveće stope smanjenja turističkih

letova. Promatrano prema broju ostvarenih letova u odnosu na prethodni mjesec, broj turističkih letova u Hrvatskoj nakon ožujka kontinuirano raste zaključno s kolovozom 2020. godinekada ponovno slijedi njihovo smanjenje do studenog te stagnacija do veljače 2021. godine.

Mjere ograničavanja mobilnosti ljudi i „zaključavanje“ određenih ekonomskih djelatnosti značajno su utjecali na promet u trgovinskoj djelatnosti. Podaci o stopama promjena u trgovini na malo u Hrvatskoj tijekom 2020. godine prikazane su u tablici 5. Na godišnjoj razini promet trgovaca na malo registriranih u odjeljku NKD 47 smanjio se 2020. godine nominalno za -4,9%, odnosno realno za -4,4% u odnosu na prethodnu godinu. Pad prometa još je veći ako se promatra ukupan promet svih poslovnih subjekata koji se bave trgovinom na malo bez obzira na pretežnu djelatnost u kojoj su registrirani. U tom slučaju promet od trgovine na malo smanjio se u 2020. godini nominalno za -6,3%, odnosno realno za -5,8% u odnosu na 2019. godinu. Najveći udar na promet trgovaca na malo bio je u travnju 2020. godine kada su stope smanjenja iznosile oko -25% u odnosu na isti mjesec prethodne godine. Prema podacima DZS, u 2020. godini porast prometa u odnosu na godinu prije ostvarile su samo trgovina na malo internetom ili poštom (12,6%), ljekarne, medicinski i ortopedski proizvodi, kozmetički i toaletni proizvodi (5,8%) te nespecijalizirane prodavaonice pretežno živežnim namirnicama (0,2%).

Tablica 5. Stope promjena u trgovini na malo

#	***2020./2019.***						
	3. mj.	***4. mj.***	***5. mj.***	***8. mj.***	***11. mj.***	***12. mj.***	***1.-12. mj.***
Ukupni promet trgovaca na malo (NKD 47)							
Nominalno	-4,9	-24,8	-7,3	-7,3	0,3	-3,4	-4,9
Realno	-5,0	-24,0	-5,7	-6,5	1,5	-1,7	-4,4
Promet od trgovine na malo							
Nominalno	-6,8	-26,3	-9,4	-9,4	-1,9	-4,8	-6,3
Realno	-7,0	-25,5	-7,8	-8,6	-0,7	-3,2	-5,8

Izvor: Državni zavod za statistiku – https://www.dzs.hr/

Na razini EU27, podaci Eurostata pokazuju smanjenje prometa u trgovini na malo osim motornih vozila i motocikala za -0,6% u 2020. godini u odnosu na prethodnu godinu. Najveći pad prometa zabilježen je u Bugarskoj (-10,6%), Sloveniji (-9,7%) i Italiji (-7,9%), dok su najveći rast ostvarile Irska (4,0%) i Njemačka (4,1%). Dvanaest država članica ostvarilo je povećanje prometa na godišnjoj razini. Izvan EU najveći rast prometa ostvaren je u Norveškoj (7,7%), Crna Gora je imala najveći pad od čak -16,7%, dok je Srbija ostvarila povećanje prometa u trgovini na malo od 4,4%.Promatrano na mjesečnoj razini, u travnju 2020. godini na razini EU27 ostvaren je pad prometa -11,2% u odnosu na prethodni mjesec, sve države za koje Eurostat prikuplja podatke imale su smanjenje prometa u trgovini na malo osim Norveške koja je ostvarila porast 4,7%, pri čemu je čak 10 država imalo smanjenje prometa više od -15%. Nakon popuštanja mjera „zaključavanja“, u svibnju je ponovno zabilježeno povećanje prometa u EU27 za 18% u odnosu na travanj 2020. godine.

Što se tiče industrijske proizvodnje, ona je pod utjecajem epidemioloških mjera u Hrvatskoj pala za -3,4% u 2020. u odnosu na 2019. Na razini EU27 taj pad je iznosio -8%, pri čemu je najveći pad industrijske proizvodnje zabilježen u Italiji (-11,4%), Francuskoj (-11,1%) i Njemačkoj (-10,4%), a najmanji u Latvija (-1,7%) i Malti (-0,3%). Sve države u Eurostatovoj evidenciji ostvarile su pad industrijske proizvodnje u 2020. godini (najmanji pad imala je Srbija -0,2%) osim Turske koja je ostvarila porast od 1,6%. U sektoru građevinarstva u Hrvatskoj prema podacima DZS-a, obujam građevinskih radova povećan je za 5,7% u siječnju 2021. u odnosu na siječanj 2020. godine. Pad građevinske djelatnosti

kao posljedica pandemije zabilježen je u ožujku, travnju i svibnju 2020. nakon čega je ostvaren njihov kontinuirani rast u sljedećih osam mjeseci. Smanjenje aktivnosti zabilježeno je i u robnoj razmjeni s inozemstvom. Tako je tijekom 2020. ukupan izvoz Republike Hrvatske iznosio 112 mlrd. kuna što je manje za -0,8% u odnosu na 2019. godinu. U istom razdoblju uvoz roba u Hrvatsku iznosio je 171,7 mlrd. kuna što je smanjenje za 7,3% u odnosu na prethodno razdoblje. Veće smanjenje uvoza u odnosu na smanjenje izvoza povoljno je djelovalo na bilancu razmjene robe. Prema podacima DZS-a, u Hrvatskoj je tijekom 2020. najviše izvezeno nafte i naftnih derivata (8,3 mlrd. kn), zatim električnih strojeva, aparata i uređaja (8,2 mlrd. kn) te medicinskih i farmaceutskih proizvoda (7,9 mlrd. kn), dok je najviše uvezeno medicinskih i farmaceutskih proizvoda (12,3mlrd. kn), cestovnih vozila (11,2 mlrd. kn) te nafte i naftnih derivata (9,6 mlrd. kn). Ako se izvozne i uvozne transakcije iskažu u eurima, tada je vrijednost izvoza u 2020. smanjenja za -2,3% u odnosu na 2019. godinu, uz istovremeno smanjenje vrijednosti uvozau eurima za -8,6%.

2. GOSPODARSKE MJERE ZA UBLAŽAVANJE KRIZE U HRVATSKOJ

U cilju suzbijanja negativnih učinaka pandemije COVID-19 na ekonomske aktivnosti bilo je potrebno donijeti odgovarajuće mjere za pomoć gospodarstvu. U proteklom razdoblju, počevši u ožujku 2020., Vlada RH je u nekoliko navrata usvajala pakete mjera koje su trebale doprinijeti prevladavanju krize uzrokovane pandemijom i primjenom epidemioloških mjera. Značajna financijska sredstva uložena su u mjere pomoći pa je tako primjerice dosad uloženo više od 10 mlrd. kuna za očuvanje radnih mjesta (mjeru je koristilo 120 tis. poslodavaca i 680 tis. radnika), a za pomoći MSP-ima HAMAG-BICRO odobrio je 6.420 potpora u iznosu većem od 2,5 mlrd. kn (stanje na 31.01.2020.). U nastavku rada bit će predstavljanje neke od najvažnijih mjera iz pojedinih paketa.Prvi paket mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa usvojen je sredinom ožujka 2020., sadržavao je 63 mjere, a njegova procijenjena vrijednost bila je 30 mlrd. kuna(Vlada RH, 2020). Za provedbu svih aktivnosti zaduženo je devet ministarstava, a cjelokupni nadzor nad provedbom u nadležnosti je potpredsjednika vlade i ministra financija. U cilju stvaranja preduvjeta za provedbu mjera bilo je potrebno izmijeniti i dopuniti 16 zakona iz resora financija, rada i mirovinskoga sustava, regionalnog razvoja i fondova EU, gospodarstva, poduzetništva i obrta, turizma, poljoprivrede, kulture te mora, prometa i infrastrukture kao i jednu uredbu i jednu odluku vlade. U paketu se kao tri najvažnije horizontalne mjere ističu (1) odgoda javnih davanja, (2) osiguranje minimalne plaće i (3) krediti za likvidnost. Beskamatna odgoda javnih davanja poreznim obveznicima s poteškoćama odnosi se na tromjesečnu odgodu plaćanja poreza na dohodak, poreza na dobit, doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje, s mogućnošću produljenja tri mjeseca. Osiguravanjem minimalne plaće namjeravaju se očuvati radna mjesta kroz financiranje troška neto minimalne plaće po stalno zaposlenom u 100%-tnom iznosu. Krediti za likvidnosti i radni kapital namijenjeni su mikro, malim i srednjim poduzetnicima u iznosu do 25.000 eura, uz poček vraćanja do 12 mjeseci i nisku kamatnu stopu. Primjena većine mjera odnosila se na tromjesečno razdoblje uz mogućnost njihovog produljena ovisno o razvoju epidemiološke situacije.

Neke od važnijih mjera iz ovog prijedloga su sljedećemjere (Vlada RH, 2020):

1. Odgoda i/ili obročna otplata javnih davanja (poreza i doprinosa) – odgoda 3+3 mjeseca nakon koje slijedi mogućnost beskamatne obročne otplate u roku od dvije godine.
2. Uvođenje moratorija na kreditne obveze klijenata HBOR-a po postojećim plasmanima, reprogramiranje postojećih kredita uz uvođenje počeka u otplati glavnice kredita i odobrenje novih kredita za likvidnost za financiranje plaća, režijskih i ostalih osnovnih troškova poslovanja (tzv. hladni pogon) u suradnji s poslovnim bankama.

3. Odobravanje garancija poslovnim bankama izvoznika i HBOR-u u okviru garantnog fonda osiguranja izvoza s ciljem odobravanja novih kredita za obrtna sredstva i likvidnost te povećanje garantnog fonda za osiguranje izvoza uključivanjem i sektora turizma i proširivanjem korisnika na posredne izvoznike i dobavljače izravnih izvoznika.
4. Obustava prisilne naplatekredita od strane poslovnih banaka prema svim dužnicima u razdoblju od tri mjeseca, osiguranje kredita za likvidnost i radni kapital s rokom otplate do tri godine te provedba reprogramaza određene klijente.
5. Povećanje sredstava za „ESIF mikro zajmove“ za obrtna sredstva za mikro i male poduzetnike (1-25 tisuća eura, poček 12 mjeseci, smanjenje kamata na 0,5%, 0,75% i 1% ovisno o indeksu razvijenosti), smanjenje kamatnih stopa na investicijske kredite s 30%-tnim udjelom obrtnih sredstava „ESIF mikro i mali zajmovi“ na 0,1%, 0,25% i 0,5% ovisno o indeksu razvijenosti te povećanje maksimalne stope jamstva za „ESIF pojedinačna jamstva“ za kredite za obrtna sredstva sa 65% na 80% glavnice kredita uz iznos jamstva od 150 tis.-1 mil. eura (sve navedeno izravno provodi HAMAG-BICRO).
6. Bezuvjetno produljenje trajanja projekata i obveze povrata sredstava s rokom dospijeća u naredna tri mjeseca za 90 dana te potvrđivanje 75% potraživanih izdataka za projekte sufinancirane iz Operativnog programa „Konkurentnost i kohezija“ koji su u provedbi.
7. Uspostava novog financijskog instrumenta „COVID-19 zajmovi“ za obrtna sredstva za male i srednje poduzetnike.
8. Potpore za očuvanje radnih mjesta u sektorima pogođenima koronavirusom u vidu financiranja minimalne neto plaće u 100%-tnom iznosu za svakog stalno zaposlenog te preusmjeravanje potpora za (samo)zapošljavanje u sredstva za očuvanje radnih mjesta.
9. Produženje trajanja mjere stalni sezonackoja se koristi u turizmu (sezonski radnici primaju naknade izvan sezone)uz pokrivanje zdravstvenog i mirovinskog osiguranja.
10. Osiguranje minimalne plaće za osobe s invaliditetom te odgoda plaćanja naknade za poslodavce obveznike kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom.
11. Privremena obustava, odgoda i bezuvjetno produljene provedbe projekata za 90 dana te potvrđivanje 75% potraživanih izdataka za projekte iz Operativnog programa „Učinkoviti ljudski potencijali“.
12. Mogućnost interventnog otkupa viškova ustočarskoj i ratarskoj proizvodnji te voćarstvu i povrćarstvu (skladištenje i prerada u trajne i polutrajne prehrambene proizvodete voćne napitke).
13. Interventna nabave dezinfekcijskih sredstava, sapuna i deterdženata za pranje te zaštitne opreme potrebne za provedbu mjera protiv koronavirusa.
14. Nabava sjemenske robe za potrebe poljoprivredne proizvodnje u slučaju njenog nedostatka, a prema zahtjevu Ministarstva poljoprivrede.
15. Moratorij na otplatu „ESIF mikro i malih zajmova za ruralni razvoj“ do 31.12.2020. od strane HAMAG-BICRO te produljenje otplate kredita za koje je izdano jamstvo.
16. Uspostava novog financijskog instrumenta „Mikro zajam za ruralni razvoj za obrtna sredstva“ te izdavanjekontra garancije za 50% glavnice za obrtna sredstva kredita za turizam po kamatnim stopama 0,5%, 0,75% i 1,0%.
17. Odgoda plaćanja turističke članarine i turističke pristojbe te plaćanja koncesijske naknade za turističko zemljište u kampovima.

18. Potpore za programe financiranja obrtnih sredstava i poboljšanja likvidnosti ugroženih gospodarskih subjekta u turizmu.
19. Primjena dodatnog mehanizma fleksibilnosti između fondova za povećanje proizvodno vezanih plaćanja ili uvođenje interventnih mjerauz prethodno odobrenje EK te prijedlog novog programa državnih i potpora male vrijednosti za poljoprivredu zbog ograničenja prometa i povećanja manipulativnih troškova.
20. Financiranje ambalaže za proizvode ribarstva i privremene obustave ribolova uz prethodno odobrenje Europske komisije te povećanje sredstava za potpore male vrijednosti za sektor ribolova i akvakulture.
21. Odgoda dospjelih obveza prema Hrvatskim šumama d.o.o. za drvne sortimente, odgoda izvršenja obveza za korisnike investicijskih mjera iz „Programa ruralnog razvoja“ i potpora male vrijednosti 2019. u vezi prerade drva i proizvodnje namještaja.
22. Odgoda plaćanja zakupnine i koncesijskih naknada za poljoprivredno zemljište u vlasništvu Republike Hrvatske te naknada za koncesije i privez brodova u ribarstvu.
23. Nove kreditne linije za obrtna sredstva za poljoprivredu, šumarstvo i preradu drva.
24. Potpore za umjetnike i poslovne subjekte u kulturnim i kreativnim industrijama.
25. Odgoda izvršavanja obveza za projekte u provedbi i osiguravanje sredstava za produljenje razdoblja pripremnih aktivnosti za odobrene projekte u kulturi.
26. Priznavanje troškova organizacije otkaznih programa u kulturi zbog koronavirusa.
27. Privremena obustava naplate cestovne naknade za izvanredni prijevoz do 01.06.2020.
28. Uvođenje manjeg broja ophodnji na autocestama.
29. Privremena odgoda sezonskog povećanja cestarine za 10% u razdoblju od 15. lipnja do 15. rujna te privremeno produženje sezonskog ENC popusta do 1. lipnja 2020.
30. Odgoda primjene novog Pravilnika o brodicama, čamcima i jahtama u pogledu zahtjeva za opremanjem.
31. Privremeno produljenje valjanosti isprava u međunarodnoj i nacionalnoj plovidbi.

Nadalje, Hrvatska narodna banka (HNB) je zatražila od kreditnih institucija preispitivanje njihovih planova kontinuiteta poslovanja i planova upravljanja u kriznim situacijama s naglaskom na mjere prevencije širenja virusa, osiguravanje uvjeta za rad na daljinu te funkcioniranje IT sustava, bankomatske i EFTPOSmreže. Mjere monetarne politike usmjerene su na očuvanje povoljnih uvjeta financiranja kroz (1) stabilizaciju deviznog tečaja iosiguranje devizne likvidnosti pomoću deviznih intervencija, (2) osiguranje kunske likvidnostiza nastavak financiranja gospodarstva pomoću strukturnih i redovnih operacije i (3) podupiranje stabilnosti tržišta državnihobveznica pomoću otkupa (HNB, 2020).

Drugi prijedlog mjera za ublažavanje krize usvojen je već početkom travnja 2020. godine i nastavlja se na prvotni prijedlog. Neke od mjera iz tog prijedloga su(Vlada RH, 2020a):

1. Iznos potpore HZZ-a za očuvanje radnih mjesta u sektorima pogođenim koronavirusompovećan je s 3.250 kuna neto u ožujku na 4.000 kuna neto u travnju i svibnju.
2. Poslodavci koji koriste potpore HZZ-a bit će oslobođeni troškova pripadajućih doprinosa (trošak doprinosa u približnom iznosu od 1.460 kuna po zaposlenom preuzima državašto daje ukupan iznos potpore od 5.460 kuna).

3. Svi porezni obveznici kojima je rad zabranjen, onemogućen ili znatno otežan bit će u cijelosti ili djelomično oslobođeni plaćanja javnih davanja zaključno s lipnjem 2020. god.(poduzetnici s godišnjim prihodom manjim od 7,5 mil. kuna, a takvih je 93%, koji imaju pad prihoda veći od 50% na godišnjoj razini, bit će u potpunosti oslobođeni plaćanja poreza na dobit, poreza na dohodak i doprinosa, dok će oni s prihodom većim od 7,5 mil. kuna biti djelomično oslobođeni ovisno o padu prihoda).
4. Plaćanje obveze PDV-a može se odgoditi za sve poslovne subjekte do trenutka naplate izdanih računa što vrijedi i za plaćanje PDV-a pri uvozu (u prijavi je potrebno samo iskazati obvezu PDV-a bez stvarnog plaćanja).
5. Rok za predaju godišnjih financijskih izvještaja i zasebnih izvješća te porezne prijave i pripadajućih obrazaca pomjera se s 30. travnja na 30. lipnja, pri čemu se ukida obveza plaćanja naknade FINA-i za objavu godišnjih financijskih izvještaja.
6. Dodatne mjere u sektoru poljoprivrede i turizma, npr. za poljoprivrednike produljenje roka povrata po zahtjevima za povrat sredstava Agenciji za plaćanja i produljenje otplate duga nakon odgode s maksimalno jedne na tri godine te u turizmu moratorij na raskid ugovora s putničkim agencijama u trajanju od 180 dana.

Nadalje, usvojene su izmjene i dopune programa „Mikro i mali zajmovi za ruralni razvoj“ kojima su osigurane povoljnije kamatne stope za mikro i male zajmove za ruralni razvoj (smanjenje s 0,5% i 1% na 0,1% i 0,25% ovisno o razvijenosti lokalne jedinice) te se uvodi novi financijski instrument „Mikro zajam za obrtna sredstva za ruralni razvoj“ s kamatnom stopom od 0,5%. Navedeni instrument namijenjen je mikro i malim subjektima malog gospodarstva u skladu s uvjetima Programa za ruralni razvoj za financiranje obrtnih sredstava, zajmovi su u iznosu od 1-25 tisuća eura, uz rok otplate 12-36 mjeseci i poček do 12 mjeseci ako je otplata minimalno 24 mjeseca. Naknada za obradu zahtjeva se ne naplaćuje, a kao instrument osiguranja potrebna je zadužnica ili slični instrument prema procjeni rizika. Također, vlada je usvojila novi program pod nazivom „COVID-19 Zajam za obrtna sredstva“ kojim se osiguravaju dodatna likvidna sredstva za mikro, male i srednje poduzetnike pogođene pandemijom, a za čije upravljanje je zadužen HAMAG-BICRO. Uvjet za korištenje sredstava je pad prihoda poduzetnika od minimalno 20% u 1. kvartalu ili jednakog predviđenog pada prihodaunarednim kvartalima 2020. godine. Sredstva se ne mogu koristiti za refinanciranje postojećih kredita niti za plaćanje obveza nastalih prije 2020. godine. Zajmovi su do 750 tisuća kuna, s kamatnom stopom 0,25% i počekom do 12 mjeseci (ako je rok otplate najmanje dvije godine) te maksimalnim rokom otplate pet godina (uključujući poček). Naknada na obradu zahtjeva se ne naplaćuje, a zadužnica korisnika zajma je instrument osiguranja plaćanja.

Usporedo s razvojem epidemiološke situacije i trenutnim ekonomskim okolnostima, mjere za ublažavanje krize iz prva dva paketa redovito su nadograđivane te su usvajane nove mjere, a sve u cilju očuvanja zaposlenosti i gospodarskih subjekata u skladu s primarnim zahtjevom zaštite zdravlja građana i očuvanja zdravstvenog sustava. Prema raspoloživim podacima za ožujak 2021. godine, izdvajaju se sljedeće mjere (Vlada RH, 2021):

1. Potpore za očuvanje radnih mjesta – važeća mjera odnosi se na potporu za očuvanje radnih mjesta u djelatnostima pogođenima COVID-19 i posljedicama katastrofe uzrokovane potresom na području Sisačko-moslavačke, Zagrebačke i Karlovačke županije za ožujak-travanj 2021. Ovom mjerom izmijenjena je i dopunjena mjera iz ožujka 2021. tako da je produljeno njezino važenje za mjesec travanj te su donesene izmjene u vezi ciljane skupine radnika koji mogu ostvariti potporu, rokova za zaprimanje

zahtjeva i kriterija za dokazivanje pada prihoda. Maksimalna visina potpore mjesečno je do 4.000 kuna po stalno zaposlenom radniku ovisno o padu prihoda (npr. pad prihoda više od 60% omogućuje potporu 4.000 kuna) ili na temelju odluke stožera i epidemiologa o zatvaranju subjekta.

2. Potpore za skraćivanje radnog vremena – uvedene su u siječnju 2021. godine, a na snazi su do 31. prosinca 2021. godine. Potporu mogu koristiti poslodavci kod kojih je došlo do privremenog smanjenja opsega posla i to za privremeno uvođenje punog radnog vremena radnika do najviše 90% radnih sati na mjesečnoj razini. Na godišnjoj razini potpora ne može biti viša od 70% godišnjeg fonda radnih sati, a visina mjesečne potpore iznosi do 3.600 kuna.Jedan od uvjeta za korištenje potpore jest pad prihoda najmanje 19% ili više u mjesecu korištenja potpore u odnosu na usporedno razdoblje.
3. Nadoknada svih ili dijela fiksnih troškova za poduzetnike kojima je obustavljen rad i kojima je pad prihoda/primitaka u tekućem mjesecu u odnosu na isti mjesec prethodne godine bio minimalno 60%. Pravo na nadoknadu ostvaruju i poduzetnici koji su započeli s radom tijekom 2020. godine ako im je pad prihoda/primitaka u tekućem mjesecu u odnosu na studeni 2020. bio najmanje 60%. Visinu potpore utvrđuje porezna uprava, a moguće je zatražiti nadoknadu troškova najma prostora, obvezne pričuve, energije, vode, plina, komunalnih usluga, interneta, spomeničke rente, knjigovodstvenog servisa i sl.
4. Raspisana su dva nova natječaja Ministarstva poljoprivrede za potpore poljoprivrednicima i MSP-ima pogođenimakoronakrizom u sklopu Mjere 21 Izvanredna privremena potpora iz Programa ruralnog razvoja 2014-2020. Ukupna raspoloživa sredstva za oba natječaja iznose 200 milijuna kuna, pri čemu maksimalna potpora za poljoprivrednike iznosi 52.800 kuna, a za MSP-ove 377.590 tisuća kuna.
5. COVID 19 zajmovi – potpore za mikro, male i srednje poduzetnike u djelatnostima pogođenimakoronavirusomkoje osigurava HAMAG BICRO. Zajmovi su namijenjeni financiranju obrtnih sredstva, do maksimalnog iznosa 380.000 kuna, uz kamatnu stopu 0,25% te poček do 12 mjeseci. Maksimalni rok otplate je 5 godina. Uvjet za korištenje zajmova je nemogućnost obavljanja djelatnosti prema odluci stožera civilne zaštite ili pad prihoda poduzetnika u 2020. godini od minimalno 60% u odnosu na 2019. ili pad prihoda od min. 20% ako je poduzetnik s potpomognutih područja prema indeksu razvijenosti.
6. Mjere HBOR-a – mjera „Obrtna sredstva COVID-19“ provodi se kao privremena u okviru programa kreditiranja „Obrtna sredstva“. Primjena mjere je produljena do 30. lipnja 2021. ili do iskorištenja raspoloživih sredstava. Krediti su namijenjeni poslovnim subjektima u privatnom i javnom sektoru, a sredstva se mogu koristiti za financiranje tekućeg poslovanja te podmirenje kratkoročnih obveza. Kreditiranje se vrši u suradnji s poslovnim bankama po modelu podjele rizika, a iznimno za kredite veće od 37 mil. kn moguće je izravno financiranje. Minimalni iznos kredita je 100.000 kuna, uz kamatnu stopu 2% i rok otplate do tri godine (uključujući poček do 1 godine).

ZAKLJUČAK

Proglašavanjem pandemije COVID-19 u ožujku 2020. godine svijet je ušao u vrlo neizvjesno stanje u smislu zdravstvenih i ekonomskih posljedica. Osnovne mjere suzbijanja pandemijekoronavirusa odnose se na ograničavanje društvenih kontakata i mobilnosti koje

rezultiraju većim ili manjim stupnjem zaključavanja društva. Izravne posljedice tzv. lockdowna jesu negativni učinci na gospodarstvo i ekonomske aktivnosti. Analiza osnovnih ekonomskih indikatora u radu potvrđuje početnu hipotezu o negativnom učinku pandemije na ekonomske aktivnosti i trendove što se ogleda u vrijednostima osnovnih ekonomskih indikatora. Pandemijski šok te posljedično ograničavanje ili obustava obavljanja pojedinih djelatnosti doveli su do pada BDP-a -6,2% na razini EU27 u 2020. godini, pri čemu je godišnji pad u 2. kvartalu iznosio -13,8%. Primjerice, Hrvatska je imala pad BDP-a na godišnjoj razini -8,4%, a u 2. kvartalu -15,4%. Nadalje, na razini EU27 nezaposlenost je povećana za 0,8%-tnih bodova tijekom 2020. godine, iako bi ista bila značajno veća da države ne ulažu ogromna sredstva u vidu potpora za očuvanje radnih mjesta. I svi ostali ekonomski indikatori poput broja dolazaka i noćenja turista, broja turistički letova, prometa u trgovini na malo, industrijske proizvodnje, građevinskih radova, uvoza i izvoza iskazuju većinom negativne vrijednosti na razini Republike Hrvatske i EU, pri čemu su najveća smanjenja zabilježena u 2. i 3. kvartalu 2020. godine. U cilju ublažavanja krize i osiguranja pomoći gospodarstvu, Vlada RH donijela je niz mjera koje se kontinuirano prilagođavaju epidemiološkoj i ekonomskoj situaciji. Prvi paket mjera iz ožujka 2020. godine sadržavao je 63 mjere procijenjene vrijednosti 30 mlrd. kuna nakon čega su mjere revidirane i dopunjavane na redovitoj osnovi. Najvažnije skupine mjera usmjerene su na odgodu javnih davanja, očuvanje radnih mjesta i (3) osiguravanje kredita za likvidnost. Naposljetku, moguće je zaključiti kako bi utjecaj pandemije na gospodarska kretanja i indikatore bio puno snažniji u negativnom smislu bez odgovarajućeg potpornog okvira i mjera kojima se ciljano djeluje na ekonomske tijekove.

LITERATURA

1. Central Statistics Office (2021). *CSOStatisticalRelease*. Dostupno na: https://www.cso.ie/en/releasesandpublications/er/mue/monthlyunemploymentjanuary2021/(pristupljeno 12.04.2021.)
2. Čavrak, V. (2020). Makroekonomija krize COVID-19 i kako pristupiti njenom rješavanju. *EFZGWorkingPaperSeries*, br. 3, str. 1-19.
3. Drakopoulos, G. (2020). *Tourism& COVID-19 ImpactAssessment&Measuresinthe MRS*. Dostupno na: https://www.adriatic-ionian.eu/wp-content/uploads/2020/09/4_Tourism-COVID-19-Impact-Assessment-Measures-in-the-MRS_George-Drakopoulos.pdf(pristupljeno01.04.2021.)
4. Državni zavod za statistiku RH (2021). Dostupno na: https://www.dzs.hr(pristupljeno 05.03.2021)
5. Eurostat (2021). Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat(pristupljeno 03.03.2021.)
6. HNB (2020). *Mjere HNB za ublažavanje ekonomskih posljedica pandemije*. Dostupno na: https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/2016/Sjednice/2020/O%C5%BEujak/214%20sjednica%20VRH/214%20-%202.pdf (pristupljeno 30.03.2021.)
7. HZZ (2021). Dostupno na: https://www.hzz.hr/ (pristupljeno 03.03.2021.)
8. Končar, J., Marić, R., Vučenović, S., Vukmirović, G. (2020). Analysisofretailsectorinthe Western Balkansregionafter COVID-19 pandemic. U:

Baković, T., Naletina, D. &Petljak. K. (ur.), *Tradeperspectives 2020: Theinterdependenceof COVID-19 pandemicandinternationaltrade, Zagreb, 26.-27.11.2020.*Zagreb: Ekonomski fakultet, str 133-143.

9. Nestić, D. (2004). Bilješka o proizvodnosti – definicija, mjerenje i povezanost s politikom plaća. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, br. 101/2004, str. 55-74.
10. Payne, J., Gil-Alana, L. &Mervar, A. (2021) Persistencein Croatian tourism: Theimpactof COVID-19. *Tourismeconomics*, doi:10.1177/1354816621999969.
11. Rašić, I. (2020). *Sektorske analize – turizam*, god. 9, br. 81. Dostupno na: https://www.eizg.hr/UserDocsImages/publikacije/serijske-publikacije/sektorske-analize/SA_turizam_2020.pdf(pristupljeno 02.04.2021.)
12. Rogić Dumančić, L., , Bogdan Ž., Raguž Krištić, I. (2020). Utjecaj Covid-19 krize na hrvatsko gospodarstvo. U: Tica, J. & Bačić, K. (ur.), *Ekonomska politika Hrvatske u 2021.: Hrvatska poslije pandemije, Opatija, 4.-6.11.2020.*Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista, str. 121-163.
13. Stojčić, N. (2020). Učinci pandemije COVID-19 na izvoznu konkurentnost poduzeća prerađivačke industrije u Hrvatskoj. *Ekonomska misao i praksa*, 20(2), str. 347-365.
14. Vlada RH (2020). *Prijedlog mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa*. Dostupno na: https://vlada.gov.hr/sjednice/214-sjednica-vlade-republike-hrvatske-29015/29015(pristupljeno 15.03.2021.)
15. Vlada RH (2020a). *Prijedlog zaključka o 2. skupini mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa*. Dostupno na: https://vlada.gov.hr/sjednice/222-sjednica-vlade-republike-hrvatske-29132/29132(pristupljeno17.03.2021.)
16. Vlada RH (2021). *Vladine mjere*. Dostupna na: https://www.koronavirus.hr/vladine-mjere/101 (pristupljeno 25.03.2021.)

Primljeno/Submitted: 15.07.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 20.09.2021.

Pregledni rad
Review paper

JEL Classification: *G20*

LIKVIDNOST BANKARSKOG SUSTAVA U UVJETIMA VALUTNOG ODBORA U BiH

LIQUIDITY OF THE BANKING SYSTEM IN THE CONDITIONS OF THE CURRENCY BOARD IN BiH

Dragan Kovačević*

SAŽETAK

Rad se bavi pitanjima likvidnosti bankarskog sustava u BiH u uvjetima održavanju pune pokrivenosti domaćeg novca (KM) stranom valutom (EURO), kao temeljnog pravila koje vrijedi za monetarni sustav Valutnog odbora (Currency Board Arrangement–CBA). Analiza kretanja likvidnosti usmjerena je na obveznu pričuvu koje komercijalne banke drže na svojim računima u Centralnoj banci Bosne i Hercegovine (CBBiH)i koju CBBiH koristi kao jedini monetarni instrument u provođenju mjera monetarne politike. Razmatra se,također, i iznos viška pričuve u osiguranju dovoljne likvidnosti banaka i kako držanje viška pričuve utječe na iznos gotovog novca koga koriste banke u svakodnevnim transakcijama, te kako se to odražava na adekvatnost kapitala banaka. Razmotrena je potreba za uvođenje drugih diskrecionih instrumenata monetarne politike (funkcije zadnjeg utočišta,izdavanja vrijednosnih papira središnje banke i držanja vladinih depozita u središnjoj banci) kojima raspolažu središnje banke razvijenih zemalja. Cilj analize je utvrditi razinu likvidnosti bankarskog sustava u BiH i efekte primjene obvezne pričuve kao monetarnog instrumenta u sustavu Valutnog odbora i korisnosti viška pričuve u osiguranju dovoljne likvidnosti bankarskog sektora u BiH s jedne strane i mogućnost primjene drugih instrumenata monetarne politike u cilju osiguranja dodatne likvidnosti s druge strane,u uvjetima zadržavanja klasičnog monetarnog sustava Valutnog odbora.

Ključne riječi: Valutni odbor, pričuve, likvidnost, središnja banka, monetarni instrumenti.

ABSTRACT

The article analyses system luquidity of banking systemin in BH in condition of Currency Board Arrangement (CBA) in which the domestic currency in circulation as cash must be fully covered by foreign one. The analyse concentrate on level of required reserve which the comercial banks held on their accounts in CBBH and which CBBH use as a unique instrument to leadership the CBA monetary policy and the level of surplus of reserve and how it influence level of liquidity and level of cash which banks use i daily transacions and how it influence the level of capital of banks. The text also analize posibilities to introduse

* Docent, Sveučilište/univerzitet „Vitez“ Vitez, BiH, dragan.kovacevichb@gmail.com

other monetary instruments (lender of last resort, issue of securities and keeping the government deposits) which use the Central Banks in developed countries. The object of the analysis is set out level of the BH banking system liquidity and effects of implementation of required reseve in the Currency Board Arrangement system as a monetary instrument and valuable of surplus of reseve to provide adequate liquidity of the BH bankig sector from one side and posibilities of introducing the other instuments of monetary police which can provide additional liquidity from other side in condition of present monetary CBA.

Keywods: Currency Board Arrangement, reserve, liquidity, central bank, monetary instruments.

UVOD

Monetarni sustav u BiH uspostavljen je na temelju odredbi Daytonskog mirovnog sporazuma za BiH (Centralna banka Bosne i Hercegovine, članak VII) u obliku Valutnog odbora prema kome je navedeno da „Centralna banka neće moći davati kredite štampanjem novca i u tom pogledu će funkcionirati kao currency board“. Zakonom o CBBiH (Zakon o CBBiH, Službeni glasnik BiH 1/97) također je određeno da Centralna banka BiH neće „davati nikakav kredit pod bilo kojim okolnostima“. To znači da CBBiH ne može pozajmljivati novac, niti bankama, niti vladama, odnosno da CBBiH ne može pružiti pomoć u financiranju, niti banaka, niti vlada, u krajnjoj nuždi kako bi riješili probleme likvidnosti (nema funkciju „banke banaka“ ili funkciju zadnjeg utočišta (engl. lender of last resort).

Valutni odbor, kao monetarni sustav u BiH, koncipiran je na tradicionalnom modelu monetarne politike u svom elementarnom obliku u kojem su glavne stavke aktive u bilaci CBBiH pričuvna strana valuta, a na strani pasive valuta izvan monetarnih vlasti i depoziti rezidentnih banaka. Pored navedenog značajne karakteristike monetarnog sustava Valutnog odbora u BiH su i fiksni tečaj prema pričuvnoj valuti, 100% pokrivenost domaćeg novca u opticaju stranim pričuvama, konvertibilnost na domaćem tržištu, propisana granica monetarne politike,zakonska zaštita CBBiH od političkih pritisaka, nemogućnost kreiranja inflacije primarnom emisijom novca i male mogućnosti za monetarnu reformu unutar monetarnog sustava.

U tržišnim ekonomijama središnja banka koristi različite instrumente monetarne politike i intervencije na tržištu novca, te tako utječe na obim likvidnih sredstava na razini nacionalne ekonomije. U tom smislu kretanje lividnosti sustava je povezano sa kretanjem bilance središnje banke. Glavni izvori likvidnosti iz bilance središnje banke su neto strana pasiva (strana valuta u posjedu, zlato, vrijednosni papiri u stranoj valuti), neto posudbe vladi, gotovina (domaća valuta) u opticaju i neto ostale stavke aktive bilance. Dnevne promjene svakog dijela bilance prikazuju priliv i odliv pričuve na tržištu i određuju razinu likvidnosti sustava, što zavisi od izbora politike, ciljeva i instrumenata središnje banke i stepena razvoja financijskog tržišta.

Sa druge strane u monetarnom sustavu Valutnog odbora, kad središnja banka ima isključivo pravo na snabdijevanje domaćom valutom, njeno klasično operacionalno djelovanje će biti usmjereno na izbor da se utvrdi, ili količina, ili cijena pričuve kao izvora likvidnosti. Iz tih razloga Centralna banka BiH koristi obveznu pričuvu kao jedini instrument monetarne politike. Prema Zakonu o CBiH (članak 36) komercijalne banke su obvezne dio svojih depozita držati na računima pričuve kod CBBiH (depoziti koje građani,poduzeća i vlade drže u komercijalnim bankama). Jedna od funkcija obvezne pričuve je upravljanje likvidnošću u bankarskom sustavu i utjecaj na kreditne aktivnosti banaka. Pri tome, banke samostalno upravljaju viškom pričuve u cilju održavanja vlastite likvidnosti, što je izvan

izravnog utjecaja CBBiH. Održavanje likvidnosti u tržišnoj ekonomiji je permanentna obaveza banke i osnovna pretpostavka za njenu održivost na finansijskom tržištu, te jedan od ključnih preduslova za uspostavljanje i očuvanje povjerenja u bankarski sektor, njegovu stabilnost i sigurnost.

Pojedine zemlje, koje imaju Valutni odbor kao monetarni sustav, prilagođavaju primjenu monetarnih instrumenata koji se koriste u klasičnim monetarnim aranžmanima u razvijenim tržišnim ekonomijama u cilju povećanja likvidnosti sustava. Pri tome je korištenje moneternih instrumenata determinirano zadržavanjem kredibiliteta ovog monetarnog sustava kroz održavanju pune pokrivenosti domaćeg novca stranom valutom, kao temeljnog pravila koje vrijedi za Valutni odbor. U tom smislu je koncipiran ovaj rad čiji cilj je analiza održavanja razine likvidnosti bankarskog sustava u BiH kroz kretanje razine obvezne pričuve i viška pričuve, kao i analizu mogućnosti korištenja funkcije zadnjeg utočišta,izdavanja i korištenja vrijednosnih papira središnje banke i držanja vladinih depozita u središnjoj banci kao instrumenata monetarne politike u povećanju likvidnosti. U zaključku će se dati rezultati analize razine likvidnosti bankarskog sustava u BiH, nedostaci i ograničenja korištenja obvezne pričuve kao jedinog instrumenta monetarne politike, kao i ograničenja uvođenja novih istrumenata u vođenju monetarne politike u uvjetima klasičnog Valutnog odbora u BiH.

1. OBVEZNA PRIČUVA

Od svog osnivanja CBBiH[1] je,kao instrument monetarne politike jedino koristila instrument obvezne pričuve.Korištenje ovog instrumenta je usmjereno, kako na povećanje samog procenta izdvajanja sredstava pričuve, tako i na proširenje osnovice za obračun pričuve i određivanje visine naknada za njihovo držanje od strane CBBiH. Korištenje ovog instrumenta primarnoza cilj ima smanjenje/povećanje kreditne ekspanzije i smanjenje/povećanje likvidnosti komercijalnih banaka.

Centralna banka BiH je od početka rada u 1997. god. stalno prilagođavala osnovicu za obračun i visinu naknade za obveznu pričuvu i za držanje viška pričuve na računima u CBBiH, u ovisnosti od kretanja likvidnosti komercijalnih banaka i njihove kreditne politike. Od početka rada, CBBiH je utvrdila procenat od 10% na depozite komercijalnih banaka kao onovicu za izračun obvezne pričuve. Promjene vezane za osnovicu obračuna obvezne pričuve i naknade za držanje obvezne pričuve i viška pričuve, koje je uvela CBBiH početkom financijske krize u 2008. godini, date su u donjim podacima (CBBiH - Godišnje izvješće 2019, Sarajevo).

Od 1. siječnja 2008. god. stopa obvezne pričuve je povećana sa 15% na 18%.Od 11. listopada 2008. god. stopa obvezne pričuve je smanjena sa 18% na 14%. Od 1. siječnja 2009. god. stopa obvezne pričuve iznosi 14% na depozite i pozajmljena sredstva sa ugovorenim rokom dospijeća do jedne godine, a 10% na depozite i pozajmljena sredstva sa ugovorenim rokom dospijeća preko jedne godine. Od 1. travnja 2009. god. stopa naknade se utvrđuje: na iznos sredstava koji je banka dužna da drži kao obvezne pričuve po stopi 0.50%, a na iznos sredstava iznad obvezne pričuve po stopi koja se utvrđuje na osnovi prosjeka kamatnih stopa koje je u istom razdoblju na tržištu ostvarila Centralna banka na depozite investirane do

[1]Sukladno Ustavu – Aneksu VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Centralna banka Bosne i Hercegovine je institucija Bosne i Hercegovine osnovana Zakonom o Centralnoj banci Bosne i Hercegovine, koji je usvojio Parlament Bosne i Hercegovine 20. lipnja 1997. god. i počela je s radom 11. kolovoza 1997. god.

mjesec dana. Od 1. svibnja 2009. god. stopa obvezne pričuve na depozite i pozajmljena sredstva sa ugovorenim rokom dospijeća preko jedne godine iznosi 7%.

Od 1. srpnja 2010.godine stopa naknade na iznos obvezne pričuve je promjenjena i obračunava se na osnovi prosjeka kamatne stope koju je u istom razdoblju ostvarila Centralna banka na "overnight" depozite,dok je stopa naknade na iznos sredstava iznad obvezne pričuve ostala nepromjenjena. Od 1. veljače 2011. god. stopa obvezne pričuve na depozite i pozajmljena sredstva sa ugovorenim rokom dospijeća do jedne godine je smanjena sa 14% na 10%, dok je stopa obvezne pričuve na depozite i pozajmljena sredstva sa ugovorenim rokom dospijeća preko jedne godine ostala nepromjenjena. Od 1. kolovoza 2011. godine stopa naknade se utvrđivala na osnovu ponderiranog prosjeka kamatnih stopa koje je u istom razdoblju na tržištu ostvarila Centralna banka na depozite investirane do mjesec dana, s tim da se na iznos obvezne pričuve obračunava 70%, a na iznos sredstava iznad obvezne pričuve 90% od navedene stope.

Od 1. rujna 2014. stopa naknade se utvrđivala na osnovi ponderiranog prosjeka kamatnih stopa koje je u istom razdoblju na tržištu ostvarila Centralna banka na depozite investirane do mjesec dana, s tim da se na iznos obvezne pričuve obračunava 70% ili minimum nula, a na iznos sredstava iznad obvezne pričuve 90% od navedene stope ili minimum nula. Od 1. svibnja 2015. godine Centralna banka je obračunavala naknadu banci na iznos sredstava te banke na računu pričuva kod Centralne banke u obračunskom razdoblju,kako slijedi: - na iznos obvezne pričuve – prosjek EONIA-e (jednodnevna međubankarska kamatna stopa u eurozoni) koji je u istom razdoblju zabilježen na tržištu umanjen za 10 baznih bodova, ili minumum nula, - na iznos sredstava iznad obvezne pričuve – nulta stopa naknade. Nulta stopa naknade na obveznu pričuvu primjenjivala se u slučaju da je prosječna EONIA umanjena za 10 baznih bodova imala negativnu vrijednost. Od 1. srpnja 2016. godine stopa obvezne pričuve, koju je primjenjivala CBBiH na osnovicu za obračun obvezne pričuve, je iznosila 10%, a primjenjene su nove stope za obračun naknade na sredstva na računu pričuva banaka. Centralna banka BiH, na računu pričuva komercijalne banke u obračunskom razdoblju, nije obračunavala naknadu na iznos sredstava obvezne pričuve, a na iznos sredstava iznad obvezne pričuve obračunavana je naknada po stopi koja je jednaka 50% stope koju je primjenjivala Europska centralna banka na depozite komercijalnih banaka. Osnovicu za obračun obvezne pričuve činili su depoziti i pozajmljena sredstva u domaćoj i drugim valutama izraženi u KM .

Tijekom 2019. godine, CBBiH je zadržala stopu obvezne pričuve iz 1918. god. u izosu od 10%, koja se primjenjuje na svu domaću i inozemnu obvezu bankarskog sektora u zemlji (24 banke). Međutim, stopa naknade na višak iznad obvezne pričuve je od početka svibnja izjednačena s depozitnom stopom ECB-a (Europska središnja banka), čime je smanjena sa - 20 b.b. na -40 b.b. Zbog uvedenog automatizma u promjeni u stopi naknade na višak iznad obvezne pričuve, ona je od kraja rujna iznosila -50 b.b. usljed izmjena u politici referentnih stopa ECB.Stopa naknade na obveznu pričuvu je također ostala nepromijenjena i iznosila je 0%.

Pored stalnih odluka CBBiH o promjeni osnovice za izračun obvezne pričuve koje su komercijalne banke u BiH morale provoditi i naknade koju su morale plaćati, kako za držanje obvezne, tako i za držanje viška pričuve,one su cijelo vrijeme na pričuvnim računima imale višak pričuve (tablica br. 1.).

Tablica 1. Kretanje obveznih i viška pričuva komercijalnih banaka u BiH

(tisuću KM)

Godina	Prosječne obvezne pričuve	Prosječan saldo računa obveznih pričuva kod CBBiH	Višak pričuve	Odnos viška pričuve i obvezne pričuve
1	2	3	4=3-2	5=4/2
2008	2.961.865	3.630.571	668.706	0,23
2009	1.754.398	3.010.417	1.256.019	0,72
2010	1.624.905	3.154.793	1.529.888	0,94
2011	1.323.886	2.959.315	1.635.429	1,23
2012	1.257.850	2.711.013	1.453.163	1,15
2013	1.290.758	3.103.865	1.813.107	1,40
2014	1.370.137	3.577.824	2.207.688	1,61
2015	1.432.593	3.770.500	2.337.907	1,63
2016	1.734.081	4.057.613	2.323.532	1,34
2017	2.122.485	4.303.340	2.180.855	1,03
2018	2.353.708	5.205.234	2.851.526	1,21
2019	2.575.297	5.589.021	3.013.724	1,17

Izvor: CB BiH,(2019), Godišnje izvješće 2019,Sarajevo.Višak pričuve i odnos viška pričuve i obvezne pričuve izračunat na temelju podataka iz kolona 2 i 3.

Višak pričuve je najvažniji instrument komercijalnih banaka u BiH u kreiranju potrebne razine sredstava za vođenje poslovne politike i zadovoljavanja strogih regulatornih zahtjeva regulatora u osiguranju likvidnosti. Iz tih razloga je upravljanje rizikom likvidnosti, uz upravljanje kreditnim rizikom, jedan od najvažnijih i najsloženijih segmenata bankarskog poslovanja. Uz izostanak mogućnosti rješavanja pitanja likvidnosti na tržištu novca banke u BiH na svojim računima u CBBiH drže visoke iznose viška pričuve koje,od 2011.godine, znatno premašuju iznos obvezne pričuve.U nemogućnosti da pozajmljuju novac u kratkom roku iz drugih izvora, banke za rješavanje hitnih likvidnosnih problema jedini oslonac imaju u korištenju viška pričuve kao jedinog izvora osiguranja dovoljne likvidnosti za isplate depozitara (koje u svakom trenutku mogu biti nočekivane i značajne),za platni promet i vlastita plaćanja.

Držanje visokih iznosa pričuve dodatno povećava troškove bankarskog poslovanja u BiH.Pored toga,u funkciji održavanja potrebne likvidnosti i visine pričuve,banke u BiH drže

značajan iznos novčanih sredstava u strukturi aktive (FBiH 30,3%,RS 21,8%) (Agencija za bankarstvo FbiH i Agencija za bankarstvo RS:"Izvještaj o Stanju u bankarskom sistemu RS) i imaju značajno višu stopu adekvatnosti regulatornog kapitala (FBiH 19%,RS 18,8%) u odnosu na minimalno propisanu stopu od 12%. Također bankarski sektor u BiHima visoke koeficijente pokrića likvidnosti (LCR- Liquidity Coverage Ratio) koji u bankarskom sektoru FBiH iznosi 258% a u bankarskom sektoru RS 222,8%.2Iz toga proizilaze dodatni troškoviu bankarskom sektoru u BiH.

Vlasnička struktura bankarskog sektora u BiH najvećim dijelom utječe na način održavanja potrebne razine likvidnosti iz razloga što su banke u BiH u većinskom stranom vlasništvu (tablica 2.).

Tablica 2. Vlasnička struktura banaka u BiH

(mil.KM)

Banke	Federacija BiH (FBiH)		Republika Srpska (RS)		BiH	
	Iznos	Udio (%)	Iznos	Udio (%)	Iznos	Udio (%)
Državni kapital	41,6	3,2	5	1	46.6	2,4
Privatni domaći	140.6	10,8	215,5	32,2	356.1	18,0
Privatni strani	1,117,5	86,0	453,1	67,8	1,570,6	79,6
Ukupno	**1.299,7**	**100**	**674**	**100**	**1.973,3**	**100**

Izvor:Agencija za bankarstvo FBiH, (31..03.2021), „Informacija o subjektima bankarskog sistema Federacije Bosne i Hercegovine na dan 31..03.2021.godine",Sarajevo, za FBiH i Agencija za bankarstvo RS (31.3.2021),"Izvještaj o Stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske",31.3.2021.god.za RS,Banja Luka.Za BiH izračunato na bazi podataka za FBiH i RS.

Zbog većinskog stranog vlasništva, banke u BiH potrebnu razinu likvidnosti održavanju bez teškoća uz podršku inozemnih banaka koje predstavljaju grupe banaka i čije su banke iz BiH članice3.Najčešći oblik podrške u održavanju potrebne likvidnosti predstavljaju subordinirani krediti ili dugoročni depoziti od strane banke ili kroz dokapitalizaciju banaka.Stalno držanje visokih iznosa viška pričuve u cilju osiguranja dovoljne likvidnosti za iznenadne potrebe likvidnih sredstava predstavlja dodatni trošak bankarskom sektoru BiH i ukazuje naznačajne slabosti Valutnog odbora u BiH kao monetarnog sustava i ograničenih mogućnosti korištenja pričuve od strane CBBiH kao jedinog monetarnog instrumenta.O tome govore i izračuni autora (2020. god.) koji pokazuju

[2]Koeficijent pokrića likvidnosti pokazuje odnos zaštitnog sloja likvidnosti i neto likvidnosnih odliva banke.

[3]Taj odnos se,u stručnim krugovima, često promatra kao odnos banka „kćer" i banka „majka".

da visina pričuve, koje komercijalne banke u BiH drže na računima u CBBiH, osiguravaju razinu likvidnosti koja daleko prevazilazi potrebe platnog prometa, koji predstavlja veoma značajan dio ukupne likvidnostibankarskog sektora,(GC-žiro transakcije iznose u prosjeku svega 4,2%,a RTGS-transakcije u realnom vremenu u prosjeku samo 9,1% sredstava na računima pričuve bankovnog sustava zemlje) (Kovačević, 2020). Pored navedenog, postojeći sustavmonetarnog aranžmana Valutnog odbora, kada se dovoljna likvidnost bankarskog sustava u BiH ostvaruje iz izvora inozemnih banaka „majki“, nosi u sebi latentnu opasnost da se, uslučaju značajnijih poremećaja na ekonomskim ili financijskim kretanjima i pojavama krize, strani kapital smanji u značajnijem dijelu i/ili povuče iz bankarskog poslovanja u BiH.To bi uzrokovalo,ne samo problem nelikvidnosti bankarskog sektora u BiH, nego bi imalo i vrlo ozbiljne implikacije na ukupno financijsko i ekonomsko stanje u zemlji.

2. FUNKCIJA ZADNJEG UTOČIŠTA

Ovaj važan instrument klasične monetarne politike kreiranja likvidnosti banaka znači odobravanje zajmova poslovnoj banci od strane središnje banke u uvjetima kada je:

komercijalna banka nelikvidna (što znači da ne može izmirivati svoje kratkoročne obveze uredno, u potpunosti i na vrijeme), ali je solventna i ima dovoljno izvora sredstava za poslovanje i kada

banka ne može doći do likvidnih sredstava na drugi način (obično na monetarnom tržištu kojeg u BiH još nema).

U aranžmanu zadnjeg utočišta krediti se odobravaju uobičajeno na kratak rok (do tri mjeseca), uz kamate koje su iznad tržišnih (u cilju reguliranja potražnje) i uz kvalitetan zalog (u cilju minimiziranja kreditnog rizika za središnju banku). Ove kredite središnja banka daje samo u slučajevima kada se njima sprječava sustavni rizik bankarskog sektora. Svrha kredita kao zadnjeg utočišta nije razvoj gospodarstva, niti dugoročno pomaganje bankama.To nije ni kratkoročno pomaganje svakoj banci s likvidnim problemima, već je cilj isključivo premošćivanje kratkoročnih problema solventnih, ali nelikvidnih banaka i to u situacijama kada one ne mogu drugačije posuditi novac, te ako nelikvidnost pojedine banke prijeti nelikvidnosti odnosno nestabilnosticijelog bankarskog sektora.

Sprečavanje sustavnih kriza, odnosno upravljanje bankarskim krizama, je vrlo složen proces. Propast određene komercijalne banke nije nužno negativna stvar, niti automatski znači neuspjeh nadzora banaka. Kao samostalni tržišni subjekti banke kroz svoje upravne i vlasničke organe moraju snositi rizike svojih odluka. Zatvaranje neke banke povećava tržišnu disciplinu i snažan je signal drugim komercijalnim bankama da posluju opreznije. Ono što središnja banka ili regulatorna bankarska agencija treba rješavati jeste sustavni rizik, odnosno problemi u većem dijelu bankarskog sektora (npr. ako zbog problema u jednoj banci deponenti, zbog nepovjerenja, masovno počinju povlačiti depozite iz drugih banaka, ili se nelikvidnost u jednoj banci kroz domino efekat prebacuje na druge banke). U takvoj situaciji središnja banka zajedno sa regulatornom bankarskom institucijom dužna je nastojati riješiti sustavnu krizu.

Za uvođenje funkcije zadnjeg utočišta u monetarnom sustavu CBA u BiH treba razmotriti odgovore na više pitanja među kojima su:

- Zakon o CBBiH ne dozvoljava nikakvo kreditiranje banaka od strane CB BiH zbog čega bi uvođenje ovog instrumenta zahtijevalo izmjenu Zakona o CB

BiH, što sa sobom nosi rizik gubljenja kredibiliteta CBBiH. Za tako krupnu promjenu, koja zadire u suštinu monetarnog aranžmanaValutnog odbora u BiH, bila bi potrebna i određena suglasnost međunarodne zajednice.[4]

- Instrument zadnjeg utočišta, ukoliko se želi zadržati klasični Valutni odbor u BiH, bi se mogao realizirati isključivo uz pozajmljivanje iz viška stranih pričuva Centralne banke. To znači da bi razina pozajmljivanja bila određena neto inozemnom imovinom CBBiH, kojaje u dosadašnjem radu CBBiH osigurana izdvajanjem iz ostvarenog profita kako pokazuje tablica br. 3.

Tablica 3. Kretanje neto devizne imovine CB BiH

(milijuni KM)

Godina	Neto devizne pričuve	Monetarna obveza	Neto inozemna imovina CBBiH
1	2	3	4=2-3
2008	6.294,8	5.727,5	567,3
2009	6.211,2	5.705,5	505,7
2010	6.456,3	5.969,6	486,8
2011	6.442,5	5.915,1	507,4
2012	6.507,4	5.978,0	520,4
2013	7.067,3	6.659,2	408,1
2014	7.824,5	7.293,1	531,4
2015	8.605,0	8.064,6	540,4
2016	9.529,0	8.926,3	602,6
2017	10.555,0	9.977,1	577,8
2018	11.621,4	10.983,3	638,1
2019	12.595,4	11.824,2	771,2

Izvor: CB BiH,(2019), Godišnje izvješće,Sarajevo

Mogući iznos sredstava, koje bi CBBiH mogla koristiti kao instrument zadnjeg utočišta prema podacima iz tablice br. 3., limitiran je još iz dva razloga:

a) popunjavanje fondova CBBiH prema Zakonu o CBBiH (kapitala i generalnih pričuva),

[4]To proizilazi iz nekoliko razloga, a temeljni je da je monetarni sustav u BiH kao Valutni odbor utvrđen u Dejtonskom mirovnom ugovoru za BiH i da je međunarodna zajednica još uvijek suupravitelj u BiH.

b) mogućnosti rasta pričuva CBBiH u budućnosti s obzirom da se od 2004. godine iz profita CBBiH za vladu BiH godišnje izdvaja 60% (Zakon o izmjenama zakona o CBBiH, Službeni glasnik BiH 76/6, članak 2).

Postojanje limita za zajmove iz funkcije zadnjeg utočišta može,u slučaju Valutnog odbora u BiH, ugroziti pokušaj rješavanja pitanja nelikvidnosti više banaka u jednom trenutku, a time i realnosti cijelog aranžmana u veoma osjetljivom kriznom trenutku, kako za banke, tako i za ukupan bankarski sustav zemlje.

Pored navedenog za odobravanje kredita koji se tiču zadnjeg utočišta treba uzeti u obzir i sljedeće:

- krediti dati na temelju zadnjeg utočišta moraju imati adekvatne zaloge u vidu vrijednosnica kojima se garantira vraćanje kredita. To znači da bez institucionalnih pretpostavki za početak rada tržišta novca, odnosno kapitala u BiH ova vrsta zaloga se ne može osigurati.
- krediti iz funkcije zadnjeg utočišta se odobravaju samo solventnim bankama. U BiH je supervizija banaka u posebnim institucijama koje su izvan CBBiH[5], što znači da ona ne raspolaže ažurnim podacima o solventnosti banaka. Iz toga proizilazi da se moraju osigurati drugi organizacijski i pravni okviri između CBBiH i agencija za superviziju banaka u BiH. Ove promjene su nužne i iz razloga što se odluke o zajmovima iz funkcije zadnjeg utočišta moraju donositi u veoma kratkom roku (inače ne bi bilo efekta jer se nelikvidnost banke mora razriješiti žurno). Za takvu odluku neophodno je nedvosmisleno utvrditi nelikvidnost i solventnost banke koja je u krizi plaćanja. To nije, u većini slučajeva, tako lako jer je u pravilu nelikvidna banka neko vrijeme i nesolventna pa je utvrđivanje njene solventnosti dosta teško (upitno).
- korištenje instrumenata zadnjeg utočišta je vezano za podršku sustavno važnih komercijalnih banaka, a kako je već ranije rečeno,u BiH takve banke su uglavnom u stranom privtnom vlasništvu (tablica br. 2).

Podrška likvidnosti banaka u stranom vlasništvu kroz instrument zadnjeg utočišta je sa stajališta CBBiH upitna i iz razloga što se takva podrška, prije svega, pretpostavlja od strane matičnih stranih banaka čije „kćerke banke“ rade na tržištu BiH. Aranžman zadnjeg utočišta ima određeni rizik i za središnju banku. Prvi od rizika je rizik kredibiliteta (reputacije) koji je posebno važan za Valutni odbor, a time i za Centralnu banku BiH. Pogrešno dodijeljen kredit za održavanje likvidnosti i njegovo nevraćanje znači stvaranje negativne percepcije o središnjoj banci, odnosno u cjelini prema načelima Currency board aranžmana.

Drugi rizik se odnosi na povećanje ukupnih troškova bankarske krize zbog špekulativnog ponašanja banaka. Nesolventne banke se redovito „kockaju na preživljavanje“ (engl. gambling for resurrectrion) i nastoje se održati na tržištu što dulje pri čemu se obično nadaju da će na neki nači prevazići problem nelikvidnosti ili pak, protuzakonito nastoje

[5]Agencija za bankarstvo Federacije BiH i Agencija za bankarstvo RepublikeSrpske. Ne postoji jedinstveno regulatorno bankarsko tijelo na razini BiH. Banke u Distriktu Brčko su organizacijski dijelovi (najčešće filijale) banaka iz FBiH ili RS:

izvući koristi za upravu (vlasnike) banke čime smanjuju stečajnu masu (tzv. asset stipping ili krađa aktive). Nesolventnu banku treba zatvoriti što prije, jer njeni gubici rastu, a zajmovi iz funkcije zadnjeg utočišta joj mogu produljiti život i time doprijeniti povećanju gubitaka.

Instrument zadnjeg utočišta može donijeti i rizik sudskih tužbi. Svaka odluka o dodjeljivanju ili nedodjeljivanju zajma može dovesti do sudskih procesa i problema za središnju banku. To nosi rizik gubitka spora i troškova sudskog postupka. Uprava, vlasnici i deponenti banke će učiniti sve da krivicu za propast banke prebace na središnju banku. Zato je važno kod dodjele zajma na temelju funkcije zadnjeg utočišta osigurati javnost i transparentnost postupka i krajnju objektivnost kod donošenja odluka središnje banke.

Samo postojanje instrumenata zadnjeg utočišta može biti i negativan signal bankama. Loše dizajniran, ovaj instrument (npr. kroz obilato kreditiranje i bez jasnih kriterija dodjele zajmova) može signalizirati bankama da se u svojim politikama ponašaju mnogo rizičnije nego što je optimalno. Oslonac na središnju banku, da će podržati nelikvidnost, u svakom slučaju dovodi do gubitaka, kako pojedinačno u bankama, tako i u sustavu kao cjelini. Banke u takvom okruženju mogu neadekvatno (neoprezno) upravljati svojom likvidnošću. A rizik likvidnosti je jedan od najvažnijih u bankarstvu, a time i prvenstvena odgovornost komercijalnih banaka. Takvim prilazom uz pomoć središnje banke održava se sustavna stabilnost bankarskog sektora zemlje.

Instrument zadnjeg utočišta može biti veoma koristan u slučajevima upravljanja većim bankarskim krizama. Od njega se ne može očekivati, kako je već rečeno, da potiče razvoj zemlje niti da pomogne svakoj banci u premošćivanju problema likvidnosti. U tom smislu se značaj zadnjeg utočišta kao instrumenta održavanja likvidnosti često preuveličava. Za praktičnu primjenu zadnjeg utočišta ovaj instrument mora biti jasno i detaljno definiran (posebice proces odobravanja zajmova), a zajmovi se mogu davati samo solventnim bankama od sustavne važnosti sa trenutačnim problemima likvidnosti.

3. IZDAVANJE I KORIŠTENJE VRIJEDNOSNIH PAPIRA SREDIŠNJE BANKE

Monetarni instrumentizdavanja vrijednosnih papira središnje banke i njegovo korištenje na tržištu novca, odnosno kapitala može značajno unaprijediti financijski sustav zemlje, a posebice međubankarsko pozajmljivanje i upravljanje likvidnošću. Valutni odbori Hong Konga, a dijelom i Valutni odbori Estonije, Latvije i Bugarske koriste ovaj monetarni instrument. Međutim u ovim zemljama monetarni aranžmani Valutnog odbora nisu klasičnog tipa kao Valutni odbor u BiH. U nabrojanim zemljama u okviru monetarnog aranžmana Valutnog odbora dozvoljeno je korištenje nekih diskrecionih instrumenata monetarne politike u ograničenom obujmu.

Za izdavanje vrijednosnih papira CBBiH i njihovo korištenje kao instrumenta monetarne politike u BiH neophodne su promjene Zakona o Centralnoj banci BiH (prema važećim odredbama ovog zakona CBBiH ne može izdavati bilo kakve vrijednosne papire), kao i institucionalne pretpostavke za organiziranje i rad tržišta novca.U tom slučaju granica iznosa na koji bi bilo moguće izdavati vrijednosnice CBBiH su određene njenim viškom pričuva ukoliko bi se želio zadržati postojeći klasični Valutni odbor uz puno pokriće KM u opticaju s pričuvnom valutom Euro.

4. DRŽANJE VLADINIH DEPOZITA U SREDIŠNJOJ BANCI

Držanje vladinih depozita u središnjoj banci predstavlja najznačajniji diskrecioni instrumenata monetarne politike koji se promjenjujeu suvremenim Valutnim odborima odudara od izvornog tipa valutnog odbora kao u slučaju BiH.

Kod uvođenjaovog diskrecionog instrumenta monetarne politike u Valutni odbor BiH bilo bi potrebno razmotriti sljedeće činjenice:

1. Prema Zakonu o CBBiH (Zakon o Centralnoj banci Bosne i Hercegovine, članak 52, Službeni glasnik BiH 1/97), Centralna banka BiH može raditi kao bankar i fiskalni agent BiH pod uvjetom da u tim poslovima ne može uraditi niti jednu operaciju (transakciju) koja može poslužiti kao financijska pomoć, što uključuje i kredite, a što bi bilo za ili u korist Bosne i Hercegovine.
2. Izmještanje vladinih depozita iz komercijalnih banaka u CBBiH bi trebalo procijeniti sa stajališta negativnog utjecaja tog prebacivanja na rejting komercijalnih banaka i povjerenje u bankarski sustav u cjelini jer to može biti i signal da bankarski sustav nije dovoljno jak, pouzdan i siguran za držanje vladinih depozita. Gubitak vladinih depozita u komercijalnim bankama bi smanjio njihove izvore sredstava i postavio nove zahtjeve za likvidnošću što bi svakako daljnje utjecalo na njihove troškove poslovanja.

ZAKLJUČAK

Centralna banka BiH u monetarnom sustavu Valutnog odbora koristi obveznu pričuvu kao jedini monetarni instrument. Pri tome, CBBiH prilagođavanjem osnovice za obračun obvezne pričuve i visinom naknade za njeno držanje na računima CBBiH regulira visinu obvezne pričuve i time utječe na povećanje ili smanjenje likvidnosti bankarskog sustava,odnosno povećanje ili smanjenje kreditnog potencijala banaka. Međutim,zbog izostanka drugih instrumenata monetarne politike i izvora likvidnosti (prije svega tržišta novca)koji bi bankama omogućile osiguranje potrebnih likvidnih sredstava u izvanrednim situacijama (npr. kod većeg odliva depozita u kratkom roku ili većih mogućnosti kreditiranja), banke na svojim računima u CBBiH drže visoke iznose viška pričuve u cilju osiguranja potrebne razine likvidnosti. Iznosi viška pričuve od 2011. godine prelaze iznose obvezne pričuve bankarskog sustava zemlje.

Komercijalne banke same odlučuju o visini viška pričuve u ovisnosti od vlastitih politika upravljanja rizikom likvidnosti. Na držanje viška pričuve banka plaća naknadu CBBiH što je dodatni trošak za banke. Troškovibanaka se dodatno povećavaju zbog držanja visokih iznosa gotovog novca (FBiH 30,3%, RS 21,8%),osiguravanja više stope adekvatnosti regulatornog kapitala (FBiH 19%, RS 18,8%) u odnosu na minimalno propisanu stopu od 12%. Također, bankarski sektor u BiHima visoke koeficijente pokrića likvidnosti (LCR- Liquidity Coverage Ratio u bankarskom sektoru FBiH iznosi 258%, a u bankarskom sektoru RS 222,8%). Bankarski sustav u BiH, kroz držanje visokih iznosa viška pričuve, osigurava znatno višu likvidnost od potrebne. To potvrđuje i podatak da bankarski sustav u platnom prometu,kao značajnom segmentu ukupne likvidnosti banaka,koristi samo 4,2%, odnosno samo 9,1% sredstava na računima pričuve za žiro transakcije i transakcije u realnom vremenu, retrospektivno. Navedeni podaci jasno govore o slabostima Valutnog odbora kao monetarnog sustava i korištenja obvezne pričuve kao jedinog instrumenta

monetarne politike.

Osiguranje viška pričuve u cilju održavanja potrebne likvidnosti, zahtijeva financijsku potporu iz sigurnih financijskih izvora. Zbog navedenog se komercijalne banke u BiH oslanjaju na strane izvore sredstava koje im omogućava strano privatno vlasnišvo banaka „majki". U tom smislu se kao izvori sredstava koriste subordinirani krediti ili depoziti stranih banaka, tevrši dokapitalizacija banaka. Ovaj način podrške likvidnosti bankama u BIH omogućio je njihovu dovoljnu likvidnost kroz cijelo vrijeme funkcioniranja Valutnog odbora. Međutim,ovakav način financiranja likvidnosti banaka u BiH, pored već pomenutih slabosti,ukazuje na još jedan važan nedostatak koji se odražava u latentnoj opasnosti da se, u slučaju veće ekonomske ili financijske krize, strani kapital smanji i/ili povuče iz zemlje i time izazove porednelikvidnosti bankarskog sustava, i financijsku, i ekonomsku nestabilnst u zemlji.

Analiza je pokazala da bi uvođenje drugih diskrecionih instrumenata monetarne politike od strane CBBiH (funkcije zadnjeg utočišta,izdavanja i korištenja vrijednosnih papira središnje banke i držanja vladinih depozita u središnjoj banci) u cilju modernizacije Valutnog odbora, kao monetarnog sustava za povećanje likvidnosti, moglo biti korišteno samo u mjeri koju dozvoljava neto inozemna imovina CBBiH. Uz zadovoljavanje punog pokrića KM u opticaju vezanom valutom (EUR) na ovaj način bi se zadržao kredibilitet Valutnog odbora kao monetarnog sustava u klasičnom obliku. Međutim, za njihovo uvođenje bilo bi potrebna značajna izmjena Zakona o CBBiH za čiju promjenu bi bila neophodna i određena podrška međunarodne zajednice, s obzirom na karakter mirovnog sporazuma za BiH iz Daytona i još uvijek prisustvo međunarodnog Visokog predstavnika u BiH.

Literatura:

1. Agencija za bankarstvo FBiH:(30.9.2019), „Informacija o subjektima bankarskog sistema Federacije Bosne i Hercegovine",Sarajevo
2. Agencija za bankarstvo RS:(09/19), "Izvještaj o Stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske", Banja Luka.
3. Damir Ćosić(2002), "Anchor Currency for Bosnia and Hercegovina:Experiences and Prospects",Summer Symposium for Central bank Researchers,CBBiH,Sarajevo.
4. Frederic S.Mishkin(2002), "Economics of Money, Banking and Financial Markets, Update Edition(6th Edition)",Addison-Wesley Publishing, 6th edition.
5. Jacob A. Frenkel,Merrill Lynch:(2003), "Financial Stability Challeges for Policymakers", Bank for International Settlements,Basel.
6. Joe Ganley(2002), "Surplus Liquidity:Implications for Central Banks",Bank of England,London.
7. Peter Mooslechner, Dr. Gertrude Tumpel-Gugerell, Mr. Lindsay Wolfe:(2002), "Completing transition: The Main Challenges",Springer Verlag Berlin, Heidelberg.
8. Dragan Kovačević(2020), "Platni promet i platni sustavi",Sveučilište/Univerzitet „VITEZ",Vitez.
9. Olex Havrylyshyn Salex M. Nsouli(2003), "A Decade of Transition:Achievement and Challenges",IMF,Washington,D.C.
10. Zakon o CBBiH,Službeni glasnik BiH 1/97.
11. Centralna banka BiH, www.cbbh.ba

Primljeno/Submitted: 08.04.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 07.07.2021.

Pregledni rad
Review paper

JEL Classification: *G20, G22*

IZAZOVI TRŽIŠTA OSIGURANJA AUTOODGOVORNOSTI U REPUBLICI SRPSKOJ

CHALLENGES OF THE AUTOMOBILE LIABILITY INSURANCE MARKET IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Ranka Drobnjak[*]
Rajko Macura[**]

SAŽETAK

Autori se u ovom radubave istraživanjem obaveznog osiguranja od autoodgovornosti. Iako je Agencija za osiguranje u Republici Srpskoj propisala tarife osiguranja, prema kojima su cijene polise, odnosno osiguranja u svim osiguravajućim kućama iste, u praksi imamo nepoštivanje odluka i dogovora, odnosno razlike u cijenama. Navedeno ima za posljedicu probleme likvidnosti društava za osiguranje. Cilj rada je iznalaženje rješenja kojima bi se prevazišao problem nepoštivanja odluka Agencija za osiguranje u Republici Srpskoj, odnosno dogovora osiguravajućih društava, kao i nelojalne konkurencije u oblasti autoosiguranja.

Autori smatraju da bi se uvođenjem liberalizacije tržišta autoodgovornosti ovaj problem znatno ublažio. Kako bi se izbjegle negativne implikacije ovog rješenja, potebno je uvesti fazne procese za prelazak na ovaj model, što bi dovelo do uređenja tržišta osiguranja. Cijene bi se formirale u zavisnosti od rizika i društava. Time bi se obezbijedila korektna i fer konkurentska ponuda, a klijenti bi procjenjivali koja ponuda im najviše odgovara. Pri tome je potebno uskladiti, dva dosta suprostavljena cilja; sa jedne strane uskladiti platežnu moć klijenata, a sa druge strane, obezbijediti sigurnost, kako klijenata, tako i osiguravajućeg društva.

Ključne riječi: Osiguravajuća društva, autoodgovornost, liberalizaciju tržišta osiguranja

ABSTRACT

In this paper, the authors deal with the research of compulsory automobile liability insurance. Although the Insurance Agency in the Republic of Srpska has prescribed insurance tariffs, according to which the prices of policies, i.e. insurance in all insurance companies are the same, in practice we have non-compliance with decisions and agreements, i.e. differences in prices. This results in liquidity problems for insurance companies. The aim of this paper is to find solutions that would overcome the problem of non-compliance with

[*] Student, Banja Luka College – Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, drobnjakranka@gmail.com
[**] PhD, Mentor, Banja Luka College – Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, macurarajko@gmail.com

the decisions of the Insurance Agencies in the Republic of Srpska, i.e. the agreements of insurance companies, as well as unfair competition in the field of automobile insurance.

The authors believe that the introduction of liberalization of the automobile liability market would significantly alleviate this problem. In order to avoid the negative implications of this solution, it is necessary to introduce phased processes for the transition to this model, which would lead to the regulation of the insurance market.Prices would be formed depending on the risks and the companies.This would ensure a correct and fair competitive offer, and clients would assess which offer suits them best.In doing so, it is necessary to harmonize, two very opposite goals; on the one hand to harmonize the purchasing power of clients, and on the other hand, to ensure the safety of both clients and the insurance company.

Keywords: Insurance companies, automobile liability, insurance market liberalization.

UVOD

Na tržištu osiguranja od autoodgovornosti, posluje dvadesetak osiguravajućih kuća. Činjenica je da ne možemo dobiti isti iznos koji je propisan Cjenovnikom za osiguranje vlasnika ili korisnika motornih vozila od autoodgovornosti od 22.12.2004. godine kada je donesena odluka koja se nadopunjavala novim odlukama i propisima.

Predmet istrživanja u ovom radu je osiguranje od autoodgovornosti, koje spada u kategoriju je zakonski obaveznog osiguranje. Sva vozila koja učestvuju u saobraćaju moraju imati zaključeno osiguranje od autoodgovornosti. Svi vozači motornih vozila su upoznati sa ovom vrstom osiguranja jer barem jednom godišnje su u obavezi da ugovore polisu prilikom registracije vozila. Cilj ovog osiguranja je zaštita u slučaju štete pričinjene trećem licu, tako što će troškove koje bi inače platio osiguranik.Zaključuje se prilikom registracije vozila u cilju zaštite od štete koja je vašim vozilom pričinjena trećem licu, nezavisno od toga ko je upravljao vozilom u trenutku nezgode.

Pravo na naknadu štete imaju sve osobe koje se nalaze u vozilu кoje je izazvalo saobraćajnu nezgodu, kao i sve osobe koje se nalaze u drugom vozilu koje učestvuje u saobraćajnoj nezgodi.

Različite osiguravajuće kuće osiguranicima nude različite uslove i zato je važno da prije potpisivanja dobro proučiti šta stoji u ponudi i ugovoru za osiguranje motornog vozila. Takođe, potrebno je obratiti pažnju na pogodnosti ili nedostatke u tzv. paketima određenih polisa jer se na prvi pogled mogu učiniti privlačnima, a ustvari ne sadrže sve što se želi pokriti polisom osiguranja. Npr. polisa nezgode, uvijek je potrebno zatražiti ponudu, možda i od više osiguravajućih društava.

1. METODOLOGIJA

Autori su uradili istraživanje tržišta osiguranja u Republici Srpskoj, Federaciji BiH i susjednim zemljama. Analizirane su smjernice koje je donijela Agencija za osiguranje Republike Srpske;01-111-124/17. Isto tako, korišćeni su podaci iz Izvještaja Agencije za osiguranje RS-a o stanju sektora osiguranja u Republici Srpskoj za period od 01.01.2019. do 30.06.2019.g, Broj: UO – 19/19. Konsultovan je rad Ševkušića, „Stanje i problemi na tržištu osiguranja u Republici Srpskoj“.

Kako bi se dobile informacije o zaprijećenim kaznama, korišten je Krivični zakonik Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br.64/2017 i 104/2018-odluka US.

Kako bi ste istržila legislativa i praksa u oblasti osiguranja Hrvatske, korišćeni su

izvori http://www.osiguranje.hr, okrugli stol, Zagreb, travanj 2007. zatim članak Anđelinović, Mihovila; Pavković, Ane „Uloga osiguranja u razvoju financijskoga i gospodarskoga sustava Republike Hrvatske“. Korišteni su i matrijali časopisa „Svijet osiguranja“. Isto tako, pregledana je brošura Motorna vozila i osiguranje 2018, u izdanju Hrvatskog Ureda za osiguranje, kao i Bilten Hrvatskog ured za osiguranje, broj 2, 2010.

Kako bi se stekao uvid u stanje tržišta osiguranja u Srbiji, korišten je Magazin za život sa manje rizika „Generali“ iMagazin „Biznis & Finansije“, Analizirani su i materijali Centra za informisanje, savjete i unaprjeđenje komunikacije između korisnika i pružalaca usluga osiguranja (CEPEOS) iz Beograda.

Autori su sproveli i field istraživanje na temu poznavanja osnovnih pojmova iz osiguranja, po metodi slučajnog uzorka.

2. PREGLED LITERATURE

Već par godina unazad Agencija za osiguranje pokušava da na sve načine uredi tržište osiguranja u Republici Srpskoj donoseći pravilnike o postupanju i smjernice kojih bi se osiguravajuća društva morala pridržavati. Jedna u nizu je donešena i 24.10.2017. godine gdje su propisane smjernice o načinu poslovanja.

Uočena je nedozvoljena praksu prilikom zaključivanja ugovora o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila, upozorava da se takva praksa treba obustaviti, te ukazuje društvima za osiguranje o posljedicama nastavka ovakve prakse.

1) obuhvatali su vraćanje dijela uplaćene premije osiguranja na račune osiguranika ili gotovini, plaćanje usluga tehničkih pregleda za vozila osiguranika, i drugih Neki od dosada uočenih oblika povrat novca ili posrednih pogodnosti osiguranicima pogodnosti.
2) Ogleda se u davanju različitih neposrednih i posrednih pogodnosti osiguranicima prilikom zaključivanja ugovora o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila, kao i u pogrešnoj primjeni odredbi o bonusu i malusu, odnosno određivanja ispravnog premijskog razreda. Neki od dosada uočenih oblika povrat novca ili posrednih pogodnosti osiguranicima obuhvatali su vraćanje dijela uplaćene premije osiguranja na račune osiguranika ili gotovini, plaćanje usluga tehničkih pregleda za vozila osiguranika, izdavanje bonova za gorivo osiguranicima, plaćanje usluga reklama na vozilima.
3) Agencija je i u prethodnom periodu sankcionisala i zabranjivala ovakve vidove umanjenja osnovne premije, a koja se ogledala u davanju različitih neposrednih i posrednih pogodnosti osiguranicima prilikom zaključivanja ugovora o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila, kao i u pogrešnoj primjeni odredbi o bonusu i malusu, odnosno određivanja ispravnog premijskog razreda. Za nepostupanje po nalogu Agencije za otklanjanje nezakonitosti i nepravilnosti zaprijećene su kazne.

Za sva nepostupanja po smjernicama Agencija traži da se obavijesti pisanim putem. Međutim mora se priznati da još uvijek imamo osiguranike koji nisu ovladali načinom komunikacije sa jednom ovakvom ustanovom putem email-a.Naime bilo bi potrebno oformiti kancelariju pri Agenciji za osiguranje za prijem pritužbi na rad osiguravajućih društava ili njenog uposlenika opcijom„face to face“.

Autori rada smatraju da bi liberalizacija tržišta mogla da se primjeni u Republici Srpskoj na način gdje bi se kroz iskustva okolnihzemalja i ovih problema koji se godinama gomilaju, a koje je uočila Agencija za osiguranje dovelo do uređenja tržišta osiguranja,

prevashodno tržišta koje je najneuređenije a to je obavezno osiguranje od autoodgovornosti. Samim istraživanjem uvidjeti pozitivne i negativne strane krajnjeg cilja, liberalizacije i faznih procesa koji bi doveli do istog. Koje korake poduzimati da bi se prevazišle „dječje bolesti“ u koracima ka liberalizaciji.

Treba napomenuti da je Vlada Republike Srpske je još 2013 godinerazmatrala informaciju o pokazateljima osposobljenosti društava za osiguranje za proces liberalizacije u obaveznom osiguranju od autoodgovornosti u Republici Srpskoj i donijela je zaključak o predloženoj djelimičnoj liberalizaciji u obaveznom osiguranju od autoodgovornosti kao prihvatljivom modelu.

Agencija je tada podnijela prijavu za dobijanje tehničke pomoći za proces liberalizacije u obaveznom osiguranju, kod „FIRST initiative“. „FIRSTinitiative“ je osnovan od strane Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda. Cilj projekta je bilo pružanje tehničke pomoći pri izradi modela liberalizacije kako u RS tako i u BiH. Takođe predmet istraživanja je i problem koji konstantno prati osiguranje autoodgovornosti, upozoravanja na obustavljanje popusta, što dovodi do pitanja:“ Koji su to popusti?“

Pri tom Agencija u gore navedenim smjernicama ukazuje na to da popusti „ne postoje“. Ukida se nešto što ne postoji, logičan zaključak da ovdje nisu posloženi svi elementi, i da se osiguranici dovode u zabludu. Zaključujemo da je evidentno postojanje neke sive zone u kojoj se nepoštuju odluke i pravilnici Agencije za osiguranje Republike Srpske. Početkom aprila 2020. godine zbog nastale situacije na globalnom nivou, Agencija vidi priliku za jedan u nizu pokušaja da se zaustave nelegalni popusti pooštravajući kaznene mjere i dovodeći odgovorna lica Društava do toga da budu svojim potpisom garant dogovora i poštovanja odluke.

Nepoštovanjem odluka i dogovora osiguravajuća društva koja se bave iskjučivo tom djelatnošću dolaze u veliki problem likvidnosti društva, jer svrha postojanja je obaveza namirenja štetnog događaja koji je obavezujući izdavanjem polise osiguranja.

Još jedna negativna konotacija je da osiguravajuće društvo stvara lošu sliku o sebi, negativan marketing što će dovesti do toga da gubi osiguranike. Što stvara začarani krug i dovodi u pitanje opstanak osiguravajućih kuća.

Poenta je da osiguranik bude zadovoljan, informisan, da društva rade po zakonu i bez postojanja sive zone koja usisava sredstva osiguranja i osiguranika.

3. ZAKONODAVNI OKVIR

Krivični zakonik Republike Srpske sadrži pojedine segmente koji imaju bliskog dodira sa osiguranjem autoodgovornosti, oni su navedeni u članovima:

3.1 Pranje novca

Član 263

(1) Ko novac ili drugu imovinu za koje zna da su pribavljeni izvršenjem krivičnog djela propisanog zakonima Republike Srpske primi, zamijeni, drži, raspolaže njima, koristi u privrednom ili drugom poslovanju, vrši konverziju ili njihov prijenos ili na drugi način prikrije ili pokuša prikriti njihovu prirodu, izvor, lokaciju, raspolaganje, kretanje, vlasništvo ili drugo pravo, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Ako je izvršilac djela iz stava 1. ovog člana istovremeno i izvršilac ili saučesnik u krivičnom djelu kojim je pribavljen novac ili imovina iz stava 1. ovog člana, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina i novčanom kaznom.

(4) Ako su djela iz st. 1, 2. i 3. ovog člana izvršena od strane više lica koja su se udružila za vršenje pranja novca ili je pranje novca izvršeno u svrhu finansiranja terorizma, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od tri do petnaest godina i novčanom kaznom.

(5) Ako je pri izvršenju krivičnog djela iz st. 1. i 2. ovog člana izvršilac postupao nehatno u odnosu na okolnost da su novac ili imovinska korist pribavljeni krivičnim djelom, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

(6) Novac, imovinska korist, prihod, profit ili druga korist nastala iz imovinske koristi ostvarene krivičnim djelom iz st. 1. do 4. ovog člana, oduzeće se.

3.1 Utaja poreza i doprinosa

Član 264

(1) Ko u namjeri da on ili neko drugo lice potpuno ili djelimično izbjegne plaćanje poreza propisanih aktima kojima se uređuje oblast poreza Republike Srpske, ili doprinosa zdravstvenog ili penzijskog osiguranja, daje netačne ili nepotpune podatke o dohotku, predmetima ili drugim činjenicama koje su od uticaja na utvrđivanje iznosa poreske obaveze ili doprinosa zdravstvenog ili penzijskog osiguranja ili ko u slučaju obavezne prijave ne prijavi prihod, predmet ili druge činjenice koje su od uticaja na utvrđivanje poreske obaveze ili doprinosa zdravstvenog ili penzijskog osiguranja, pa zbog toga dođe do smanjenja ili neutvrđivanja poreske obaveze ili doprinosa zdravstvenog ili penzijskog osiguranja u iznosu koji prelazi 10.000 KM, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Kaznom iz stava 1. ovoga člana kazniće se i ko poresku olakšicu u iznosu većem od 10.000 KM koristi suprotno uslovima pod kojima je poreske olakšice dobio.

(3) Ko izvrši krivično djelo iz st. 1. i 2. ovog člana, a iznos obaveze čije se plaćanje izbjegava prelazi 50.000 KM, kazniće se kaznom zatvora od dvije do deset godina i novčanom kaznom, a ako taj iznos prelazi 200.000 KM, kazniće se kaznom zatvora najmanje tri godine i novčanom kaznom.

3.2 Osiguranička prevara

Član 273

(1) Ko u namjeri da od osiguravajućeg društva naplati osiguranu sumu, ošteti ili sakrije stvar koja je osigurana od navedenih rizika, pa zatim prijavi štetu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i ko u namjeri da od osiguravajućeg društva naplati osiguranu sumu za slučaj tjelesnog oštećenja, tjelesne povrede ili narušenja zdravlja, prouzrokuje sebi takvo oštećenje, povredu ili narušenje zdravlja.

(3) Ako je djelima iz st. 1. i 2. ovog člana pribavljena imovinska korist u iznosu koji prelazi 10.000 KM, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina, a ako taj iznos prelazi 50.000 KM, kazniće se kaznom zatvora od jedne do deset godina.

(4) Pokušaj djela iz st. 1. i 2. ovog člana je kažnjiv (Sl. glasnik RS, br.64/2017 i 104/2018).

Problem dokazivanja krivičnog djela, član 263, kako dokazati da je zastupnik „dao popust“ i ko je uopšte dobio dogovoreni iznos i da li je neko zadržao taj novac, da li ima

prikrivenu konverziju, itd. Da li se onda ovaj član koristi u ovakvim slučajevima i da li se može primijeniti?

Član 264

Krivičnog zakonika RS, govori o utaji poreza, odnosno izbjegavanju plaćanja poreza. Imali smo za primjer da pojedine osiguravajuće kuće nisu plaćale svoje obaveze po osnovu poreza na zakup. Ako uzmemo u obzir recimo da su to jedni od vidova isplata popusta, zakup na okvirima tablica, država je u ovom slučaju oštećena i potrebno je da se primjeni zakon Ministarstva finansija, u godišnjem poreskom kalendaru Poreske Uprave RS, jasno je navedeno da mjesečna prijava za porez po odbitku Obrazac 1002 za poreze mora da se podnese do 10 u mjesecu za sve isplate izvršene u prethodnom mjesecu. Sve transakcije ovakve vrste isplata se rade preko računa banaka, lako je uvidjeti isplate za koje nije podnešena poreska prijava, podnošenjem obrasca se evidentira obaveza za porez na kapital. Zašto se onda dešava da se ne kazne prekršioci, jer plaćanje obaveze za porez na kapital je u momentu isplate novčanih sredstava?

Član 273

Se odnosi na osiguravačke prevare, koje su vezane za odštetne zahtjeve, da li bi zbog vidova prevare u osiguranjima nevezano samo za ovaj dio po štetnim događajima možda bilo potrebno dodati zakonske propise koji bi imali dodira sa nelegalnimdavanjima popusta, ili ostalim oblicima kršenja zakona vezano za osiguranje od autoodgovornosti.

Agencija za osiguranje Republike srpske osnovana je zakonom odruštvima za osiguranje 2006. godine, kao samostalna i neprofitna institucija Republike Srpske sa svojstvom pravnog lica i sjedištem u Banjoj Luci, koja za svoj rad odgovara Narodnoj Skupštini Republike Srpske. Ona ima regulatornu i nadzornu funkciju u cilju zaštite lica koja imaju pravo na osiguravajuće pokriće i naknadu iz osiguranja kao i dobrobit industrije osiguranja.

Na osnovu tačke 2. Amandmana XL na Ustav Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 28/94), donešen je ukaz o proglašenju zakona o društvima za osiguranje koji je Narodna skupština Republike Srpske usvojila na Dvadeset četvrtoj sjednici, održanoj 26. januara 2005. godine, a Vijeće naroda 15. februara 2005. godine potvrdilo da usvojenim zakonom o društvima za osiguranje nije ugrožen vitalni nacionalni interes konstitutivnih naroda u Republici Srpskoj.Agencija za osiguranje Republike Srpske je donosila pravilnike, odluke i tarife kojih osiguravajuća društva moraju da se pridržavaju. Donošenjem smjernica za procjenu rizika i provođenje zakona o sprečavanju pranja novca u oblasti osiguranja ukazali su na potrebu procjene rizika, informacija, podataka. Takođe identifikaciju i praćenje klijenata te provođenje mjera sprečavanja i otkrivanja pranja novca. Agencija vrši nadzor nad sprovođenjem propisa i smjernica.Obzirom na temu koja je direktno vezana za osiguranje od autoodgovornosti polazna točka u poštovanju propisa su smjernice o zajedničkoj tarifi premija i cjenovniku za osiguranje od odgovornosti za motorna vozila u Republici Srpskoj od 02. novembra 2015. godine. Koju je usvojio Upravni odbor Agencije za osiguranje Republike Srpske. Ovom odlukom propisuje se obavezna zajednička tarifa premija i cjenovnik za osiguranje za čije nepoštivanje su usvojene kaznene mjere. U velikom broju evropskih zemlja tržišta autoosiguranja su liberalizovana, tako da društva za osiguranje slobodno određuju premiju osiguranja, visinu iznosa polise kao prije liberalizacije određuje snaga motora vozila, starost osiguranika i vozila, s tim da same kuće određuju visine dadžbina.Krivični zakonici, pravilnici Agencije su i propisani da bi uveli red na tržištu osiguranja, međutim usklađenost zakona i institucija bi vjerovatno trebala da bude u većoj sprezi jer je evidentno kršenje propisa. Na osnovu iskustava iz kontrola Agencije za

osiguranje uočeni su načini kojim se čine prekršaji tako da bi u skladu sa tim mogle da se pooštre kazne za

prekršaje. Ili zaživi ono čemu se teži, liberalizaciji tržišta kojom će se premija određivati u skladu sa rizikom.

4. DISKUSIJA

Osnovni problem u provođenju osnovne vrste osiguranja, zakonom propisanog obaveznog osiguranja i sklapanja polisa autoodgovornosti u Republici Srpskoj je nepoštivanje utvrđene premije, odnosno nepoštivanje zajedničkog tarifnog sistema. Glavni oblik kršenja se ogleda u nelojalnoj konkurenciji, koja se očituje posrednim i neposrednim davanjem nedozvoljenih popusta, različitim vidovima davanja istih koje se različito knjigovodstveno evidentiraju. Načini koji se uglavnom i najčešće koriste kao vid popusta se odvijaju kroz gratis obavljanja tehničkih pregleda osiguranicima, davanju bonova za gorivo, gotovinskim isplatama putem blagajni, davanjem gratis polisa, isplata putem raznih vidova ugovora direktno osiguraniku, zastupniku ili trećem licu i slično. Ovakve nezakonite radnje pri tom što su nezakonite dovode i do porasta troškova osiguranja, te dovode do slabljenja finansijskog položaja osiguravajućih društava i nemogućnosti naknade šteta osiguraniku u slučaju nastanka štetnog događaja. Ovaj problem se provlači već godinama i uz sve mjere koje je Agencija za osiguranje poduzimala, kažnjavala prekršioce stanje se nije promjenilo. Periodično su se dešavali neznatni prekidi davanja nelegalnih popusta koji su bili kršeni postepeno dok se ne dostigne vrhunac, nezvanično su se popusti kretali i do 55% na polisu osiguranja. Primjenu kaznenih mjera za nepoštovanje premijskog sistema otežava i neujednačena sudska praksa. Iako se radi o velikim sumama i većem broju polisa, teško je pred sudom dokazati da određeni trošak predstavlja indirektni vid popusta, i kao takav da bude dokaziv materijalnim dokazima.

Tržište osiguranja u Republici Srpskoj kao entitetu u sklopu države Bosne i Hercegovine nedovoljno razvijeno i neorganizovano. Ovo važi i za tržište osiguranja na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. U poređenju sa odabranim evropskim zemljama Bosna i Hercegovina se nalazi na samom začelju po iznosu premija kao i procentu premija u BDP-u. Problemi koji sepojavljuju na tržištu osiguranja su brojni a najizraženiji su moralni hazard i transakcioni troškovi. Problem su i damping cijene koje primjenjuju neka osiguravajuća društva kako bi povećali broj komitenata čime stvaraju nelojalnu konkurenciju.

Kako bi se stanje popravilo a problemi umanjili neophodno je da država ali i osiguravajuća društva preduzmu neke od mjera;

- održavanje seminara i radionica u cilju povećanja svijesti o značaju osiguranja,
- smanjenje stepena korupcije koja je kamen spoticanja za razvoj osiguranja,
- veće angažovanje Agencije za osiguranje Republike Srpske koja treba da bude važan faktor u razvoju osiguranja,
- zakonski propisi kojima je regulisana oblast osiguranja u Republici Srpskoj postoje tako da je samo važan nadzor i veća aktivnost inspekcijskih organa da se oni u praksi i poštuju,
- osiguravajuća društva moraju više da koriste internet kao kanal distribucije proizvoda osiguranja što je jedan od načina smanjenja transakcionih troškova,
- pridržavanje Zakona o društvima za osiguranje u RS kao i odluke o zajedničkoj tarifi premija od strane svih osiguravajućih društava u Republici Srpskoj (Ševkušić, Lj. (2018).

– Osiguravajuća društva, odnosno zastupnici u osiguranju nedovoljno vremena posvećuju klijentima u smislu pružanja informacija. Što dovodi do pitanja da li se ciljano osiguranici dovode u zabludu i prezentuje se što manje informacija.

U anketi autora, na upit da li su upoznati sa pojmovima:

- *bonus - malus*
- *prekid osiguranja -korekcija – zahtjev za povrat neiskorištenog dijela polise*
- *šta čini polisu osiguranja autoodgovornosti*
- *šta se uplaćuje uz polisu odgovornosti*
- *šta je stiker*
- *nezgoda na polisi osiguranja*
- *suma osiguranja*
- *svrha uplate zelenog kartona, da li je obavezno*
- *granično osiguranje*

Oko 88% osiguranika nije znalo odgovore. Postavlja se pitanje, zašto su nam osiguranici bazirani samo na što povoljniji iznos, odnosno nižu cijenu osiguranja?

Pored navedenih problema nezakonitosti, neinformisanosti, kršenja i nepoštivanja pravilnika Agencije za osiguranje najveći problem je taj što se u lancu osiguranja „gubi“ trag novcu na štetu svih, osiguranika, osiguravajućeg društva i države. Gdje završava novac koji osiguravajuće drušvo zaista daje za popuste i zašto je uopšte prisiljeno davati ih je jedan od gorućih problema.

Od 2013 godine se u Republici Srpskoj radi na postepenom razmatranju uvođenja liberalizacije na tržištu osiguranja od autoodgovornosti u RS.Na osnovu iskustava zemalja koje su u skorije vrijeme liberalizovale tržište osiguranja od autoodgovornosti bitna promjena koju ono donosi je to što će se visina premije utvrđivati na osnovu više faktora rizika. Recimo da će na to uticati mjesto boravka, prebivalište osiguranika, isti osiguranici u dva različita grada će imati različit iznos polise. Većina osiguranika će pripasti manje rizičnim grupama na osnovu ranije načinjenih štetnih događaja, što bi značilo da bi to donosilo kvalitetniju premiju.

Osnovni činilac bi bio osvrt na kvalitetnu premiju. Osiguravajuća društva bi diktirala tarifu u skladu sa istim, samim tim bi se izbjegli nelegalni popusti. Zakon o obaveznim osiguranjima u prometu, koji je stupio na snagu 2015. godine, predviđa da u 2020. godini u RS počne fazna liberalizacija u području autoodgovornosti u 2020. godini.

Zabrinjavajuće je da se većina osiguravajućih društava se izjasnila da nisu spremni na ovaj korak jer bi to dovelo do kraha pojedinih društava.

Pokrenuti postupak liberalizacije je nemoguće ukoliko se u isto vrijeme proces ne pokrene na teritoriji cijele BiH, tržište osiguranja u BiH. Samo zajedničkim djelovanjem moglo da se krene u izradu zakonske regulative. Liberalizacija bi u morala ići u smjeru da bi prve faze bile pod kontrolom zajedničkih regulatora AZORS-a i NADOS-a. Kao i usaglašavanje sa zakonodavstvom i pravnim uredbama Evropske unije.

Liberalizacija tržišta autoodgovornosti ne treba da bude zasnovana na tome da bude paravan i način na koji će se legalizovati razni bonusi, neutemeljeni popusti i ostali vidovi davanja određenih subvencija osiguranicima kako bi ih privoljeli koje osiguravajuće društvo će odabrati. Treba pronaći način kako se ne bi desilo da se u toj težnji za što većom premijom ne desi da se zanemare štetnici i da se zanemari zaštita bonusa, da se osiguranicima zanemari otkup štete. Na temelju iskustava zemalja u okruženju ono što je pozitivno donijela liberalizacija jesu dodaci uz obavezno osiguranje a to je asistencija na putu, pravna pomoć osiguranicima, pomoć na cesti. Međutim treba se osvrnuti i na negativne poslijedice sa čim su se susreli u Hrvatskoj.

Ako pođemo od studije Tržište obveznog osiguranja od automobilske odgovornosti, koju je izradilo Hrvatsko aktuarsko društvo u studenom 2013.g. (Ćurković, M.,2015.), i čiji je cilj bio očigledno upozoriti na moguće negativne posljedice nadolazeće neozbiljne liberalizacije AO,kombinirana kvota (kvota šteta neto + kvota troškova neto) AO u 2012. bila je 83,70 %, što je ocijenjeno kao pozitivna granica djelatnosti za pokriće obveza osiguratelja. Prema načinjenim stres testovima, uz sniženje premije za 10-15 %, a uz zadržavanje troškova, dovelo bi kombiniranu kvotu na 100 %. S obzirom da je premija pala za 23 %, zaključak je da su osiguratelji u AO zabilježili velike gubitke? Vidjet ćemo hoće li ih i iskazati u svojim bilancama ili ćemo zaključiti da je stres test HAD-a značio lažno upozorenje i netočnu prognozu. Ako je pak upozorenje bilo točno – pitanje je samo tko će prvi krenuti gore, a to znači i shvatiti da bit liberaliziranog tržišta nije samo najniža premija. U svijetlu rezultata ankete HAK-a, kod 91,8 % vozača cijena osiguranja je taj činitelj koji odlučuje kod koga se osigurati. A kao razlog promjene osiguratelja u obnovi registracije niža cijena kod novog osiguratelja je kod 45, i vozača odlučujući faktor. E, sad, tko će imati hrabrosti reći tržištu (vozačima osiguranicima): najskuplji smo, jer smo najbolji? Da otvorimo kladionicu?

Clj istraživanja je da se iskoriste iskoriste iskustva zemalja koja su već uvela liberalizaciju, i primijeneu Republici Srpskoj, na način kako bi se izbjegao protok nelegalnih novčanih sredstava, društva bi bila likvidna, bez ugrožavanja mogućnosti isplate šteta osiguranicima. Prva karika u lancu, osiguranik, mora biti informisan kako ne bi bio oštećen, premija mora biti kvalitetna, liberalizacija ne smije dovesti do smanjenja zaposlenih, niti zatvaranje osiguravajućih društava.Osiguravajuća društva su najviše okrenuta ka autoodgovornosti a treba da se okrenu i ka drugim vrstama osiguranja, npr. kod nas su vrlo malo zastupljena imovinska osiguranja, kao idobrovoljna zdravstvena osiguranja.Analizom tržišta evidentno je da je autoodgovornost kao obavezno osiguranje najviše zastupljeno na tržištu osiguranja.

Grafikon 1. Struktura premije po vrstama osiguranja u zemljama CEA, 2008

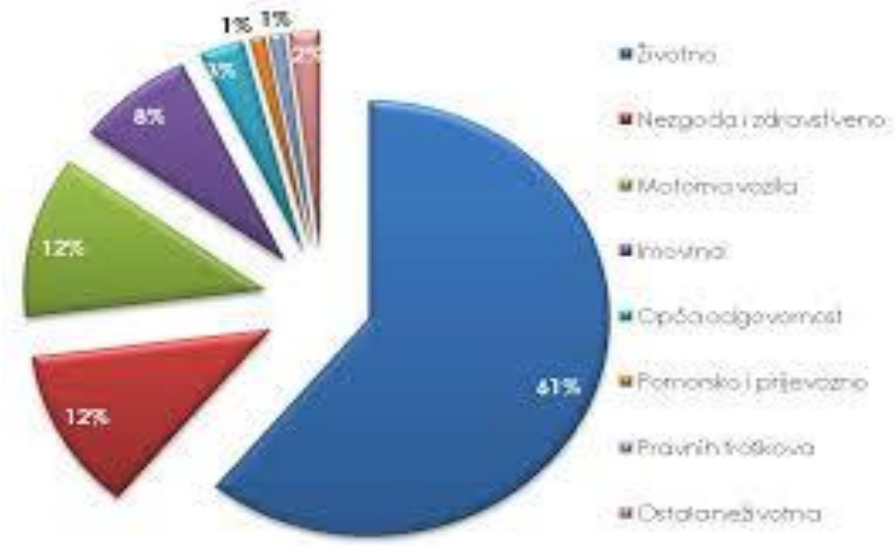

Izvor: Bilten,Hrvatski ured za osiguranje, broj 2, godina 2010.

ZAKLJUČAK

Pretpostavka ovog rada je da se liberizacijom tržišta u sektoru osiguranja mogu prevazići problemi nelojalne konkurencije, nelikvidnosti i neformalnog tržišta.

Rezultati istraživanja pokazuju da je potrebno poduzeti značajnije promjene i mjere za uređenje tržišta osiguranja. Na osnovu iskustava u zemljama EU, ali zbog specifičnosti našeg podneblja potrebno je mijenjati zakonodavstvo. Samim uočavanjem nepravilnosti dobijamo mogućnosti za iskorak prema naprijed. Cilj je dobiti zadovoljnog osiguranika,osiguravajuće društvo koje će biti likvidno, izmirivati štete u što kraćim rokovima. Liberalizacijom tržišta ne treba stvarati dodatno opterećenje na kućni budžet osiguranika.

Do stvarnog napretka u kvalitetu društava za osiguranje i odnosa prema klijentima, kao iodnosa države i javnosti prema osiguranju neće se doći bez značajnijeg ekonomskog napretka u državi, sređivanju stanja na tržištu kroz kvalitetniji nadzor, ujedinjavanje društava, povećanje edukacije u osiguranju i boljoj informisanosti osiguranika.

Način na koji objediniti sve segmente i dovesti do kvaliteta tržišta osiguranja bi možda trebalo raditi na način da bi u početku liberalizacije Agencija za osiguranje trebala biti kao nadzorni i savjetodavni organ a kazne za ne sprovođenje pravilnika i odluka da se prenesu na državne organe. Prije svega osiguravajuća društva treba da urede svoju politiku poslovanja. Svakom vlasniku osiguravajućeg društva cilj je u tome da uz mali preuzeti rizik ostvari dobit a ne da društva posluju u gubitku. Cilj je zadovoljan osiguranik koji će zaista biti osiguran a ne samo da to podrazumjeva obavezu koju mora izvršiti. Osiguravajuće društvo mora odrediti rizik poslovanja, koliko i na osnovu čega će se odrediti novčani iznos polise. Zadovoljiti ekonomski status osiguranika, obezbjediti isplatu štete u zadatim rokovima a pri tom ostvariti profit. Osiguranje treba imati uposlenike koji trebaju biti edukovani i sposobni za bavljenjem ovakvom djelatnošću. Potrebno je presjeći odliv novca u krivom smjeru jer kod davanja popusta niko ne garantuje da je osiguranik zaista dobio tu olakšicu u vidu novca, goriva ili na neki drugi način. Proces osiguranja treba teći samo u ovom smjeru:Osiguravajuće društvo↔ osiguranik.

Neophodno je presjeći lanac posrednika kojima je ovo dodatni vid zarade na „crno“, kažnjavati osobe koje se bave neposrednim pribavljanjem premije ukoliko nemaju položen ispit za posrednika u osiguranju.

Manja osiguravajuća društva bi mogla, kako bi opstala ići na soluciju pridruživanja ili neku vrstu udruživanja. Ovakvi procesi su već otpočeli u FBiH, što se odrazilo i na tržište RS-a. Jedan od takvih primjera je Adriatic osiguranje, dio je Koncerna Agram, jednog od najvećih privrednih subjekata u jugoistočnoj Europi s respektabilnim investicijskim potencijalom, koji posluje u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Austriji i Italiji. U sastavu Koncerna Agram su preduzeća iz osiguravajućeg, bankarskog, leasing i zdravstvenog sektora te sinergijskih djelatnosti, kojima je upotpunjena bogata poslovna ponuda.Iz čega je vidljivo da društva koja posluju kao grupacije koje se bave i ostalim „sestrinskim“ djelatnostima pridružuju manja društva. Evidentno je da će društva koja imaju svoje stanice tehničkih pregleda, bankarski sektor omogućiti da osiguranik bude uslužen na jednom mjestu. Neće imati potrebu za gubljenjem dragocjenog vremena.

Na stanici TP će se uz tehnički pregled izdati polisa osiguranja, na šalteru banke će se omogućiti odmah plaćanje dadžbina kao i mogućnost plaćanja u ratama, gdje će osiguranik transparentno imati uvid šta je to osigurao i za koji iznos.

LITERATURA

[1] Agencija za osiguranje Republike Srpske;01-111-124/17,Smjernice

[2] Anđelinović, Mihovil; Pavković, Ana Uloga osiguranja u razvoju financijskoga i gospodarskoga sustava Republike Hrvatske // Zbornik radova s međunarodne znanstveno-stručne konferencije Dani hrvatskog osiguranja 2015. / Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 2015. str. 159-167

[3] AZORS, Izvještaj o stanju sektora osiguranja u Republici Srpskoj za period od 01.01.2019. do 30.06.2019.g, Broj: UO – 19/19 Datum: 18.09.2019. godine

[4] Bilten, Hrvatski ured za osiguranje, broj 2, godina 2010

[5] CEPEOS, Centar za osiguranje, neprofitno udruženje, https://centarzaosiguranje.com/kontakt/, 11.1.2021.

[6] Ćurković, M. (2015.) Liberalizacija osiguranja od automobilske odgovornosti godinu dana nakon stvarnog početka – rezultati i perspektiva, Osiguranje.hr. https://www.osiguranje.hr/Default.aspx, februar, 2021.

[7] Časopis Svijet osiguranja. 02.09.2016.http://www.osiguranje.hr, okrugli stol, Zagreb, travanj 2007.

[8] Krivični zakonik Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br.64/2017 i 104/2018-odluka US

[9] Magazin za život sa manje rizika „Generali“. l www.sveoosiguranju.rs, 15.2.2021.

[10] Magazin „Biznis & Finansije“, https://bif.rs/o-nama/**, 27.april 2020. godine,**

[11] Motorna vozila i osiguranje 2018, Hrvatski Ured za osiguranje, Nenad Štenel,2019

[12] Ševkušić, Lj. (2018). Stanje i problemi na tržištu osiguranja u Republici Srpskoj. Anali poslovne ekonomije, br. 18,

[13] Službeni glasnik Republike Srpske, broj 82, 6. oktobar 2015. godine

[14] *Ševkušić, Lj*. (*2018*). *Stanje* i *problemi* na *tržištu osiguranja u Republici Srpskoj*. Anali poslovne ekonomije, br. 18, str. 36–45. 36. UDK: 368:339.13(497.6*RS*) .

Primljeno/Submitted: 09.04.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 03.06.2021.

Stručni rad
Professional paper

JEL Classification: *M30*

COVID-19- PRILAGODJAVANJE POTROŠAČA NA NOVE OKOLNOSTI

COVID-19- CONSUMER ADAPTATION TO NEW CIRCUMSTANCES

Goran Dašić[*]
Andjela Golubović[**]

SAŽETAK

U savremenim ekonomijama potrošači, tj. njihova potrošnja predstavljaju pokretače rasta i konkurentnosti. Krizne situacije različito utiču na ponašanje potrošača, ali ono što im je zajedničko jeste da vode ekonomskoj nestabilnosti. Promene u ponašanju određene se intezitetom, trajanjem i obuhvatom krize. Aktuelna kriza izazvana virusom SARS-CoV-2 tj. pandemija bolesti COVID-19, razlikuje se u odnosu na sve ranije krize. U cilju očuvanja života i zdravlja ljudi, odnosno kontrole širenje bolesti u celom svetu uvedene su drastične mere koje su podrazumevale distanciranje, zabranu putovanja, pa čak i potpuno zaključavanje. Navedene mere stvorile su tzv. „novu normalnost" koja, između ostalog, utiče na kupovno odlučivanje i potrošnju. Neizvesnost u pogledu daljeg toka pandemije samo dalje da produbljuje krizu i menja ponašanje potrošača. Na osnovu procena i za sada doistupnih podatataka, u radu će biti analizarani najkarakterističnije promene u ponašanju potrošača u toku pandemije COVID-19, od kojih će neke, najverovatnije, da imaju trajni karakter.

Ključne reči*:* COVID-19, ponašanje potrošača, pandemija, kriza.

ABSTRACT

In modern economies, consumers, ie. their consumption is a driver of growth and competitiveness. Crisis situations affect consumer behavior differently, but what they have in common is that they lead to economic instability. Behavioral changes are determined by the intensity, duration and extent of the crisis. The current crisis caused by the SARS-CoV-2 virus, ie. the COVID-19 disease pandemic differs from all previous crises. In order to preserve the life and health of people, ie to control the spread of the disease throughout the world, drastic measures were introduced, which included distancing, travel bans, and even complete locking. These measures have created the so-called. A "new reality" that, among other things, influences purchasing decisions and consumption. Uncertainty about the further course of the pandemic will only deepen the crisis and change consumer behavior. Based on the estimates and currently available data, the paper will analyze the most characteristic changes in consumer behavior during the COVID-19 pandemic, some of which will most likely have a permanent character.

Keywords: COVID-19, consumer behavior, pandemic, crisis.

[*] Vanredni profesor, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija, goran.dasic@mbs.edu.rs
[**] Student, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija, andjelagolubovic15@gmail.com

UVOD

Potrošači na krizu reaguju na različite načine. Generalno svi osećaju određenu dozu zabrinutosti u pogledu budućih događaja i uticaja koji će oni da imaju na život i egzistenciju. Retki su oni koji u kriznim situacijama ostaju ravnodušni i na koje krizne situacije ne utiču na promenu ponašanja i korigovanje određenih navika. Priroda reakcije biće uslovljena uzrokom krize, njenim intezitetom i procenom njenih implikacija. Pandemija koronavirusa prestavlja krizu koja se ne može porediti ni sa jednom prethodnom krizom koja se dogodila u novijoj istoriji. Mere preduzete za sprečavanje širenja korona virusa zakratko vreme promenila je svet koji smo do tada poznavali.Zabrinutost za svoje zdravlje i zdravlje bližnjih, poštovanje propisanih mera uticali su da ljudi širom sveta promene svoje navike, odrede nove prioritete i promene svije obrasce ponašanja u svakom pogledu, pa i segmentu potrošnje. Vrlo brzo po izbijanju pandemije COVID – 19 pojavile su se naznake promena i kom pravcu će promene da se odvijaju. su potpuno promenilisvoje obrasce ponašanja i prednost dali drugim prioritetima. Kako se kraj krize ne nazire, evidentirane promene za preduzeća širom sveta treba da predstavljaju putokaz za kreiranje poslovnih strategija i donošenje poslovnih odluka, jer vrlo je verovatno da će neke novostečena navika ili prioritet da postane bitna karakteristika potrošača u budućnosti.

1. POTROŠAČI U XXI VEKU

Ako izuzmemo globalizaciju, koja je svoj vrhunac imala na kraju XX veku, dva ključna faktora koja su, i još uvek, oblikuju ponašanje potrošača su ubrazani tehnološki razvoj i krize. Kada je tehnološki napredak u pitanju, XXI vek je vek tehnologija. Tehnologija u XXI veku omogućila je ljudima napredak o kojem ranije generacije nisu mogle ni da zamisle. Nezavisno od tog an akoji način posmatramo i kakvo mišljenje imamo o tehnološkom progresu, on utiče na na naše živote i oblikuje našu budućnost. Početak XXI veka nije nagoveštavao takav razvoj događaja. Sam ulazak u novi milenijum obeležio je strah i panika povodom milenijumske bube, a vrlo brzo došlo je i do pucanja Dotcom balona, što je kod mnogih rasprsnuo sve nade u novu eru zasnovanu na internetu.Međutim, oporavak je bio brz i u roku od nekoliko godina pojavile su se potpuno nove tehnologije koje će transformisati kulturu, politiku i ekonomiju i dovesti do IV indusztijske revolucije.Brzina trenutnih otkrića predstavlja istorijski presedan. U poređenju sa prethodnim industrijskim revolucijama, Četvrta se razvija eksponencijalnim, a ne linearnim tempom. Širina i dubina ovih promena najavljuju transformaciju čitavih sistema proizvodnje, upravljanja, tiče se inovacija na polju veštačke inteligencije, robotike, internet stvari, autonomnih vozila, 3-D štampanja, nanotehnologija, biotehnologija, nauka o materijalima, skladištenje energije i kvantnog računarstva. (Schwab, 2016)

Zajedničko za sve navedene tehnologije, kada se govori o uticaju koji imaju na potrošače, jesu mobilnost, kao i novi načini povezivanja i konzumiranj. Sami smo svedoci da su današnji potrošači povezani više nego ikad ranije. Najveća zasluga za to j razvoj interneta i mobilnih telefona. I dalje je zapanjujuće da jedan uređaj koji držimo u džepovima i li torbama može da se koristiti za pregled proizvoda, proveru cena, deljenje iskustva vezana za kupovinu i još mnogo toga. Iako je mobilna povezanost omogućila potrošaču da kupuje na mnogo različitih načina - stvorila je i mogućnosti za maloprodaju. Naime, to otvara vrata trgovcima da svrsishodnije komuniciraju sa kupcima i postanu personalizovaniji u tim interakcijama.Većina bi se složila da su stvari bile sasvim drugačije 2007.godine iPhone je prvi put predstavljen u junu te godine,a termin „pametni telefon“ tek je počeo da pušta

korene.U stvari,samo 1% svetske populacije tada je posedovalo pametni telefon,dok se danas svake godine isporučuje više od milijardu pametnih telefona. Te iste 2007.godine Facebook je bio samo još jedna društvena mreža sa otprilike 10 miliona korisnika. (Senion, 2017).

Nešto manje od četrnaest godina, kompanija Apple razvija model IPhone 13. Pre toga Apple bila je pionir u razvoju jedne druge vrste prenosnih uređaja tablet računara IPad. Facebook sa preko 2,7 milijardi aktivnih korisnika mesečno od drugog kvartala 2020. godine, predstavlja najveću društvenu mreža na svetu. U trećem kvartalu 2012. godine broj aktivnih korisnika Facebooka premašio je milijardu, što ga čini prvom društvenom mrežom koja je to ikad učinila (Statista, 2021). Većina društvenih mreža ili usluga koje danas koristimo kao što su: mobilni internet,Netflix, Instagram, Spotify, Uber ili Glovo nastali su prethodne dve decenije

Kada je drugi faktor u u pitanju - krize, ne uzimajući uzrok u obzir, najveći uticaj je imala Svetska finansijska kriza 2007.-2008 godine.Velika recesija 2008. ojačala je promenljive potrošačke navike. Najočigledniji i dugotrajniji bio je rast e-trgovine. Međutim, nakon finansijske krize 2008. godine, maloprodajne USP-ove došle su u prvi plan širom ostatka sveta, dok su potrošači želeli da uporede cene i postignu najbolje ponude na mreži (Butler, 2020). Kada su u pitanju krize izazvane epidemujama početak XXI veka su obeležile sledeće epidemije: Ptičji grip (H1N1) (2009), Teški akutni respiratorni sindrom (SARS) (2002), Bliskoistočni respiratorni sindrom (MERS) (2012) (Baldwin, Weder di Mauro, 2020). Navedene krize nisu imale karakter globalne pandemije, ali su uticale na ponašanje potrošača.Današnji globalni potrošač je sasvim drugačije biće od potrošača pre oko tri decenije. (Coskun Samli,2013). Neke od ključnih promenljivih karakteristika potrošača predstavljene su u Tabeli1.

Tabela 1. Neke od karakteristika savremenih potrošača

Karakteristike	Implikacije
Svesniji	Znajte da postoji više alternativa
Dobro informisani	Prilično dobro informisani o dostupnosti proizvoda
Svesni kvaliteta	Znajte koji su to kvalitetni proizvodi
Prepoznavanje globalnih brendova	Poznavanje globalnih brendova im daje prioritet
Informisani o međunarodnim valuta	Znajući da bi plaćanje u jednoj valuti u tom trenutku moglo biti jeftino
Imajte pristup proizvodima širom sveta	Možete da kupujete proizvode iz mnogih različitih izvora
Imajte brzu dostavu	Potrošači znaju da će proizvod biti isporučen brzo

Izvor: (Coskun Samli, 2013)

Početak novog milenijuma obeležili su i dve nove generacije: milenijalci i . Milenijalci su svi ono rođeni između 1981–1995. Milenijalci imaju veća očekivanja od korisničkog iskustva - i za to će uložiti novac. Članovi generacije Z – okvirno su ljudi rođeni između 1995. i 2010. godine, a po nekima i do 2015. godine. Iako na prvi pogled radi o generacijama sličnim karakteristikama, razlikuju u načinu kupovine i odnosu prema novacu.U jednom nedavnom istraživanju, 66% milenijalaca reklo je da daje primat korisničkom iskustvu u poređenju sa 53% generacije Z, dok se 76% milenijalaca se izjasnilo da je spremno da plati i više za bolje iskustvo nasuprot 71% generacije Z (Young,2021). Pripadnici generacija Z su istinski digitalni domoroci: od najranije mladosti su izloženi internetu, društvenim mrežama i mobilnim sistemima. Taj kontekst je stvorio

hiperkognitivnu generaciju vrlo ugodnu za prikupljanje i ukrštanje mnogih izvora informacija i integrisanje virtuelnih i oflajn iskustava. (Francis, Hoefel, 2018).

2. KRIZA IZAZVANA PANDEMIJOM COVID-19

Prve slučajeve bolesti COVID-19, bolesti izazvane koronavirusom SARS-CoV-2, prijavili su zvaničnici u kineskom gradu Vuhan u decembru 2019 godine. Međunarodni komitet za taksonomiju virusa na osnovu filogenetske analize zvanično je nazvao koronavirus 2 (SARS-CoV-2) teškim akutnim respiratornim sindromom. Smatra se da je SARS-CoV-2 prelivanje životinjskog koronavirusa i da je kasnije prilagodio sposobnost prenosa sa čoveka na čoveka. Budući da je virus veoma zarazan, brzo se širi i kontinuirano evoluira u ljudskoj populaciji.(Yen-Chin i dr., 2020). Svetska zdravstvena organizacija (SZO) je 11. marta 2020. proglasila proglasila je širenje novog koronavirusa (COVID-19) globalnom pandemijom. U cilju suzbijanje daljeg širenja virusa većina država je počela sa uvođenjom mera koje su obahvatale ograničenje i zabranu kretanja, zatvaranje granica i sl. Trinaest meseci nakon proglašenja pandemije, 12.04.2021. godine prema podacima Svetske zdravstvene organizacije zabeleženo 135.646.617 potvrđenih slučajeva COVID-19, od čega 2.930.732 sa smrtnim ishodom. (https://covid19.who.int/, 2021)

Osim uzroka, aktuelna pandemije COVID-19 skoro da nema sličnosti sa ranijim epidemijama i pandemijama epidemije i pandemije imale su ili manji obuhvat, manju smrtnost, ili su brže suzbijene.

3. PROMENE U PONAŠANJU POTROŠAČA – GLOBLANI ASPEKT

Pristupi koji objašnjavaju ponašanje potrošača podeljeni su u tri grupe: psihički zasnovani na odnosu psihe i ponašanja potrošača; sociološki pristup - koji je posvećen reakcijama potrošača u različitim situacijama ili načinu ponašanjaje pod uticajem raznih društvenih prilika, društvenih vođa; i ekonomski pristup - zasnovan na osnovnom znanju o mikroekonomiji u kojem potrošači definišu svoje zahteve. (Mehta i dr., 2020).

COVID-19 je uticaona ponašanje potrošača sa sva tri prethodno navedena aspekta: od ostajanja kod kuće i izbegavanja javnog prevoza, do davanja prednosti uštedi nad trošenjem. KPMG (2020). Posledice takvog ponašanja su usporavanje svetske ekonomije kakvo decenijama unazad nije viđeno. U januaru 2021. godine Međunarodni monetarni fond (MMF) prognozirao je da će se globalna ekonomija imati pad od 3,5% u 2020. godini - što je nezapamćen pad u novijoj istoriji. Međutim, MMF je predvideo snažan oporavak 2021. i 2022. godine, sa rastom na globalnom nivou od 5,5% i 4,2%, respektivno. (Kurt, 2021).

Evropska komisija sprovela je istraživanje o potrošnji na jedinstvenom evropskom tržištu, sa ciljim procene potreba potrošača, Rezultati istraživanja su pokazali da je u proseku 38% ispitanih iskazala neki oblik zabrinutosti u pogledu plaćanja računa za naredni mesec. Oočena je značajna azlika između država članica: finansijska zabrinutost građana kretala se u rasponu od 7% do 71%. Iz tog razloga 42% potrošača smatralo je da treba da odlože velike kupovine, a 80% ne bi planiralo putovanja dok se situacija u njihovoj zemlji ne vrati u normalu. I pored evidentne zabtinutosti 56% potrošača reklo je da je briga za očuvanje životne sredine uticale na njihove odluke o kupovini, a 67% da su kupili proizvode koji su bolji za životnu sredinu, čak iako su takvi proizvodi skuplji. Još 81% je kupovalo bliže kući i podržavalo lokalna preduzeća. Kriza nije uticala na ostale promenljive u poređenju sa prethodnim istraživanjima. (European Commission, 2021).

Način na koji trenutna kriza utiče na ljude, najbolje oslikavaju rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Sjedinjenim Američkim Državama.Način na koji trenutna kriza utiče

na ljude, najbolje oslikavaju rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Sjedinjenim Američkim Državama, po kome je veći procenat ispitanika zabrinuta za uticaj koji će pandemija da ima na ekonomiju, odnosno zabirinutiji su za svoju egzistenciju, nego za sopstveno zdravlje (Slika 1).

Slika 1. Rezultati istraživanja i posledicama krize u SAD

Zdravlje	64% Zabrinuti za svoje zdravlje	82% Zabrinuti za zdravlje drugih
Ekonomija	64% Zabrinuti za uticaj koji će imati na njihov posao	88% Zabrinuti za uticaj na ekonomiju
	Lično	Društvo

Izvor: (Accenture, 2020)

Isto istraživanje je pokazalo da se 80% ispitanika oseća da je bliskiji ili povezaniji sa svojim bližnjima, dok je 88% njih očekivalo da će ta povezanost da opstane i ostane nakon okončanja pandemije (Accenture, 2020).To ukazuje na značaj socijalne dimenzije za prevazilaženje posledica krize.

Podaci prikupljeni 2020. godine pokazuju uticaj COVID-19 na evropske potrošače. 71% potrošača kupovalo je putem interneta 2020.

Zabrinutost za sopstveno zdravlje i zdravlje svojih bližnjih, poštovanje i prilagođavanje propisanim merama o zabrani kretanja, držanju distance, ali i kao posledice zabrane rada određenih maloprodajnih i ugostiteljskih objekata rezultiralo je povećanom kupovinom preko interneta. Globalno tržište e-trgovine značajno je poraslo tokom proteklih godina ugogodišnji trend rasta trgovine na internetu pandemija COVID-19 samo je ubrzala i intezivirala. a očekuje se da će se takav trend na globalnom nivou nastaviti. Pandemija COVID-19samo je ubrzala postojeći trend. Istraživanje je pokazalo da postoji velika razlika između onih koji imaju naviku da kupuju preko interneta i to su često radilu pre pandemije i onih koji su sa kupovinom na internetu počeli „silom prilika“ tokom pandemije.

U zavisnosti od kategorije, od 25 do 45 % ispitanika koji su ranije kupovali na internetu rekli su dasu tokom pandemije više kupovali na internetu nego što je to bilo uobičajeno. Najviše se kupovala hrana i lekovi. U odnosu na njih, među ispitanicima koji prethodno nisu kupovali na internetu, samo je od 10 do 18 %b sada više kupovalo preko interneta. Jedan od razloga za to je što su prehrambene prodavnice, apoteke i prodavnite „uradi sam“ bile otvorene tokom krize i nisu primorali potrošače da kupuju na internetu ukoliko to ranije nisu činili. (Deloitte, 2020)

4. PROMENE U PONAŠANJU POTROŠAČA – REPUBLIKA SRBIJA

Na osnovu člana 200. stav 5. Ustava Republike Srbije, predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade donose Odluku o proglašenju vanrednog stanja ("Sl. glasnik RS", br. 29/2020). Narodna skupština Republike Srbije ukinula je vanredno stanje 6. maja 2020. godine, ali su određene mere ostale na snazi.

Do 12.04.2021. godine u Republici Srbiji zabeleženo je 645,173 registrovanih slučajeva, 5,773 smrtnih slučajeva, a procenat smrtnosti iznosio je 0.89%. (https://covid19.rs/, 2021).

I pored restriktivnih mera Republika Srbija ima relativno mali ekonomski pad što je svrstava među najmanje pogođenim pandemijom COVID-19 u Evropi. Ažurirane projekcije MMF-a ukazuju na privremeni pad BDP-a, za 1,5% u 2020. godini i povratak na 5% u 2021. godini (naspram 4,2% u 2019. godini). Narodna banka Srbije revidirala je svoju centralnu projekciju rasta BDP-a i predviđa smanjenje BDP-a od 1,0% u 2020. godini. Evropska komisija je predvidela (4. kvartal 2020.) pad srpskog BDP-a od 1,8% u 2020. godini, praćen povećanjem za 4,8% u 2021. i 3,8% u 2022. Prognoza Evropske komisije za stopu nezaposlenosti bila je 9,3% u 2020. i 9,6% u 2021. Prema projekcijama Svetske banke (jesen 2020), BDP će pasti za 3% u 2020. Za 2021. Svetska banka predviđa umereniji rast od 2,9%. (OECD, 2020).

Tradicionalna trgovina je dominantan vid trgovine u Republici Srbiji, ali elektronska trgovina beleži kontinuirani rast. Elektronska trgovina u Srbiji, prema istraživanju Privredne komore Srbije, udvostručena je tokom vanrednog stanja, u odnosu na vreme pre pandemije covid-19, a rast kupovine i prodaje preko interneta očekuje se i u narednom periodu.(PKS, 2020). Prema istraživanju Republičkog zavoda za statistiku 36.1% ispitanika je u 2020. godini kupilo nešto preko interneta, 11,8% je kupilo i poslednjih godinu dana, 9,1 % pre više od godine dana, dok 41% ispitanika nije nikada kupovalo na internetu. Razloge za relativno veliki broj onih koji ne koriste ili sporije prihvataju (RZZS, 2020). Učestalost kupovine na internetu za ličnu upotrebu u periodu 2010-2020. godine prikazan je u Tabeli 2.

Tabela 2. Učestalost kupovine na internetu za ličnu u upotrebu u periodu 2010-2020. godine u Republici Srbiji (u %)

Učestalost kupovine na internetu	**Godina**										
	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
U poslednja tri meseca	6.1	9.3	16.6	19.3	21.6	22.7	26.3	28.3	30.9	34.2	36.1
Pre više od 3 meseca (manje od godinu dana)	4.5	5.1	5.4	9.2	10.2	10.6	12	13	14.6	9.7	11.8
Pre više od godine dana	2.4	3.7	4.7	7	8.8	9	7.1	8.8	9.1	13.1	9.1
Nikada nisam kupovao	87	81.9	73.3	64.5	59.5	57.7	54.6	49.9	45.4	43	43

Izvor: Prilagođeno (Ivanović, Antonijević, 2020) i (RZZS, 2020)

U toku 2020. godine većina ljudi je preko interneta kupovala odeću i sportsku opremu 52,3%, sportsku opremu (isključujući sportsku odeću) 26%, kao i električne uređaje za domaćinstvo 20,2% (RZZS, 2020). U odnosu na prethodnu, 2019. godinu, razlika je samo u tome da su nakon odeće i sportske opreme i proizvode za domaćinstvo, kupci u Republici Srbiji na internetu najviše rezervisali smeštaj za svoja turistička putovanja. (RZZS, 2019).

Istraživanja inostranih eksperata po kojima bi e-trgovina u Srbiji do kraja 2020. godine trebalo da ima 3,3 miliona korisnika i generiše prihod od oko 370 miliona evra. (PKS, 2020).Predviđa se da će prihod na tržištu e-trgovine dostići 490 miliona američkih dolara 2021. godine. Očekuje se da će prihod pokazati godišnju stopu rasta (Složena godišnja stopa

rasta -CAGR 2021-2025) od 5,59%, što će dovesti do projektovanog obima tržišta od 609 miliona američkih dolara do 2025. godine.

ZAKLJUČAK

Pandemija COVID-19 iz temelja je promenila svet kakav poznajemo. Ljudi žive drugačije, kupuju drugačije i na mnogo načina, misle drugačije. Potrošači širom sveta imaju nove potrebe, proizvode i brendove gledaju na drugačiji način.Održavanje higijene i dezinfekcija, korišćenje maski, bezbednost, zdravstvena zaštita samo su neke od novih faktor akoji će potrošači vrednovati prilikom donošenja kupovnih odluka. Procena je da će seneki od navedenih novih faktora, odnosno nove navike i novi prioriteti zadržati i nakon krize. izdržati i nakon ove krize, trajno menjajući ono što cenimo, kako i gde kupujemo i kako živimo i radimo.

Pandemija COVID -19 transformisala je i način poslovanjam a noročito trgovinu i sisteme nabavke u to u realnom vremenu, ubrzavajući dugoročne trendove. Preduzeća moraju da se prilagide novo nastaloj situaciji kako bi opstala i nastavila da posluju nakon krize. Da bi prilagođavanje bilo efikasno, preduzeća moraju da razumeju šta to potrošači osećaju i kako se ponašaju kako bi u odnosu na to pronašli poslovni model koji je u skladu sa ostalim faktorima okruženja i njihovom delatnošću.

Pitanje koje se sada postavlja da li su trenutni trendovi posledica posebnih okolnosti i pravila koja su nametnuta ili je u pitanju promena ponašanja koja će da postane uobičajeno ponašanje u budućnosti. Trenutnu krizu preduzeća treba da dožive kao zatišije u kojem treba da preispitaju svoje poslovanje, procene prirodu i karakteristike promena u okruženju i u odnosu na to dizajniraju svoje poslovne strategije.

LITERATURA

1. Accenture (2020). How COVID-19 willpermanently changeconsumer behavior, opširnije nahttps://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-134/Accenture-COVID19-Consumer-Behaviour-Survey-Research-PoV.pdf#zoom=40(pristupljeno 20.04.2021. godine)
2. Baldwin, R., Weder di Mauro, B. (2020). Introduction in Economics in the Time of COVID-19, Edited by Richard Baldwin, R. and Weder di Mauro, B., London: CBR Press.
3. Butler, C. (2020). Euromonitor's Lessons From the 2008 Global Financial Crisis, opširnije na: https://blog.euromonitor.com/euromonitors-lessons-from-the-2008-global-financial-crisis/(pristupljeno 09.04.2021. godine)
4. Coskun Samli, A. (2013). International Consumer Behavior in the 21st Century - Impact on Marketing Strategy Development, New York: Springer.
5. Deloitte Touche (2020). Impact of the COVID-19 crisis on short and medium-term consumer behavior - Will the COVID-19 crisis have a lasting effect on consumption?, *Monitor Deloitte Issue* 6/2020.
6. European Commission (2021). Commission's new consumer survey shows impact of COVID-19 and popularity of 'greener' choices,Brussels, Luxembourg City: European Commission.
7. Francis, T., Hoefel, F. (2018). 'True Gen': Generation Z and its implications for companies, McKonsey and Company, November 2018.

8. Ivanović, Đ., Antonijević M. (2020). The Role of Online Shopping in the Republic of Serbia During COVID-19, *Economic Analysis* 53(1):28-41.
9. KPMG (2020). Responding to consumer trends in the new reality - COVID-19 pulse survey November 2020
10. Kurt, D. (2021). The Special Economic Impact of Pandemics COVID-19 sharply curtailed the economy, though relief could come in 2021, opširnije na: https://www.investopedia.com/special-economic-impact-of-pandemics-4800597(pristupljeno 31.04.2021. godine).
11. Mehta, S., Saxena, T., Purohit, N. (2020). The New Consumer Behaviour Paradigm amid COVID-19: Permanent or Transient?, *Journal of Health Management* 22(2) 291–301.
12. Privredna komora Srbije (2020). Rast e-trgovine i nakon krizeopširnije na: https://pks.rs/vesti/rast-e-trgovine-i-nakon-krize-2768(pristupljeno 31.04.2021. godine)
13. OECD (2021). The COVID-19 Crisis in Serbia, OECD 31 January 2021.
14. Republički zavod za statistiku (2020). Upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji 2020.
15. Republički zavod za statistiku (2019). Upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji 2019
16. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum: Cologny/Geneva.
17. Senion (2017). Understanding the 21st century consumer, opširnije na: https://senion.com/insights/understanding-21st-century-consumer/ (pristupljeno 10.04.2021. godine)
18. Statista (2021). Number of monthly active Facebook users worldwide as of 4th quarter 2020 opširnije na https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/(pristupljeno 12.04.2021. godine)
19. Yen-Chin, L., Rei-Lin, K., Shin-Ru, S. (2020). COVID-19: The first documented coronavirus pandemic in history, *Biomedical Journal*, Volume 43, Issue 4: 328-333
20. Young, H. (2021). Millennials vs. Gen Z: How Are They Different? opširnije na https://www.salesforce.com/blog/how-millennials-and-gen-z-are-different/(pristupljeno 20.04.2021. godine)
21. https://covid19.rs/(pristupljeno 14.04.2021. godine)
22. https://covid19.who.int/(pristupljeno14.04.2021. godine)

Primljeno/Submitted: 07.04.2021.
Prihvaćeno/Accepted: 16.06.2021.

Stručni rad
Professional paper

JEL Classification: *M10, M50*

ULOGA LIDERA U IZBORU MODELA ANGAŽOVANOSTI ZAPOSLENIH SA OSVRTOM NA KRIZU IZAZVANU COVID-19 PANDEMIJOM

THE ROLE OF LEADERS IN THE SELECTION OF EMPLOYEE ENGAGEMENT MODELS WITH EMPHASIS TO THE CRISIS CAUSED BY THE COVID-19 PANDEMIC

Jelena Lukić Nikolić[*]
Aleksa Jakica[**]

SAŽETAK

Angažovanost zaposlenih predstavlja faktor koji je od presudne važnosti za opstanak i uspeh svake organizacije. Energija, entuzijazam, optimizam, trud, zalaganje, iskrenost, otvorenost za saradnju, deljenje znanja i pružanje pomoći kolegama predstavljaju ključne karakteristike angažovanih zaposlenih. Pitanje angažovanosti zaposlenih se nalazi na vrhu liste prioriteta lidera svake uspešne organizacije, ali ovo pitanje posebno dolazi do izražaja u kriznim situacijama. Kriza sa kojom su se, bez izuzetka, suočile sve organizacije, izazvana je Covid-19 pandemijomkoja je početkom 2020. godine dovela do brojnih promena u načinu funkcionisanja i poslovanja. Lideri organizacija su morali da pronađu nove načine da motivišu i angažuju zaposlene u novim okolnostima. U tu svrhu, mnogilideri su se okrenuli različitim modelima angažovanosti koji na jednostavan način prikazuju ključne faktore koji pozitivno utiču na angažovanost zaposlenih. U ovom radu su prikazani i opisani modeli angažovanosti Schmidt-a, Britt-a i saradnika, Zinger-a, modeli angažovanosti konsultantskih kuća Penna, Burke, Boston, ThomasInternational, TalentKeepers i model angažovanosti ljudi – profit (CARE model). Primenom modela, lideri mogu na lakši način da identifikuju, a zatim i da utiču na ključne faktore koji pozitivno utiču na angažovanost zaposlenih.

Ključne reči: liderstvo, angažovanost zaposlenih, motivacija, organizaciono ponašanje, Covid-19

ABSTRACT

Employee engagement is a crucial factor for survival and success of any or ganization. Energy, enthusiasm, optimism, hard work, commitment, honesty, openness to cooperation, knowledge sharing and helping colleagues are the key characteristics of engaged employees. The question of employee engagement is at the top of the list of priorities of every leader, but this question is especially pronounced in crisis situations. The crisis, which, without exception, was faced by all organizations, was caused by the Covid-19 pandemic, which at the beginning of 2020 led to numerous changes in the way the

[*] Docent, Visoka škola modernog biznisa u Beogradu, Srbija, jelena.lukic@mbs.edu.rs
[**] Student, Visoka škola modernog biznisa u Beogradu, Srbija, jakicaaleksa@gmail.com

organization function and conduct business. Leaders had to find new ways to motivate and engage their employees in new circumstances. To this end, many leaders have turned to different models od engagement that simply point out the key factors that positively affect employee engagement. This paper presents and describes the engagement models of Schmidt, Britt and associates, Zinger, the angagement models of consulting companies Penna, Burke, Boston, ThomasInternational, TalentKeepers and the People-Profit (CARE model). By using some of these models, leaders can more easily identify and then influence the key factors that positively affect employee engagement.

Keywords: leadership, employee engagement, motivaiton, organizational behavior, Covid-19

UVOD

Angažovanost se definiše kao emotivna, intelektualna i fizička posvećenost zaposlenih radnim zadacima i nastojanje zaposlenih da u obavljanju svakodnevnih aktivnosti daju maksimum (Ljubojević i Lukić, 2020). Angažovani zaposleni je istinski inspirisan svojim poslom, iskreno brine o budućnosti organizacije i spreman je da uloži dodatni napor kako bi organizacija ostvarila postavljene ciljeve (Lukić, 2020). Pored toga, angažovani zaposleni predlaže nove ideje, metode i pristupe radu, često preuzima inicijativu po pitanju radnih zadataka i aktivnosti, trudi se da uvek prevaziđe sve prepreke i poteškoće na koje naiđe i ostane fokusiran na cilj. Mnogi angažovani zaposleni preuzimaju ulogu brend ambasadora organizacije i šire pozitivne utiske o njenim proizvodima, uslugama, poslovnim procesima, metodama i uslovima rada. Ključne prednosti koje organizacije imaju od angažovanih zaposlenih su: veća produktivnost, rast prihoda, rast profita, bolji kvalitet proizvoda/usluge, fokusiranost na klijente, veći stepen saradnje između zaposlenih, veća razmena znanja i iskustava, manji broj destruktivnih konflikata, identifikacija zaposlenih sa organizacijom, lojalnost i privrženost, manji stepen apsentizma i fluktuacije, veće zadovoljstvo i motivisanost zaposlenih (Lukić Nikolić, 2021).Samim tim, ne iznenađuje činjenica da je angažovanost zaposlenih bitna za sve organizacije i lidere (Ljubojević i Lukić, 2020). Liderstvo se smatra najvažnijim izvorom konkurentske prednosti koji neka organizacija može da ima, bez obzira na njenu veličinu, delatnost, tržište, starost, finansijsku snagu, broj zaposlenih i slično. Značaj lidera posebno dolazi do izražaja u kriznim situacijama kada je potrebno izgraditi i održati angažovanost zaposlenih.

Pregledom literature, moguće je pronaći broje faktore koji utiču na stepen angažovanosti zaposlenih. Iz tog razloga, autori, konsultanti i istraživači su koncipirali različite modele u kojima su obuhvatili ključne faktore koji pozitivno utiču na angažovanost zaposlenih.

Cilj ovog rada je da ukaže na ulogu i značaj lidera prilikom odabira modela pomoću kojih se može izgraditi, unaprediti i negovati angažovanost zaposlenih, sa osvrtom na krizu izazvanu Covid-19 pandemijom. U kriznim uslovima, angažovanost zaposlenih postaje faktor od presudne važnosti za opstanak i uspeh organizacija.

1. NAČIN FUNKCIONISANJA ORGANIZACIJA U KRIZNOJ SITUACIJI IZAZVANOJ COVID-19 PANDEMIJOM

Krajem 2019. godine pojavila se nova bolest – korona virus (Covid-19), čije širenje je dovelo do proglašenja pandemije u martu 2020. godine. Organizacije su se suočile sa novom krizom koja je dovela do novog načina funkcionisanja i poslovanja.

Primarni cilj organizacija jeste očuvanje zdravlja zaposlenih, deljenje znanja i uspešno upravljanje stresom. Potreba da se sačuva zdravlje zaposlenih u uslovima Covid-19 pandemije dovela je do uvođenja rada od kuće, fleksibilnog radnog vremena, fizičkog distanciranja zaposlenih na radnom mestu (udaljavanjem radnih stolova i ograničavanjem broja zaposlenih u kancelariji) i pojačanih higijenskih mera. U kriznim uslovima, kada se informacije menjaju iz sata u sat, deljenje znanja postaje od presudne važnosti. Nedostatak deljenja i razmene znanja može da naškodi organizacijama i da ih učini neefikasnim (Gavrić i Bavrka, 2020). Takođe, sve organizacije moraju da shvate da programi i tehnike za upravljanje stresom predstavljaju značajnu korist za zaposlene, a posledično i za njihove poslovne rezultate (Čamdžija i Čamdžija, 2020). Stres na radnom mestu negativno utiče na zaposlene, ali i na celokupno funkcionisanje organizacija(Lukić i Lazarević, 2019). Zaposleni koji osete da organizacija istinski brine o njihovom zdravlju i bezbednosti imaju veći stepen angažovanosti.

Angažovani zaposleni su od velike važnosti za uspešno funkcionisanje kriznih timova (timova za vanredne situacije) koji imaju za cilj da obezbede rad i poslovanjeorganizacija u situacijama kada se suoče sa iznenadnim i nepredviđenim okolnostima (Lukić, 2020). Njihova energija, entuzijazam, optimizam, predanost i vera u svetlu budućnost su pokretački motor za sve aktivnosti i procese. Rezultati istraživanja koje su sproveli Lukić, Jaganjac i Lazarević (2020) pokazali su da su krizni timovi u organizacijama adekvatno odgovorili na krizu izazvanu Covid-19pandemijom. Naime, rezultati su pokazali da su članovi kriznih timova adekvatno odreagovali na prve znakove krize i da su brzo donosili odluke shodno novonastalim okolnostima. U procesu odlučivanja je primenjivan holistički pristup jer su članovi kriznih timova imali različita znanja, veštine i iskustva, jasne timske uloge, kao i otvorenu, iskrenu i dvosmernu komunikaciju.

Krizni uslovi nameću pred lidere organizacija važan zadatak, a to je da pronađu ključne faktore pomoću kojih će izgraditi, unapređivati i negovati angažovanost zaposlenih. Ovo pitanje posebno dolazi do izražaja u današnjim uslovima jer su angažovani zaposleni od velikog značaja za što brži oporavak od posledica koje Covid-19pandemijaostavlja na poslovanje organizacija (Lukić, 2020). U tom procesu, mnogi lideri traže pomoć u različitim modelima angažovanosti zaposlenih.

2. MODELI ANGAŽOVANOSTI ZAPOSLENIH

Izgradnja, unapređenje i negovanje angažovanosti zaposlenih predstavlja kompleksan zadatak i odgovornost svih u organizaciji. Pregledom literature, moguće je pronaći veliki broj različitih modela koji se primenjuju prilikom izgradnje angažovanosti zaposlenih. Uloga modela jeste da na jednostavan način istaknu ključne faktore koji pozitivno utiču na angažovanost zaposlenih (Lukić Nikolić, 2021). U ovom radu će biti prikazani modeli angažovanosti Schmidt-a, Britt-a i saradnika, Zinger-a,zatim modeli angažovanosti konsultantskih kuća Penna, Burke, Boston, ThomasInternational, TalentKeepers i model angažovanosti ljudi – profit (CARE model).

2.1. Model angažovanosti Schmidt-a

Model angažovanosti Schmidt-a ističe da okosnicu angažovanosti zaposlenih čine politika regrutacije, selekcije i zadržavanja zaposlenih u organizaciji. Prvi korak jeste da se zaposli onaj kandidat koji najbolje odgovara potrebama organizacije, a zatim da se kroz sve druge aktivnosti menadžmenta ljudskih resursa izgradi i neguje angažovanost.

Slika 1. Model angažovanosti Schmidt -a

Izvor: Prilagođeno prema ScottishExecutive (2007). EmployeeEngagement in thePublicSector. A Reviewof Literature, dostupno na: https://www2.gov.scot/resource/doc/176883/0049990.pdf, pristupljeno 02.11.2020.

Zaposleni koji osećaju da organizacija brine o njima, o njihovom zdravlju i bezbednosti imaju veći stepen angažovanosti i posledično bolje rezultate.

2.2. Model angažovanosti Britt-a i saradnika

Britt i saradnici (2007) su koncipirali model angažovanosti koji obuhvata nekoliko bitnih faktora:

- Jasne radne zadatke;
- Mogućnost kontrole rezultata rada;
- Značajnost posla;
- Relevantnost posla za učenje i razvoj.

Prisustvo ovih faktora dovodi do angažovanosti zaposlenih što vodi pozitivnim rezultatima koji mogu bitibrzo vidljivi (napor, trud, zalaganje, uključenost, istrajnost)i vidljivi tek u dužem roku (zdravlje i blagostanje zaposlenih).

Na taj način, prisustvo angažovanih zaposlenih u organizaciji u velikoj meri pozitivno utiče na ostvarivanje dobrih poslovnih rezultata.

2.3. Zinger-ov model angažovanosti

Zinger (2010) je koncipirao model angažovanosti sa ciljem da pomogne menadžerima da izgrade i/ili negujuangažovanost svojih zaposlenih. Model obuhvata sledeće faktore:

1) **Postizanje rezultata** – postizanje željenih rezultata uz pomoć definisanih ciljeva;
2) **Definisanje strategije** za izgradnju/negovanjeangažovanosti zaposlenih shodno potrebama organizacije i samih zaposlenih;
3) **Redizajniranje posla** – redizajniranje zadataka i radnih aktivnosti zaposlenih kako bi se eliminisale rutinske i monotone aktivnosti, a sam posao učinio zanimljivim i privlačnim;
4) **Nagrađivanje ostvarenih rezultata** – sistem merenja performansi i nagrađivanja zaposlenih;
5) **Podsticanje saradnje i povezanosti** – sa organizacijom i svim zaposlenima;
6) **Izgradnja i negovanje jedinstvenosti** – realan i pravedan lider, top menadžment, HR sektor i ostali menadžeri koji moraju pokazati iskrenu želju i trud prilikom rešavanja problema/potreba zaposlenih;
7) **Javno priznanje** – priznavanje napora zaposlenih pred drugima podstiče moral i dodatno motiviše druge zaposlene;
8) **Podsticanje radne angažovanosti zaposlenih** – zahteva strategijski pristup i jasno identifikovanje faktora koji utiču na angažovanost zaposlenih;
9) **Lični razvoj** – organizacije ne smeju da se fokusiraju samo na svoj rast, već moraju da posvete pažnju razvoju svakog zaposlenog. Zaposleni koji rastu sa organizacijom su duboko povezani sa svojim kolegama i spremni da daju maksimum.
10) **Identifikovanje zaposlenih sa organizacijom** – zaposleni ostaju dugo u organizaciji ukoliko se osećaju povezanim sa njom i ukoliko se njihovi lični ciljevi poklapaju sa ciljevima organizacije;
11) **Usluživanje klijenata** – samo angažovani zaposleni mogu da usluže klijente na najbolji mogući način;
12) **Održavanje blagostanja** – srećni, zadovoljni, zdravi i angažovani zaposleni su najveći potencijal svake organizacije;
13) **Iskorišćenje energije –**sagledati način kako da se iskoristi celokupan potencijal angažovanih zaposlenih, odnosno njihova fizička, mentalna i emocionalna energija;
14) **Podsticanje i negovanje zajedništva** – sa zajednicom i sa medijima.

U okviru ovog modela su prikazani oni faktori koji utiču na angažovanost zaposlenih, ali i načini na koje angažovanost zaposlenih utiče na dobrobit organizacije.

2.4. Model angažovanosti konsultantske kuće Penna

Konsultantska kuća Penna je u svom modelu angažovanosti ukazala na sve bitne faktore koji utiču na angažovanost i zadržavanje talenata u organizaciji. Model je predstavljen u vidu piramide sa ciljem da se istakne hijerarhija različitih faktora koji dovode do angažovanosti.

Slika 2. Hijerarhijski model angažovanosti zaposlenih konsultantske kuće Penna

Izvor: Penna (n.d.). Meaning at Work. Research Report, dostupnona: https://www.ciodevelopment.com/wp-content/uploads/2011/10/2006-10-08-08-36-31_Penna-Meaning-at-Work-Report.pdf, pristupljeno 16.04.2020.

Kao što se vidi na slici, osnovu piramide čine osnovni radni uslovi, zatim slede mogućnosti za učenje, razvoj karijere, liderstvo, poverenje i poštovanje, i na vrhupiramide se nalazi značajnost posla. Kada se ispune ciljevi na prethodnom nivou, zaposleni teže ispunjenju ciljeva na višim nivoima. Na vrhu piramide se nalazi krajnji cilj inastojanje svakog zaposlenog da nađe „svrhu i značaj" u svom poslu.

2.5 Model angažovanosti konsultantske kuće Burke

Konsultantska kuća Burke (2014) je koncipirala EmployeeEngagementIndex (Burke EEI)koji obuhvata šest ključnih faktora angažovanosti zaposlenih:

1) **Organizacija** – osećaj lojalnosti i ponosa koji zaposleni imaju zato što rade za datu organizaciju;
2) **Radna grupa/tim** –posvećenost članova tima kvalitetu i dobrim međuljudskim odnosima;
3) **Karijera** –potencijal zaposlenih da razvijaju karijeru;
4) **Posao** – osećaj postignuća, zadovoljstvo poslom, uživanje u radnim aktivnostima i entuzijazam prilikom dolaska na posao;
5) **Menadžer** – izgradnja okruženja koje podstiče iskrene i prijateljske odnose između zaposlenih;
6) **Klijenti** – uspostavljanje i negovanje dobrih odnosa između zaposlenih i klijenata.

Kada je zaposleni zadovoljan svim navedenim faktorima, on je posvećen i angažovan. Primenom ovog modela angažovanosti zaposlenih, organizacija lako može da sagleda i analizira postojeće stanje angažovanosti i prostor za unapređenje.

2.5. Model angažovanosti konsultantske kuće Boston

Model angažovanosti konsultantske kuće Boston stavlja akcenat na kreiranje kulture angažovanosti u organizaciji. Ključni faktoriangažovanosti zaposlenih su (Choudhury i KumarMohanty, 2018):

1) Dvosmerna povratna informacija;
2) Poverenje u liderstvo;
3) Mogućnosti za razvoj karijere;
4) Jasne i nedvosmislene radne uloge zaposlenih;
5) Učešće zaposlenih u procesu donošenja odluka;
6) Trening i razvoj novozaposlenih;
7) Redovni sastanci i razgovori o karijeri.

Da bi izgradile i negovale angažovanost zaposlenih, organizacije treba da stvore osećaj zajedničke svrhe, podrže saradnju između zaposlenih i stvore prilike za razvoj karijere.

2.6. Model angažovanosti konsultantske kuće ThomasInternational

Prema modelu konsultantske kuće ThomasInternational (2016) postoji sedam pokretača angažovanosti:

1) Izazovnost posla;
2) Sloboda u obavljanju posla;
3) Jasne uloge i ciljevi;
4) Mogućnosti za razvoj;
5) Priznanja;
6) Glas zaposlenog – poštovanje ideja i mišljenja zaposlenih;
7) Saradnja i poverenje.

Fokus ovog modela angažovanosti je na ključnim faktorima koje zaposleni smatraju važnim u obavljanju posla i u razvoju svoje karijere. Prilikom koncipiranja modela angažovanosti, konsultanti su imali u vidu da visoka angažovanost zaposlenih predstavlja konkurentsku prednost, dok niska angažovanost zaposlenih predstavlja značajan strategijski rizik.

2.7. TalentKeepers model angažovanosti

TalentKeepers model smatra da angažovanost zaposlenih treba da dovede do:
1) boljih finansijskih rezultata (rasta profitabilnosti, rasta prodaje);
2) većeg stepena zadovoljstva kupaca (zadovoljstvo, lojalnost, preporuke).

Zaposleni koji su spremni da ulože napor i obave dodatne aktivnosti i zadatke mimo onih koji su im dodeljeni, u velikoj meri doprinose uspehu organizacije.
PremaTalentKeepers (2015) modelu, postoje četiri ključna pokretača angažovanosti zaposlenih:

1) Kredibilno liderstvo;
2) Podrška kolega;
3) Zadovoljstvo poslom i karijerom;
4) Organizacija usmerena ka visokim performansama.

Prisustvo ovih faktora dovodi do angažovanosti zaposlenih, a posledično i do boljeg poslovanja organizacije i finansijskih rezultata.

2.9 Model angažovanosti Ljudi – profit (CARE model)

Model angažovanosti Ljudi – profit (takozvani CARE model) obuhvata tri ključne komponente angažovanosti zaposlenih: mišljenje, osećanje i akciju. *Mišljenje* odražava kognitivnu angažovanost- kada zaposleni pozitivno misle o organizaciji. *Osećanje* (afektivna komponenta) se odnosi na strast, ponos i druge pozitivne emocije koje zaposleni imaju prema svom poslu i radnom okruženju.*Akcija*(bihevioralna komponenta) predstavlja odgovor na mišljenje i osećanje – zaposleni su spremni da ulože dodatnu energiju i trud (Choudhury i KumarMohanty, 2018).

Prema ovom modelu, ključni faktoriangažovanosti su:

1) Posao i faktori vezani za posao: fer prakse zapošljavanja, priznanje i nagrađivanje, uslovi i mogućnosti za rast i razvoj, odnosi sa kolegama.
2) Individualni faktori kao što su samopouzdanje,samoaktuelizacija, samopotvrđivanje, pozitivan stav prema životu i poslu.

Prisustvo navedenih faktora dovodi do angažovanosti zaposlenih.

3. ULOGA LIDERA U PROCESU ODABIRA I PRIMENE MODELA ANGAŽOVANOSTI ZAPOSLENIH

Liderstvo podrazumeva interaktivne odnose razmene koji se uspostavljaju između lidera i njegovih sledbenika, a tokom kojih oni međusobno utiču jedni na druge (Lukić Nikolić, 2021).

Pred liderima se uvek nalazi važan zadatak, a to je da podstaknu i utiču na ostvarenje natprosečnih rezultata svojih sledbenika. Da bi uspeli u tome, lideri imaju zadatak da pažljivo sagledaju karakteristike svakog modela angažovanosti zaposlenih i da izaberu onaj model koji u datim okolnostima najviše odgovara potrebama organizacije. Ovaj zadatak je od presudne važnosti u kriznim uslovima jer od načina delovanja i ponašanja lidera prilikom primene modela angažovanosti zavise celokupni rezultati (Lazarević i Lukić, 2018). Prilikom donošenja odluke o izboru modela angažovanosti zaposlenih, lideri treba da imaju u vidu viziju, misiju i ciljeve organizacije i na koji način kriza izazvana pandemijom Covid-19 utiče na poslovanje organizacije. Takođe, lideri treba da sagledaju ključne karakteristike, prednosti, ali i nedostatke modela angažovanosti kako bi izabrali onaj model koji najviše odgovara dugoročnim ciljevima organizacije.

Lideri ne treba da izgube iz vida činjenicu da je svaka organizacija jedinstvena i posebna, te da se modeli angažovanosti koji su se dobro pokazali u jednoj organizaciji ne mogu kopirati i primeniti u drugoj bez uvažavanja svih njenih specifičnosti. Isto tako, treba imati u vidu da modeli nisu propisano pravilo kojeg se treba slepo pridržavati, već ih treba prilagoditi potrebama organizacije. Harizma lidera je jedan od faktora koji u velikoj meri

utiče na angažovanost zaposlenih jer harizmatični lider uspeva da inspiriše zaposlene i da ih učini lojalnim.

Ključne preporuke pomoću kojih lideri mogu da održe angažovanost zaposlenih u kriznim uslovima su (Lukić Nikolić, 2021):

- Informisati zaposlene o svim dešavanjima u organizaciji i van nje;
- Uključiti zaposlene u svakodnevna unapređenja poslovnih procesa, proizvoda i usluga u novim, kriznim uslovima;
- Pripremiti zaposlene na sve promene uz adekvatnu obuku, podršku, pomoć, resurse i sredstva za rad;
- Pružiti pomoć i podršku zaposlenima prilikom definisanja i određivanja prioriteta;
- Ukazati zaposlenima na planove za budući razvoj organizacije nakon izlaska iz krize;
- Pokazati iskren interes i empatiju za zdravlje i blagostanje zaposlenih.

Bez obzira na izabrani model angažovanosti, stil liderstva utiče na radnu atmosferu i celokupno funkcionisanje organizacije (Lukić i Lazarević, 2018). Lideri koji podstiču otvorenu i iskrenu komunikaciju u svim pravcima, pružaju konstruktivne povratne informacije, stimulišu kreativno razmišljanje, razmenu znanja, ideja i mišljenja, učešće zaposlenih u procesu donošenja odluka imaju velike šanse da izgrade angažovanost zaposlenih (Lukić i Vračar, 2018). Takođe, podsticanjem pozitivne radne atmosfere, obezbeđenjem dobrih radnih uslova, adekvatnog sistema ocenjivanja i nagrađivanja rezultata zaposlenih lideri pozitivno utiču na proces brendiranja poslodavaca (Lukić, Brkljač i Perčić, 2019), a samim tim i na angažovanost zaposlenih.

ZAKLJUČAK

Poslednjih decenija težnja svake organizacije jeste da ima što veći broj angažovanih zaposlenih jer oni predstavljaju osnov daljeg razvoja i napretka. Ova težnja postaje još izraženija u kriznim uslovima, kada je organizacija pomerena iz svog uobičajenog načina poslovanja i funkcionisanja. Tada, više nego ikada, angažovani zaposleni predstavljaju ključ opstanka, ali i uspeha. Jedan od prioriteta svakog lidera jeste da izgradi, unapredi ali i neguje angažovanost zaposlenih. U tu svrhu, lideri imaju na raspolaganju različite modele angažovanosti. Zadatak lidera jeste da sagledaju ključne karakteristike i specifičnosti modela angažovanosti i da shodno situaciji i okolnostima izaberu onaj model koji najbolje odgovara potrebama i dugoročnim ciljevima organizacije.

LITERATURA

1. Britt, T. W., Dickinson, J. M., Greene-Shortridge, T. M.&McKibben, E. S. (2007). Self-Engagement at Work. In: Nelsdon, D., &Cooper, C. L. (Eds.) PositiveOrganizationalBehavior. Accentuatingthepositive at work (pp. 143-158). Sage Publications.
2. Burke (2014). EmployeeEngagementDriversCustomerEngagement& Business Scucess. EmployeeEngagementMatters – HowHighlyEngaged are YourEmployees? Dostupno na: https://www.burke.com/Library/ProductSheets/Burke%20-%20Employee%20Engagement.pdf, (pristupljeno 17.04.2020.)

3. Choudhury, S. &Mohanty, M. K. (2018). A Conceptual Model ofEmployeeEngagement – From thePerspectiveofManufacturingIndustry. ResearchReviewInternationalJournalofMultidisciplinaryResearch, 3(7), str. 290-296.
4. Garić, T. &Bavrka, T. (2020). Ključne karakteristike transfera znanja u primarnoj zdravstvenoj zaštiti: primjer praktične nastave u fizikalnoj medicini i rehabilitaciji, SKEI međunarodni interdisciplinarni časopis, 1(1), str. 56-67.
5. Lazarević, S. & Lukić, J. (2018). Team LearningProcessesandActivities in Organization: A CaseStudy. EconomicThemes, 56(3), str. 301-319.
6. Lukić, J. & Lazarević, S. (2018). Sources of WorkplaceStress in ServiceSectorOrganizations. FactaUniversitatis, EconomicsandOrganization, 15(3), str. 217-229.
7. Lukić, J.& Lazarević, S. (2019). A HolisticApproach to WorkplaceStress Management. Schoolof Business, 1, str. 130-144. DOI 10.5937/skolbiz1-21872
8. Lukić, J., Brkljač, M. &Perčić, K. (2019). Brendiranje poslodavaca u funkciji privlačenja i zadržavanja talenata koji pripadaju generaciji milenijalaca. Marketing, 50(2), str. 83-93.
9. Lukić, J., Jaganjac, J. & Lazarević, S. (2020). TheSuccessfulnessofCrisis Management Teams' Response to CrisisCausedBy COVID-19 Pandemic. Ekonomika preduzeća, 68(7-8), str. 545-556.
10. Lukić, J. (2020). Zašto je važno imati angažovane zaposlene u uslovima pandemije korona virusa? Dostupno na: https://mbs.edu.rs/mbsblog/zasto-je-vazno-imati-angazovane-zaposlene-u-uslovima-pandemije-korona-virusa/, (pristupljeno 05.03.2021.)
11. Lukić Nikolić, J. (2021). Angažovanost zaposlenih sa organizacionim ponašanjem i menadžmentom ljudskih resursa. Beograd: Visoka škola modernog biznisa (knjiga u štampi).
12. Ljubojević, Č.& Lukić, J. (2020). Građani u ulozi lidera u procesu socijalnih inovacija. 10.Međunarodna konferencija „Razvoj javne uprave", Hrvatska, Vukovar: Veleučilište Lavoslav Ružička u Vukovaru, str. 152-160.
13. Penna (n.d.). Meaning at Work. ResearchReport, dostupno na: https://www.ciodevelopment.com/wp-content/uploads/2011/10/2006-10-08-08-36-31_Penna-Meaning-at-Work-Report.pdf, (pristupljeno 16.04.2020.)
14. ScottishExecutive (2007). EmployeeEngagement in thePublicSector. A Reviewof Literature, dostupno na: https://www2.gov.scot/resource/doc/176883/0049990.pdf, (pristupljeno 02.11.2020.)
15. TalentKeepers (2015). ThePerfectStorm: EmployeeEngagement, ExtraordinaryCustomerExperience, &SolidSalesPerformance, dostupno na: https://www.talentkeepers.com/wp-content/uploads/2015/03/The-Perfect-Storm_Engagement_Customer-Experience_Sales-Performance-2015.pdf, (pristupljeno 18.04.2020.)
16. ThomasInternational (2016). EmployeeEngagement. Allyouneed to knowaboutemployeeengagement. ThomasInternationalLtd, dostupno na:

https://docplayer.net/26718471-Employee-engagement-all-you-need-to-know-about-employee-engagement.html, (pristupljeno 05.05.2020.)
17. Zinger, D. (2010). Zinger Model, dostupnona: http://www.davidzinger.com/zinger-model/, (pristupljeno 20.10.2019.)
18. Čamdžija, K. & Čamdžija, E. (2020). Upravljanje stresom kod menadžera i zaposlenika. SKEI međunarodni interdisciplinarni časopis, 1(1), str. 31-45.

SVEUČILIŠTE/UNIVERZITET „VITEZ“

MEĐUNARODNI INTERDISCIPLINARNI ČASOPIS

SKEI

Školska 23, Travnik
+387 30 509 750
www.unvi.edu.ba
info@unvi.edu.ba